

Közgazdasági Szemle

LXXII. ÉVFOLYAM

2025. NOVEMBER

TÖRÖK ÁDÁM

**Tényleg döntetlen? Az akadémiai közgazdaság-tudomány és
a hatalom viszonya Magyarországon (1949–1989)**

VOSZKA ÉVA

Rezsimváltó tulajdonoscserék Magyarországon, 2010–2025

**KOCZISZKY GYÖRGY–KINCSES ÁRON–
JAKOBI ÁKOS–VINOGRADOV SZERGEJ**

Az ipari termelékenység területi egyenlőtlenségei Magyarországon

BOZA ISTVÁN–PETŐ RITA–TIR MELINDA

**Magyar adminisztratív munkáltatói-munkavállalói adatok
Az Admin4 adatbázis hazai és nemzetközi perspektívában**

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE ALAPÍTVÁNY

Szerkesztőbizottság

Ábel István, Balaton Károly, Bélyácz Iván, Benczes István, Berács József, Chikán Attila, Csaba László (elnök), Demeter Krisztina, Dobos Imre, Halmai Péter, Kádár Béla, Koltai Tamás, Mihályi Péter, Palánkai Tibor, Palotai Dániel, Rappai Gábor, Simai Mihály, Simonovits András, Spéder Zsolt, Szanyi Miklós, Szentes Tamás, Szerb László, Takáts Előd, Tasnádi Attila, Török Ádám, Vincze János, Voszka Éva, Vörös József

Tanácsadó testület

Berács József, Bod Péter Ákos, Csaba László, Halmai Péter, Kocziszky György, Simonovits András, Vörös József

Közgazdasági Szemle, LXXII. évfolyam, 2025. november

T A R T A L O M

ÉVFORDULÓ – 200 ÉVES A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

- Török Ádám*: Tényleg döntetlen? Az akadémiai közgazdaság-tudomány és a hatalom viszonya Magyarországon (1949–1989) 1037

AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁS

- Voszka Éva*: Rezsimváltó tulajdonoscserék Magyarországon, 2010–2025 1057

TANULMÁNY

- Kocziszky György–Kincses Áron–Jakobi Ákos–Vinogradov Szergej*: Az ipari termelékenység területi egyenlőtlenségei Magyarországon 1082

SZEMLE

- Boza István–Pető Rita–Tir Melinda*: Magyar adminisztratív munkáltatói-munkavállalói adatok. Az Admin4 adatbázis hazai és nemzetközi perspektívában 1109

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

- Beszámoló a makroelemzők fórumáról. 63. Közgazdász-vándorgyűlés, Veszprém, 2025. szeptember 4–5. (*Laczkó Tihamér*) 1123

KÖNYVISMERTETÉS

- Világítótorony. Kritikai gondolatok a közgazdaság-tudományról a legújabb átfogó Friedman-életrajz kapcsán. Jennifer Burns: Milton Friedman – The Last Conservative (*Csaba László*) 1139

- A cikkek angol nyelvű tartalmi kivonata 1152

A Közgazdasági Szemle Alapítvány támogatói

Magyar Nemzeti Bank, MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Gazdasági Egyetem, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kara

CONTENTS

ANNIVERSARY – THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES: 200 YEARS

- Ádám Török*: Is it really a draw? – The relationship between Hungarian academic economics and the government (1949-1989) 1037

ACADEMY INAUGURAL LECTURE

- Éva Voszka*: The Politics of ownership: State asset reallocations and regime change in Hungary (2010-2025) 1057

ARTICLE

- György Kocziszky–Áron Kincses–Ákos Jakobi–Szergej Vinogradov*: Territorial disparities of industrial productivity in Hungary 1082

REVIEW

- István Boza–Rita Pető–Melinda Tir*: Hungarian administrative employer-employee data: The Admin4 database in national and international perspective 1109

ACADEMIC BULLETIN

- Report on the forum of macroeconomic analysts. 63rd Annual Conference of Hungarian Economists, Veszprém, September 5–6, 2025 (*Tihámér Laczkó*) 1123

BOOK REVIEW

- Lighthouse: Critical reflections on economics in light of the latest comprehensive Friedman biography Jennifer Burns: Milton Friedman – The Last Conservative (*László Csaba*) 1139

- English abstracts of the articles 1152
-

Főszerkesztő: Halm Tamás

Rovatvezetők: Balatoni András (makroökonómia), Habis Helga (mikroökonómia),

Kehl Dániel (ökonometria), Rosta Miklós (intézményi és közösségi gazdaságtan)

Szerkesztő: Patkós Anna • Tipográfia: Kempfner Zsófia

Kiadja a Közgazdasági Szemle Alapítvány

Székhely: 1053 Budapest, Kecskeméti utca 10–12. • Postacím: 1373 Budapest, 439-es postafiók

A kiadásért és a szerkesztésért felel: Halm Tamás, a kuratórium elnöke

Honlap: www.kozgazdasagiszemle.hu • A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja

A nyomtatást és a kötetzeti munkálatokat a Prime Rate Zrt. végzi • Felelős vezető: Nagy László

HU ISSN 0023-4346 (nyomtatott) • HU ISSN 1588-113x (online) • Indexszám: 25 452

Előfizetésben terjesztja a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint belföldre és külföldre a következő elérhetőségeken: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/kozgazdasagi-szemle/prodB051453.html>), e-mailben a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon a +36-1-767-8262 számon, levélben az MP Zrt. 1900 Budapest címen. Előfizetési díj egy évre: 26 400 forint.

TÖRÖK ÁDÁM

Tényleg döntetlen?

Az akadémiai közgazdaság-tudomány és a hatalom viszonya Magyarországon (1949–1989)

A Magyar Tudományos Akadémia hálózatába tartozó közgazdász kutatók vezető szerepet játszottak az 1956 utáni reformfolyamatokban. E szereppel járt a politikai vezetés változó prioritásainak megértése és a megfelelően rugalmas stratégiai válasz kimunkálása. Ebben a játszmában részt vett a magyar közgazdászok több nemzedéke, általában a szakma nyugati nyitásának meghatározó szereplői. A játszmának és a reformfolyamat adott szakaszának végül az 1990-es rendszerváltozás vetett véget a játékosok távozása miatt és anélkül, hogy döntetlen eredményt hirdettek volna. *Journal of Economic Literature (JEL) kód: A11, B24, N44, P20.*

Saját használatra akadémiai közgazdaság-tudománynak nevezzük a magyar tudományos intézményrendszerben a Magyar Tudományos Akadémia közreműködésével végzett közgazdasági kutatásokat. Ezek felölelik az akadémiai kutatóintézetek tevékenységét, a tudományos minősítési rendszer megfelelő szeletét, illetve az Akadémia mint tudós testület adott szegmensét. Így valójában a magyar közgazdaság-tudomány meghatározó részéről beszélünk, nem kihagyva a fentiekhez ezer szálon kapcsolódó egyetemi kutatásokat.

Az akadémiai közgazdasági kutatás a pártállami időkben végig szakmainak álcázott politikai ellenőrzés alatt folyt Magyarországon. Ez a kontroll azonban változó erejű és eredményű volt, s a két fél egyike sem tudott felülkerekedni. Ha 1990-ben befejezik a játszmát, talán döntetlen lett volna az eredmény. A parti beható elemzése azonban árnyalja ezt a feltevést.

MTA200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

2003 óta a november hónap „hivatalosan” is a magyar tudomány ünnepének időszaka. 2025 novembere kiemelkedik ebből az ünnepségsorozatból, hiszen Széchenyi István kerekén kétszáz esztendővel ezelőtt tette meg nevezetes följárlását, amellyel megalapozta a Magyar Tudományos Akadémia létrehozását. Ebből az alkalomból kértük föl egy történelmi visszatekintés elkészítésére azt a tudóst, aki az MTA történetében – annak főtítkáráként – a közgazdászok közül a legmagasabb akadémiai pozíciót töltötte be, mégpedig a 2014 és 2020 közötti időszakban. (A szerk.)

Török Ádám az MTA rendes tagja, *professor emeritus*, Pannon Egyetem Nemzetközi Gazdaságtan Intézeti Tanszék, Veszprém (e-mail: torok.adam@yahoo.com).

A kézirat első változata 2025. szeptember 24-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2025.11.1037>

Megnyitás

A Magyar Tudományos Akadémia 1965. február 25-i „összes ülésén” Friss István akadémikus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja és a párt egyik vezető gazdaságpolitikusa nagy hatású előadást tartott „A közgazdaságtudomány¹ helye és szerepe Akadémiánkon és társadalmunkban” címmel (Friss [1965] 462. o.). Igen érdekes kísérlet lenne a szöveg 60 évvel későbbi részletes elemzése, elsőrangú kremlinológiai feladat. A csaknem 14 oldal terjedelmű értekezés igazi bükkfanyelven² íródott, de különböző rétegei eltérő, merészebben fogalmazva, ellentétes mondanivalót tartalmaznak.

Három réteg között tehetünk különbséget aszerint, hogy milyen mértékben próbál a szerző ideológiát eladni az olvasónak. A külső réteg szintiszta pártszöveg többek között arról, hogy a szocialista gazdaság az esetleges látszat ellenére is mekkora fölényben van a tőkés rendszerrel szemben, és mennyire helyes is volt a hatvanas évek közepéig követett magyar gazdaságpolitikai irányvonal.

A második réteg is még viszonylag jól látható, és akkor is más szemléletű, ha látjuk rajta, hogy szintén szigorúan megszervezett háttérmunka eredménye, bármilyen spontaneitás nélkül. A figyelmes olvasó itt már a magyar gazdaságpolitika finoman megfogalmazott bírálatával találkozik, utalásokkal a koordináció hiányára, a nem elég következetes szakításra az 1956 előtti gazdaságpolitikával, illetve a Nyugattal szembeni műszaki-szervezési és hatékonysági lemaradásra. Az előadó itt váratlan húrokat is megpendít: alig vettünk át valamit a nyugati vezetéstudomány hasznos eredményeiből, és nem tettünk eleget a gazdaságpolitika tudományos megalapozásáért. E megjegyzések nemcsak modernizációs igényt jeleznek, hanem utalnak annak a korban szokatlan irányára is. Ehhez kapcsolódik a harmadik réteg.

Itt a magyar közgazdaság-tudomány akkori állapotáról olvasható kíméletlen, kifejezetten akadémiai szemléletű elemzés. Ennek lényege, hogy az ötvenes évek közepéig a tudományterület alig vegetált Magyarországon – jellemző adat, hogy 1952-ben mindössze egyetlen (!) magyarországi közgazdász rendelkezett tudományos fokozattal,³ és 1956 végén is csak 14. Egy olyan országban, ahol alig tíz évvel korábban egy sor nemzetközi rangú közgazdász (például Baranyai Lipót, Navratil Ákos, Kisléghi Nagy Dénes, Heller Farkas, Varga István, Fellner Vilmos, Theiss Ede, Scitovszky Tibor) működött. 1945 után sokáig nem létezett tudományos értelemben komolyan vehető közgazdasági kutatóműhely (a Magyar Gazdaságkutató Intézet kivételével), bár jó tucatnyi, főleg ipari kutatóintézetről és néhány hatóságról (mint a KSH) elterjedt, hogy közgazdasági kutatásokat is végez.

Az elméleti igényű, nem csak a marxizmus klasszikusait magyarázó akadémiai közgazdaság-tudomány az ötvenes évek közepén jelent meg a színen (Földi [1965] 506–507. o.).

¹ A „közgazdaság-tudomány(i)” kifejezés az idézett cikkek címében, valamint az intézmények nevében a korszak bevett, hagyományos írásmódja szerint kötőjel nélkül szerepel. (A szerk.)

² Külföldön még erősebb az ironia: franciául „langue de bois”, németül „parteichinesisch”, angolul talán „newspeak”.

³ Persze az igazsághoz tartozik, hogy a tudományos minősítés eredetileg szovjet mintájú rendszerét csak két évvel korábban vezette be Magyarország.

Friss Istvánnak nagy érdemei voltak az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének 1955-ös megalapításában, illetve a Közgazdasági Szemle 1954. októberi feltámasztásában, de egy évtizeden át hiába lobbizott a tudományterület akadémiai státuszaért. A közgazdaság-tudomány 1966-ig kimaradt az Akadémia osztálystruktúrájából.

Az ötvenes évek végén mindössze öt akadémikusnak volt köze a közgazdaságtudományhoz, és ez az öt fő is megoszlott három akadémiai osztályra:⁴ a II. filozófiai és történettudományok (lényegében társadalomtudományok), a IV. agrártudományok, valamint a VI. műszaki tudományok osztálya között. Voltak közöttük politikai gazdaságtannal, politikaelmélettel (azaz részben tudományos szocializmussal), agrár-gazdaságtannal foglalkozó közgazdászok és ideológusok, valamint üzemszervezésre/ ipargazdaságra szakosodott mérnökök. A IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályát 1966-ban hozták létre a felsorolt három osztály egyes tagjaiból, plusz az addig ugyancsak a II. osztályhoz sorolt jogászokból és szociológusokból.

Ez az átalakulás nem volt zökkenőmentes. A IX. osztály különösen széles szakmai palettát képvisel,⁵ ezért sok esetben nehéz az egységes álláspont kialakítása. Komoly szakmaközi párbeszéd szükséges például a tagválasztás előkészítésénél vagy a kitüntetési javaslatoknál – de olyan szakterületek között is, amelyek esetén nehéz a teljesítmények megalapozott összehasonlítása.

A Magyar Tudományos Akadémia osztályszerkezete 1993 óta változatlan. A 11 tudományos osztály közül 3 képviseli a társadalomtudományokat, de egyes más osztályoknak is vannak társadalomtudományi jellegű szegmensei. Ilyen például a IV. osztályon művelt agrárgazdaságtan, a VI. osztályhoz is tartozó logisztika vagy a társadalomföldrajz a X. osztályon. Ezek a példák is mutatják, hogy a tudomány fejlődésével nehezen lehet összhangban a merev ágazati szerkezetű gondolkodás.

Az osztályszerkezet kiegyensúlyozatlanságának oldására időnként megjelennek igények (utoljára 2002-ben), de célszerűbb megoldás híján jelenleg senki sem kezdeményez változást. A természettudományok jobb nemzetközi láthatósága is alá támasztja a létező erőviszonyokat.

Főleg a társadalomtudományokra igaz, hogy 20. századi fejlődésükből két évtized lényegében kimaradt. Az akadémiai közgazdaság-tudományt is sújtotta egy ilyen visszaesés. Friss előadásából nem derül ki közvetlenül, hogy a Magyar Dolgozók Pártja 1949-től szinte szőnyegbombázást végzett azokon a közgazdaságtudományi kutatóhelyeken, ahol nem marxista elméleti kutatásokat folytattak a „rég iskola” szellemében, a Közgazdasági Szemle helyett pedig Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle indult.

A magyar közgazdaság-tudományi élet 1954–55-ös felélesztését Friss nem mutathatta be „barnamezős beruházásként”, amely romokra épül. Ehelyett azt a benyomást próbálta kelteni, hogy itt inkább „zöldmezős beruházás” folyik, azaz a tudományterület új erővel próbálja meg a semmiből felépíteni önmagát. 1965-ös előadása azt

⁴ Az akadémiai osztályok akkori megnevezését rövidítve közöljük.

⁵ Közgazdaság-tudomány, gazdálkodástudomány, jog- és államtudomány, szociológia, demográfia, statisztika, környezet-gazdaságtan, jövőkutatás, regionális tudomány, hadtudomány, nemzetközi tanulmányok, továbbá több olyan terület (például pénzügytan, marketing), amelyet sokan nem tekintenek önállónak ebben a felsorolásban.

a benyomást keltheti, hogy egyfajta hidat próbált építeni az általa egyaránt képviselt állampárt és a párttól tartalmilag nem, de formálisan valamennyire elkülönülő akadémiai társadalomtudományi világ között. Ez az erőfeszítés az ellentmondásos, de részben sikeres 1968-as reformra és a magyar közgazdasági kutatások gyors nemzetközi nyitására gondolva semmiképpen sem nevezhető kudarcnak.

Akadémiai közgazdaság-tudomány lényegében nem volt Magyarországon 1949 és 1954 között. Igaz, egyes marxista filozófusok, mint Mód Aladár, Sándor Pál vagy Fogarasi Béla, illetve a nehezebben besorolható Rudas László időnként véleményt mondtak közgazdasági kérdésekről, de őket akkor sem fogadta be a közgazdászszakma.

Földi Tamás gazdag adatolással mutatja be a magyar közgazdasági publikációs tevékenység elsöprőnek⁶ mondható fejlődését 1954, és különösen 1956 után (*Földi* [1965]). Igen alapos cikke némileg hasonló jellegű, mint Frissé: a marxista terminológia mögött többnyire visszafogott, de legalább utalásszerűen objektív értéket húzódik meg.

Földi négyes szakaszolást alkalmaz, és jelentős különbségeket mutat ki az egyes szakaszok között. Az első szakaszban (1945–1948) még viszonylag sokan művelik a polgári közgazdaságtant, bár ennek legnevesebb képviselői – Varga István, Theiss Ede és Csikós-Nagy Béla kivételével – külföldre távoznak ebben az időszakban. Egyre nehezebben, de még kiadnak nem marxista szemléletű folyóiratokat is, mint például a régi Közgazdasági Szemle vagy a nagyrészt technikai tartalmú, így a korszakot túl is élő Statisztikai Szemle.

Mind gyakrabban jelennek meg propagandának vagy jobb esetben ideológiai üzenetnek tekinthető írások a hatalomra törekvő párt gazdasággal foglalkozó vezetőinek⁷ neve alatt, és gyorsan elszorvad a nyugati közgazdaságtani művek magyar nyelven való megjelentetése. Jellemző, hogy a legnívósabb új publikációnak Varga Jenő oroszról fordított könyvét (*Varga* [1947]) tekintik, és friss magyar fordításban adják ki a marxizmus klasszikusait (többnyire Rudas László és Nagy Tamás áttüzetésében). Ugyanakkor tény, hogy fennmaradhat néhány, szűkebb szakterületen működő és kifejezetten alkalmazott jellegű ipargazdasági, építőipari, pénzügyi vagy számviteli folyóirat (a leginkább beszédes című közülük a *Többtermelés*).

A második szakaszban (1949–1954) lényegében eltűnik Magyarországról az akadémiai közgazdaságtan. A szakma polgári képzettségű és a marxizmust észrevétlenül kikerülni próbáló művelői „alámerülnek”, de folytatják a kutatómunkát. Ez majd abból látszik, hogy már a harmadik szakasz legelején több nívós, évtizedekkel később is idézett publikáció jelenik meg az új vagy újrainduló szakmai folyóiratokban.

Érdekes lenne az oroszról fordított szakmai publikációk – különösen a Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle – alapos áttekintése. A címekből kiinduló felületes vizsgálat is meggyőzhet arról, hogy ez a folyóirat az elkerülhetetlen ideológiai maszlag mellett/mögött érdekes szakmai tartalmat is nyújtott a Szovjetunió gazdaságát addig hírből is alig ismerő magyar közgazdászok számára. Megjelent benne például

⁶ Itt azért ne feledkezzünk meg a „bázishatásról”: a nagy növekedés a szakmailag sivár 1949–1953-as időszakhoz képest értendő.

⁷ *Földi* ([1965] 506. o.) „gazdaságpolitikust” ír.

alaposan dokumentált autópári esettanulmány (*Benyidze* [1950]), illetve egy igazi intellektuális bűvészműtárgy: statisztikai levezetése annak, hogy miért is volt a nyugatnémet gazdaság súlyos válságban 1948 után (*Csisztov* [1950]).

Ez a folyóirat persze nem pótolhatta az adott időszakban szüneteltetett Közgazdasági Szemlét, hiszen nem közölt magyar szerzőktől származó anyagokat. Nyújtott ugyan egyfajta torz és egyoldalú nemzetközi kitekintést, de létével dokumentálta, hogy az adott időszakban lényegében nem létezett magyar akadémiai közgazdaságtudomány. Megszüntetése a Nagy Imre-kormány 1953-as hivatalba lépése után része volt annak a csomagnak, amely legalább jelképes ideológiai önállóságra törekedett a Szovjetunió felsőbbségének teljes elfogadása mellett is.

A harmadik szakasz (1955–1958) annak ellenére sikeres, hogy közben lezajlik a forradalom, utána legalább hónapokra megbénul a tudományos élet, néhány ígéretes fiatal közgazdász pedig elhagyja az országot. Ismét megjelenik a Közgazdasági Szemle, működni kezd az MTA Közgazdaságtudományi Intézete, az aspiránsrendszernek köszönhetően kialakul a tudományos minősítés szervezett továbbképzésen alapuló szisztémája ezen a területen is, és széles sávon indulhatnak empirikus közgazdasági kutatások.

Lassan polgárjogot kapnak a népgazdasági tervezéshez közvetlenül nem kapcsolódó, de a Szovjetunióban is művelt kvantitatív elemzések. Látható egy fontos, de pontosan nem dokumentálható változás: a publikációk hangvétele, stílusa lassan közeledni kezd a szakirodalom nemzetközileg elfogadott normáihoz. Ez igen hosszan tartó folyamat lesz: egészen a hetvenes évek végéig ki nem mondott elvárás a magyar közgazdasági irodalomban, hogy az elméleti vagy gazdaságpolitikai tartalmú cikkekben legyen egy „vörös farok”: utalás marxista és/vagy szovjet szerzőkre, vagy ilyen szellemű következtetés.

A harmadik szakasz fordulatot hoz annyiban is, hogy 1949 után először születnek évtizedekkel később is gyakran idézett magyar közgazdasági művek. Ezek közül is kiemelkedik Kornai János ipari esettanulmányból kibontakozó gazdaságirányítási monográfiája (*Kornai* [1957]). Nem véletlen az évszám: a forradalom utáni „konszolidáció” sajátossága, hogy a szovjet és a magyar pártvezetés egy ideig nem dönti el, hogy a durva politikai megtorlás mellett milyen gazdaságpolitikai receptet alkalmazzon.⁸

1957 első félévében így jelenhet meg Kornai könyve, 1958-ban pedig Csikós-Nagy több szempontból modern árpolitikai munkája (*Csikós-Nagy* [1958]). 1957 első felében működött a kormány által életre hívott, Varga István elnökölte Közgazdasági Bizottság. Ennek az elnök mellett több „polgárinak” – vagy nem kimondottan marxistának – tekinthető közgazdász tagja volt („a régi iskola”), mint Bognár József, Csikós-Nagy Béla, Vajda Imre és Wilcsek Jenő. A bizottság hamar elsorvadt, mert a kormány már az év közepén a komolyabb reformok ellen tette le a garast. Anyagai azonban fennmaradtak, lassú kimúlása (a 21. században divatba jött hirtelen

⁸ „E kedvező irányú fejlődésben komoly törést okozott az 1956-os ellenforradalmi támadás előkészítése nyomán, valamint eredményeképpen keletkező ideológiai zűrzavar.” (*Földi* [1965] 511. o.) Kódolva ez pontosan a nyílt viták lehetőségét jelenti.

megszüntetés helyett) pedig azt jelezte, hogy a támogatottból csak a túrt kategóriába került át mindaz, amit produkált.⁹ Nem egészen tíz év múlva, a mechanizmusreformra készülve elő is vették elemzéseit.

A negyedik szakaszban (1959–1964) további közgazdaság-tudományi kutatóhelyeket alapít az Akadémia. Csírájában most épül ki az akadémiai közgazdasági kutató-sok intézményrendszere, egyelőre két kutatócsoport (az intézetnél alacsonyabb rangú szervezeti egység) megalakításával. Mindkettő egy-egy befolyásos akadémikus kezdeményezésére jön létre egy szűkebb tudományterületen – az Afroázsiai Kutatócsoport első vezetője az eredetileg bölcsészdiplomás Bognár József, az Ipargazdasági Kutatócsoportot pedig a műszaki képzettségű Hevesi Gyula alakítja meg.

Szakmai profiljuk érzékelhetően eltér az MTA Közgazdaságtudományi Intézetétől (KTI). A KTI csak a külkereskedelmi és az összehasonlító gazdaságtani kutatásaiban érint világgazdasági kérdéseket, vállalati kutatásai pedig kimondottan intézményi jellegűek. Az Afroázsiai Kutatócsoport (később Világgazdasági Kutatóintézet, még később Világgazdasági Intézet) a 2000-es évektől használt tudományterületi felosztás szerint összehasonlító gazdaságtannal, kereskedelempolitikával, nemzetközi tanulmányokkal (ezen belül korabeli szóval „békekutatással”) és fejlődés-gazdaságtannal foglalkozik, már a hetvenes évek elején Kína-kutató műhelyt tart fenn, és növekvő figyelmet fordít az integrációs témákra. Ez utóbbiak arányai idővel változnak: eleinte a KGST-együttműködés elemzése van túlsúlyban, de ezt komoly adathiány és információs aszimmetria hátráltatja. Ezzel szemben az európai integráció kutatása már a nyolcvanas évek első felében előtérbe kerül az intézetben.

Az Ipargazdasági Kutatócsoport a hetvenes években Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézetté (IVKI) alakul. Viszonylag kis intézet, alig több mint tucatnyi kutatóval, és az akadémiai vezetés egy része számára nem mindig érthető profillal. Az eredeti szándék egy vezetéstudományi-üzemszervezési, kifejezetten a vállalati igényeket kiszolgáló kutatóhely létrehozása volt, alapvetően a szovjet eredményekre és technikákra alapozva.

A kutatások technikai jellegét hangsúlyozni kellett, mert az Akadémia más területeken dolgozó vezetői sokszor nem láttak valódi különbséget a közgazdaság-tudomány és a – mai kifejezéssel – gazdálkodástudomány között. Az IVKI megalapítói először az üzemgazdasági jellegű kutatásoknak adtak elsőbbséget, például a minőségbiztosítás, a termelékenység és a vállalati versenyképesség elemzésének. Ezeket követték az iparpolitikai, az innovációs és a pénzügyi témájú kutatások.

Összességében elmondható, hogy a három akadémiai közgazdasági kutatóhely közül az IVKI állt a legközelebb a közgazdaság-tudomány üzleti szegmenséhez, a mindinkább önállósuló gazdálkodástudományhoz. Elvesztve önállóságát, 1998-ban az MTA KTI részévé vált. Kicsit olyan volt ez, mintha valaki az agrártudományi kutatásokat a biológiai tudomány részének tekintené. E két területet külön tudományos osztályokon (IV. és VIII.) művelik az Akadémián, míg a közgazdaság-tudományt,

⁹ Ellentétesen járt a reform irodalma a hetvenes évek végétől: „A tiltás és tűrés mezsgyéjéről a tűrés és a támogatás határára átvándorolva...” (Kovács [1984] 32. o.)

a gazdálkodástudományt, a jogtudományt, a szociológiát és csaknem egy tucat egyéb tudományágat egyetlen osztály, a IX. fogja össze.

A magyar közgazdaság-tudomány újjáéledésének negyedik szakaszában (1959–1964) világossá válik, hogy a szakterületnek igenis van politikai jelentősége a marxista idézetek szajkózásán és a klasszikusok téziseinek tiszteletteljes magyarázgatásán kívül. Ez az az időszak, amikor a magyar közgazdaság-tudomány nemcsak elméleti síkon kezd nemzetközileg (értsd: Nyugaton is) elfogadottá válni, hanem a gazdaságpolitika alakításában is szerepet kaphat. 1962-től érezhető, hogy a „terv vagy piac” dilemmája már nem enged meg magabiztos és egyszerű válaszokat, a kettő arányán változtatni kell.¹⁰

Az akadémiai vezetés szokott óvatosságával támogatja az 1968-as, végső soron felemás és csonka gazdasági reformot,¹¹ fejlesztési elképzelései is ehhez igazodnak. Feltűnő, hogy 1965 után viszonylag rendszeressé válnak a közgazdasági kutatások állapotát elemző és értékelő hivatalos – vagy annak tekinthető – publikációk (MTA Közgazdaságtudományi Bizottság [1968], Köpeczi [1973], Friss [1975], MTA Elnökség [1976]). Ez bizonyára összefügg a szakterület iránti erős politikai érdeklődéssel és a mechanizmusreformot kísérő viták politikai és szakmai hevességével, de feltételezhető még egy oka is. Mégpedig, hogy a jelzett időszakban nem sikerült minden érdekelt számára egyformán elfogadható intézményi struktúrába rendezni az akadémiai közgazdasági kutatásokat.

Középjáték

A szakterület ötvenes évekbeli pangása, majd nem egyenletes ütemű újjáéledése után nagyon széles sávon érkeznek kutatási eredmények iránti igények a közgazdasági kutatóhelyekre. A hasonló nyelvezettel megfogalmazott célok tartalma valójában jelentősen eltér. Fontos feladatként fogalmazódik meg a polgári közgazdaságtan aktívabb kritikája (hallgatólag beleértve számos eredményének átvételét),¹² és szinte minden gazdasági tudományágban előrelépést és eredményeket sürgetnek (MTA Közgazdaságtudományi Bizottság [1968] 68. o.) annak ellenére, hogy elismérik a kutatási kapacitások szűkösségét.

Ugyanakkor hangsúlyos igény a gazdaságpolitika kiszolgálása (szebb szóval: támogatása) is; itt látványosan eltérő kutatási célokat fogalmaznak meg. Az akadémiai bizottság még 1968-ban két fő célt tűz ki *általában* a közgazdasági kutatások elé: 1. a népgazdasági tervezés tudományos megalapozása; 2. a népgazdaság vezetési és irányítási rendszerének tökéletesítése (i. m. 66. o.).¹³

¹⁰ Ez persze nem ment gyorsan. A mechanizmusreform egyik szószólója, Szabó Kálmán akadémikus még egy 1973-as egyetemi előadásában is „a terv primátusa” mellett érvelt a piaccal szemben.

¹¹ Révész [1988] tanulmánya rámutat a reform 1973 után felgyorsult kisiklási folyamatának több fontos elemére.

¹² Lásd erről Hoch Róbert tanulságos nekrológiát (Sipos [1993]).

¹³ Ugyanezeket a fő irányokat emeli ki az MTA akkori főtitkára 1968-as, intézetekre lebontott beszámolójában (Erdey-Grúz [1968] 344. o.). A korabeli pártdokumentumoknak megfelelően hangsúlyt

Könnyű észrevenni, hogy ezekbe a fő irányokba nagyon sok téma belefér, és hogy az akadémiai bizottság – azaz közvetve az MTA – így is letette a garast a mechanizmusreform mellett. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy ez a korabeli akadémiai bizottság nagyon más státuszú volt, mint például a 2020-as években. Ott ült benne több vezető (olykor párttisztiséget is viselő) gazdaságpolitikus, tagjai között általában 80 százalék fölött volt a párttagok aránya, és döntései mögött gyakran fölsejlett egy kormányzati szándék. Tehát állítható, hogy tagjain keresztül valamennyire részt vett/vehetett a gazdaságpolitika formálásában.

Ugyanez a bizottság a 2020-as években politikai befolyástól mentesen, de a hatalomtól is teljesen elszigetelve működik. Míg 1990 előtt az Akadémia társadalomtudományi osztályai személyes kapcsolataikon keresztül, politikus tagjaik és az Akadémia vezetésén belüli erősebb képviselőik révén gyakran közelebb álltak a tudománypolitika döntési központjaihoz, mint a természettudományi osztályok, ez a helyzet a 2000-es évek elejétől fokozatosan megváltozott.

Köpeczi Béla (I. osztály) 1972 és 1975 között volt az Akadémia főtítkára. Annak a korszaknak a szabályozási rendszerében az MTA-elnök a tudósközösség választott képviselője volt, a főtítkár viszont az államigazgatás jelöltjeként irányította az apparátust. Akadémiai megnyilatkozásait tehát két helyről érkező, a politikával is erősen egyeztetett üzenetként lehetett értelmezni.

A mechanizmusreform – részben a kibontakozó világgazdasági válság, részben a pártvezetés ma már retrográdnak mondható erőinek a hatására – 1973-ra lényegében zsákutcába jutott (Csikós-Nagy [1989] 2. o.). Csikós-Nagy Béla alaposan kifejti, hogy 1972 még a magyar gazdaságtörténet egyik legjobb éve volt, az azt követő esztendőben viszont fordult a kocka: „...a légkör megrontása akkor érte el csúcspontját, amikor 1973 őszén az első olajárrobbanás rendkívül kedvezőtlen új helyzetet teremtett a magyar gazdaság számára” (uo.). Az idézet sokatmondó: a reformellenes támadás már az olajválság előtt megkezdődött.

Köpeczi Béla 1973 őszén a párt instrukcióira hivatkozva vázolta fel a magyar tudománypolitika szinte tudományágakra lebontott fejlesztési elképzeléseit (Köpeczi [1973]). Első olvasásra nagyon szimpatikus szöveg, amely például hosszan sorolja az akadémiai kutatóhálózat építési beruházásait (i. m. 565. o.). Ekkor jöttek létre a később részben nehéz sorsot megélt nagy akadémiai kutatóházak (Budaörsi út, SZTAKI, várbeli kutatóhelyek), ekkor épült újjá a csillebérci atomreaktor, és ekkor találta meg végleges helyét az Akadémiai Könyvtár.

Ha a cikkben mégis rossz híreket keresünk, akkor azokat az oldalakat érdemes elolvasni, ahol tudományáganként szerepelnek a központilag meghatározott kutatási irányok és célok – Köpeczi ezeket nyilvánvaló módon csak közvetíti olvasóinak. A közgazdaság-tudománnyal foglalkozó bekezdés különösen tanulságos:

„A kiszélesedett közgazdasági kutatást mindenekelőtt a távlati kutatási tervben kitűzött feladatok, tehát a szocialista vállalat, gazdaságpolitikánk tapasztalatainak

helyez a KGST-kapcsolatok javítására és a tudomány-gyakorlat együttműködés fejlesztésére, de a KTI működését egyértelműen elismeri. Véleményében több helyen szó szerint visszaköszön az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának értékelése.

tudományos elemzése és továbbfejlesztése, a középtávú világgazdasági prognózis kidolgozása érdekében kell koncentrálni. Emellett támogatni kell a politikai gazdaságtani kutatásokat, a szocialista integráció és a nemzetközi gazdasági együttműködés elméleti vizsgálatát. A szervezéstudomány elméleti kérdéseinek feldolgozása mellett támogatni kell a vállalati szervezéssel foglalkozó kutatásokat.” (Köpeczi [1973] 561. o.)

Ezt a szövegrészletet a tanulmány alapján úgy lehet kontextusba helyezni, hogy összehasonlítjuk azokkal a bekezdésekkel, ahol a társtudományok szerepelnek. Az állam- és jogtudományok fő feladata a közigazgatás fejlesztése, a szociológiától a társadalmi rétegződés és életmód feltárását várják, a filozófiai kutatásoktól pedig elsősorban a tudományos-technikai forradalom, a társadalmi tudat, illetve az ideológiai harc elemzését.

A társtudományok területén kiemelt témák többsége ebben a formában már nem is létezik a 2020-as évek közepén, illetve a közigazgatás egy része, a műszaki fejlődés és az innováció kutatása részben más tudományágakhoz került. Hasonló képet látunk a közgazdaság-tudományban: bizonyos akkoriban kurrens (és a politikai vezetés által támogatott) témák azóta egyszerűen eltűntek, mások (például a politikai gazdaságtan) tartalma pedig alapvetően átalakult. Feltűnhet, hogy a nemzetközi gazdasági együttműködés csak a szocialista integráció *után* szerepel.

Még érdekesebb azonban számba venni azt, ami hiányzik. A nyugati vagy polgári közgazdaság-tudománnyal való kapcsolat erősítése (még ha „marxista kritika” formájában is) teljesen kimaradt, hasonlóképpen a korszerű módszertani ismeretek átvétele is.¹⁴ A regionális kutatások hiánya érthető, hiszen akkoriban ez a tudományág még a földtudományok (X. osztály) körébe tartozott. Az állami és a vállalati pénzügyeket a cikk meg sem említi. A vállalati szakterületeken pedig a szervezéstudományt emeli ki erősen, míg az abban az időben már Magyarországon is külön fejlődő vezetéstudományról tudomást sem vesz. Ezek nem apró hangsúlyeltérések, mert a vállalati önállóság eredetileg tervezett növelése vezetéstudományi támogatást is igényelt volna.

A reform lefékezésének (eltérítésének, megakasztásának) kezdeti időszakában tehát az akadémiai és a kormányzati álláspont közötti különbség nem látszik nagynak. Igaz, a tárgyalt cikk szerzője mindkét szektorban befolyásos szereplő, tehát aligha képviselhetne két különböző markáns pozíciót. A hatalom – akár a tudománypolitikát, akár a politikát illetően – Magyarországon sem teljesen egységes, és az átmenetileg visszaszorított reformerők ismét energiát gyűjthetnek.

A hetvenes évek közepén az akadémiai közgazdasági kutatások alkalmazott jellege újból előtérbe kerül. A gazdaságpolitika igényli a tudományos megalapozást, de arra is nagy figyelmet fordítanak, hogy a közgazdasági alapkutatás ne törjön ki a megszokott (értsd: engedélyezett) mederből. Ugyanakkor hangsúlyozni akarják a gazdaságpolitika erős szellemi háterszágának fontosságát, és ebben egy időre kulcsszerepet kap az MTA Közgazdaságtudományi Intézete.

¹⁴ Pedig Jan Tinbergen ökonometriai alapművét már 1958-ban kiadták Magyarországon.

A KTI 1974-ben méretes konferenciát rendez egy nagy és valóban átfogó gazdaságpolitikai kutatás („projekt”) lezárásaként. A konferencia hivatalosan a KTI első húsz évének összegzéséül is szolgál. Három szekciót szerveznek: 1. gazdaságpolitika, 2. mechanizmus, 3. mezőgazdaság. A harmadik szekció meghirdetése azt a tényt is rögzíti, hogy az intézetben immár sikeres és elismert agrárgazdasági kutatások folynak, a reform talán legsikeresebb területén.¹⁵

Az első két szekció címe és tartalma közvetíti azt a felismerést, hogy a gazdaságpolitika irányát és tartalmát célszerű különválasztani eszközrendszerétől, s az utóbbit elsősorban technikai jelleggel érdemes elemezni. Ez annyit is jelent, hogy politikai jellegű viták inkább az első szekcióban lennének. Persze ez hiábavaló követelmény is lehet, hiszen az új gazdaságpolitikai/gazdaságirányítási eszközök alkalmazásának bőven vannak politikai feltételei.

Nyers Rezső a gazdaságpolitika jobb tudományos megalapozása mellett érvel rövid megnyitóbeszédében (Nyers [1975]). Ennek figyelmes tanulmányozása megmutatja, hogy a mechanizmusreform vezető gazdaságpolitikusa csak részben és látszólag állt be a sorba. „A központi tervezés és a vállalati önállóság legjobb összekapcsolása” mint követelmény (i. m. 2. o.) csak egy példa a reform visszafordításával szembeni burkolt, de sokatmondó ellenérvekre.

A fő megnyitó előadást a sokkal inkább lavírozó szerepkörből ismert Friss István, az intézet akkori igazgatója tartja (Friss [1975]). Itt is megfigyelhető a tíz évvel korábbi tanulmánynál említett három réteg, de eltérő arányokkal. A felső (politikai) és a középső (gazdaságpolitikai) réteg jóval nagyobb hangsúlyt kap, mint a harmadik, a tudomány és a korszerű elemzési módszereké. Az utóbbiakra nem sok dicséret szót pazarol a szerző, bár kritikai megjegyzéseinek némi oldása érdekében megjegyzi, hogy ezek nem a módszerek, hanem szakszerűtlen alkalmazásuk ellen irányulnak (i. m. 7. o.).

A KTI sikeres első húsz évét ünneplő konferencián elhangzik az, hogy az intézet fő szerepköre a gazdaságpolitika szakmai támogatása,¹⁶ illetve az, hogy „...nem szeretnék illúziókat kelteni a tudomány mai lehetőségeit illetően” (Friss [1975] 9. o.). Érdekes még, hogy „...a vezető káderek rátermettsége mellett a tudomány és (...) a tömegek részvétele a legfontosabb döntések előkészítésében az elérhető legjobb biztosítéka e döntések helyességének.” (Uo.) Kérdés ehhez, hogy vajon létezhet-e „népi” tudomány akár bal-, akár jobboldali szemszögből...

Friss előadásáról eddig kissé egyoldalú volt a kép. Úgy tűnhet, hogy a KTI igazgatója saját intézete ellen, annak megregulázásáért szólalt fel. Ezt a benyomást erősítetik a szövegben elhelyezett nemzetközi példák. Két ilyen van (i. m. 6. o.). Az egyik az NDK-ból: a népgazdaság bővített újratermelésének intenzifikálása, a másik a komplex népgazdasági tervezés bonyolult alá- és fölérendeltségi viszonyai a Szovjetunióban. Szó sincs lengyel vagy jugoszláv, *horribile dictu* nyugati kutatásokról, miközben a két témát Magyarországon leginkább a Tervhivatalban művelik, nem az intézetben (Báger–Hajnal [1972]).

¹⁵ Lásd erről Kornai [1987a] 22–26. o.

¹⁶ Értsd: az alapkutatások rovására.

Mindez azonban megfelelési kényszer következménye is lehet. Friss két tárgyalt cikke között „szabad szemmel” is látható különbség, hogy a tíz évvel későbbi konzervatívabb,¹⁷ mint elődje. Nemcsak stílus- és szemléletbeli eltérésekről beszélünk: komoly stratégiai és tartalmi ellentmondások is feszülnek a két cikk között.

Először is, ami „stratégia”: Friss a KTI vezetőjeként felelősséget visel az intézetért, amelynek a ki nem mondott státusza nagyot változott tíz év alatt. A lelkes reform-előkészületek korában a részben „nyugatos”, részben reformpárti értelmiségiek gyűjtőhelye a hatalom nyitottabb, változásokra fogékonyabb szegmenseivel áll kapcsolatban, és ennek megfelelően – bár többnyire óvatosan – fejezi ki véleményét.

Újratervezés

1975-ben viszont már mások az erőviszonyok. Az intézet élvezi ugyan a kormányzat bizalmát, de már nem tekintik kiemelt gazdaságpolitikai műhelynek, egyes kutatóinak a munkásságát viszont különös, nemritkán aggódó figyelemmel kísérik. Friss talán úgy véli, hogy a KTI politikailag sebezhető, és az adott helyzetben fő a biztonság.

A két cikk közötti tartalmi különbségeket könnyen összefoglalhatjuk. Az elsőben (1965) a magyar közgazdaság-tudomány nemzetközi (nem csak kelet-európai) trendeket követő fejlesztésén van a – persze óvatos – hangsúly, a másodikban (1975) viszont a társadalom szolgálatán a párt útmutatásai szerint. Ez még akkor is igen eltérő szerepköröket jelent egy közgazdaság-tudományi kutatóintézet számára, ha jól tudjuk, hogy a retorika néha hajlamos elfedni a tényeket.

A jelentős tartalmi változást tükrözi, hogy a politika nemcsak csöndes alkalmazkodást várt el a közgazdaság-tudománytól és különösen annak vezető magyar intézetétől, hanem ennek nyilvános beismerését is. Talán azért is, mert a reformellenes támadásnak szüksége volt – nem feltétlenül a tudomány tényleges támogatására, hanem – e támogatás közhírré tételére. A konferencia előadói között egyébként ugyanúgy ott volt Augusztinovics Mária és Soós Károly Attila, mint Hoós János és Kiss Tibor.

A magyar akadémiai közgazdaság-tudomány a hetvenes évek közepén viszonylagos nyugalmi helyzetben volt.¹⁸ A KTI-ben tovább folytak ugyan a reformszellemű kutatások, de egyelőre nem keltettek komolyabb politikai visszhangot. Az IVKI kutatásainak továbbra sem volt köze a politikához, a VKI pedig egyre jobban diverzifikálta tevékenységét. Az eredeti afroázsiai profiltól elmozdulva a hetvenes évek közepétől ideológiamentes KGST-kutatások indultak, és a nyugati világgal kapcsolatban igényes elemzőmunka kezdődött (Kádár Béla az összehasonlító gazdaságpolitikai, Inotai András az integrációs kutatásokat irányította). A VKI pár év alatt egyfajta külső kormánytanácsadói szerephez manőverezte magát, miközben külföldön is elfogadható partnernek tekintették. A magyar reformfolyamatban azonban csak néhány ponton volt érdemleges szereplő.

¹⁷ Természetesen kremlinológiai értelemben, de dogmatikusait is mondhatnánk.

¹⁸ Az ekkor kezdődő jó tízéves időszakban a szakma vezető folyóirata, az akadémiai tulajdonú Közgazdasági Szemle hasábjain előtérbe kerültek a politikától nagyobb távolságot tartó művek, miközben a hivatkozott cikkek átlagos életkora meglepő módon növekedni kezdett (*Such-Tóth* [1989] 1211. o.).

Az akadémiai intézményrendszerben volt még egy, a nyilvánosság elől elrejtett, de kimondottan nívós kutatóhely, a Közgazdasági Információs Csoport (KICS), Földi Tamás vezetésével. Itt döntően nyugati források alapján évi 7-8 elemző tanulmány készült fontos világgazdasági kérdésekről, mint például az olajpiac, az európai integráció, az amerikai belpolitika, az ázsiai exportőr hatalmak vagy a világelelméleti problémák, és néha kelet-európai ügyek. A KICS anyagait azonban csak zárt körben terjesztették, némelyikük később átdolgozott formában jelent meg a magyar szaksajtóban.¹⁹

A reform megtorpanása fél évtizeden át megmutatkozott a magyar akadémiai közgazdaság-tudomány teljesítményében. Ez nem romlott, csak távolabb került a politikától.²⁰ Nem lehetett véletlen, hogy az akadémiai elnökség 1976-ban éppen ezekről a kutatásokról adott ki rövid, de lényegét tekintve megnyugtató értékelést (*MTA Elnökség* [1976]), sem a reformokat, sem a közeledő válságot nem említve. A korszakhoz képest kissé meglepő számban látható hivatkozás a marxizmusra (két oldalon három), és a terjedelem egy jelentősebb részét a tudományos minősítés problémái foglalják el.

A korabeli publikációkat böngészve feltűnhet, hogy a KTI „termése” és kommunikációja növekvő számban tartalmaz agrárgazdasági témájú anyagokat – az egész KGST-ben a magyar mezőgazdaság az egyetlen viszonylag sikeres reformterület.

A hetvenes évek második fele illő történelmi távolságból visszatekintve erőgyűjtési szakasznak is tekinthető. A gazdaságpolitika 1977-től annak beismerésére kényszerült, hogy alapvető irányváltás szükséges. Több év eltelt azonban azzal, hogy reformpótló intézkedésekkel kísérletezzenek.²¹ Ezek között lehet felsorolni 1977 és 1978 különböző, a nyugati export növelését segíteni hivatott támogatási csomagjait, az árrendszer 1980-as átalakítását (majd annak nyomtalan elhalását 1987-ben), illetve a kisvállalkozások viszonylag engedékeny 1982-es szabályozását.²² Lényegét tekintve ide tartozik az IMF-hez és a Világbankhoz történő – ugyancsak 1982-es – csatlakozás. Mindezek szakmai előkészítésében akadémiai kutatók is részt vettek, de már nem játszottak olyan kezdeményező szerepet, mint a hatvanas évek második felének reformmunkálataiban.

Ekkoriban, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján indult meg a reform második szakasza, de teljesen más politikai és gazdasági környezetben. A magyar gazdaság komoly külgazdasági egyensúlyi, fizetőképességi és versenyképességi zavarokkal küszködött, viszont a megosztott pártvezetés sokáig hallani sem akart nyíltan vállalt reformpolitikáról az 1980–81-es lengyel fejleményekre hivatkozva. Erős törekvésük volt, hogy a „fű alatti” reformlépések ne érintsék a politika szféráját. A hatvanas években ez a távoltartási szándék sikeres volt, mert – részben 1956 közeli emléke

¹⁹ Például *Becsky* [1982].

²⁰ „1978–1979-től gyors gyarapodásnak indult a reform közgazdasági irodalma” (*Kovács* [1984] 31. o.). Ez természetesen legalább egy tucat folyóiratot jelent a Közgazdasági Szemle mellett.

²¹ Érdekes magyarázat Csaba Lászlóé: a kelet-európai politikai vezetők csekély tanulási képessége, illetve feledékenysége (*Csaba* [1988] 1043. o.).

²² Alapos és részletes listájukat lásd *Révész* [1988] 665–666. o.

miatt – a szakma nem akart tiltott területre tévedni a politikában, és a szakma és a politika között szorosabb is volt az intézményi és a személyes kapcsolat.

A hetvenes években színre lépő, a negyvenes és az ötvenes években született új reformnemzedék számára viszont máshol, jóval beljebb: a politika térfelén húzódtak a szakma és a politika közötti határok. Ők felismerték, hogy változatlan politikai intézmény- és szabályrendszerben illúzió a sikeres gazdasági reform.

A húszas évek szovjet új gazdasági politikáját (NEP) értékelő, áthallásokkal nem fukarkodó cikkében ezt így fejezi ki *Szamuely László* ([1989] 150–151. o.): „...a szocializmus olyan elvei és értékei, mint a gazdasági racionalitás, a társadalmi munkával való takarékoság, az emberek sokféle és változó szükségleteinek a kielégítése, a személyiség sokoldalú kibontakozása és a termelőtevékenységben történő önmegvalósítása, az öngazgatás és a termelési demokrácia stb. ütköznek, szembekerülnek az állami tulajdonforma monopolisztikus jellegével és monolitikus szerkezetével.” Lefordítva: a szocialista rendszernek valójában csak akkor van értelme, ha nem akadályozza a magántulajdont. Ezt a felismerést azonban a nyolcvanas évek elején még csak igen burkoltan lehetett kimondani Magyarországon. Amikor viszont akár csak finoman is utaltak rá, akkor máris érkeztek a nem mindig visszafogott politikai reakciók.

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján mindinkább előtérbe kerül a válságkezelő gazdaságpolitika, amely azonban eléggé limitált eszköztárral rendelkezik, részben a szovjet politikai befolyás, részben a politikai tabuk miatt.²³ Ezért a gazdasági reformok magyar szószerűi (nemcsak a reformközgazdászok, hanem a társszakmák képviselői is), a hatvanas évek újítoíval ellentétben, már kimerészkednek a politika területére is. Az akadémiai közgazdaság-tudomány mindinkább elveszíti elméleti jellegét, és közelebb kerül a gazdaságpolitikai tanácsadás műfajához.

A kezdődő nyolcvanas évtized meghatározó közgazdaság-tudományi alkotásai közül kettő még nem érintkezik közvetlenül a politikával, és nagyrészt akadémiai műhelyben készül el. Kornai János és Bauer Tamás könyvei (*Kornai* [1980], *Bauer* [1981]) gazdasági rendszerkritikát nyújtanak, de nem vonnak le félreérthetetlen politikai következtetéseket. Egy fél évtizeddel későbbi, szintén nagy visszhangot kiváltó mű (*Antal* [1985]) viszont már sokkal közelebb viszi a közgazdasági/intézményi elemzést a politika világához.

Olvasásakor egyre nehezebben hessegethető el a kérdés: vajon kijavíthatók-e a gazdaságpolitika több évtizeden át halmozott hibái az adott politikai rendszerben? Nem mellékes, hogy ez a könyv nem akadémiai, hanem államigazgatási műhelyben, a Pénzügyminisztérium elemző egységében, a Pénzügykutató Intézet elődjénél készült el. Valóban, a reform szellemi munkálatainak a súlypontja részben áttolódott a nem akadémiai szférára, és az érintett kutatások a reformjavaslatokat olykor általános gazdaságpolitikai elemzésekbe próbálták csomagolni – például az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének nem publikált kelet-európai országtanulmányai vagy az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének komparatív stabilizációs elemzése (*Török* [1988]).

²³ Révész Gábor ([1988] 670. o.) „tüneti kezelésnek” nevezi.

Talán 1988-ban egy tavaszi este összegyűlt egy budai hegyi vendéglőben egy zöm-mel harmincas közgazdászokból álló baráti társaság. A vita természetesen az ország jövőjéről folyt. Éppen akkor találkoztak, amikor a gazdaság helyzete reménytelennek tűnt, a politikában viszont még nem látszott érdemleges mozgás. A vita konklúziója nagyjából egységes támogatást kapott: „A jövő nem látható, mert a szocializmus fenntarthatatlan, osztrák vagy svájci típusú kapitalizmus itt sohasem lesz, harmadik út pedig nem létezik.” Valaki még hozzátette: „Jövő tehát nincs.”

A nyolcvanas évek akadémiai közgazdaság-tudománya megpróbált az erősebb, de az elsónél jóval széttagoltabb, sokkal több szereplős második reformfolyamat élére állni. A KTI sokoldalú kutatási profilját kiegészítették a VKI vállalati szintig is lemenő KGST-kutatásai és az IVKI iparpolitikai, illetve vállalatfejlesztési elemzései. A reformfolyamat irányát és hangulatát jelentősen befolyásolta két olyan cikk, amely a KTI kutatóinak a tollából, de nem közgazdasági folyóiratban jelent meg. Bauer Tamásnak és Kovács János Mátyásnak a *Mozgó Világban*, illetve a *Valóságban* közzétett tanulmánya (Bauer [1982], Kovács [1984]) egyaránt személyi következményekkel járt az adott folyóiratnál, és szakmai, illetve politikai visszhangjuk is váratlanul nagy volt.

Ez a két tanulmány érdekes és fontos átmeneti dokumentum, mert – különösen Bauer írása – még nem szakad el teljesen a marxista beszédmódtól és gondolatvilágtól, de tartalma már nagyrészt egy másféle gazdasági rendszer működését vetíti előre. Kicsit olyan, mint a levegőben szálló repülőgép: már elindult, de még nem érkezett meg.

A hatalom érezte a veszélyt. Bauer cikke nyomán leváltották a *Mozgó Világ* szerkesztőségét, a Kovács-cikknek pedig – a szerkesztőség akkor kiszivárgott megfigyelése mellett – annyiban is volt politikai visszhangja, ahogy e sorok írója járt a tanulmánnyal. Írt rá egy eléggé, de nyilván nem a megfelelő előjellel polemikus vitacikket, majd kapott egy igen udvarias telefonhívást a *Valóság* szerkesztőjétől: a cikk nagyon jó, de érthető politikai megfontolásokból nem közölnék. Úgy tűnt, hogy nem akarták magát a témát a felszínen tartani, függetlenül a vitacikk tartalmától.

Bauer tanulmánya már címében is provokatív volt. A „második gazdasági reform” megpendítése hasonló reflexeket váltott ki a politikai vezetésből, mint két évvel később a Kovács-cikknek a „reform reformja” kifejezést tartalmazó alcíme. Mindkettő nyíltan utalt arra, hogy az 1968-as mechanizmusreform már koncepciójában sem ment elég messze, végrehajtása, majd visszarendezése során pedig végképp igen elmaradt eredeti (remélt) céljaitól.

E két cikk számos új gondolatot tartalmazott, amelyek egy része ma már naivnak tűnik, más részük pedig politikailag tökéletesen irreális volt abban az időben. Jelentőségük éppen ebből ered: a reformviták terepét kiterjesztették a politika mezejére, megjelenésük helyével is hangsúlyozva azt, hogy már nem csak a rendszer gazdasági alrendszere szorul karbantartás helyett alapos nagyjavításra.

Csaba László ezt így fogalmazza meg: „...a nyolcvanas évek nyílttá vált válsága döntően nem a reform eredeti elgondolásaiban is kétségtelenül kimutatható *ellentmondásokból* vezethető le.” (Csaba [1988] 1044. o.)²⁴ Azaz a nyolcvanas évek válsága jóval inkább gazdaságpolitikai, mint szabályozási okokkal magyarázható. Ebből pedig az

²⁴ Kurziválás az eredeti szerint. (T. Á.)

következik, hogy alapos gazdaságpolitikai kurzusmódosításra is szükség lett volna. A következő, ki nem mondott logikai lépés pedig egy kérdés: vajon ez a kurzusmódosítás milyen politikai feltételek között lenne lehetséges?

A korábbinál sokkal nagyobb hangsúlyt kapott az a felismerés, hogy önmagában a mechanizmusreform tulajdonképpen főleg technikai ügy. A gazdaságpolitika alapos átalakítása egy párhuzamos másik reform: a sikeres mechanizmusreform szükséges feltétele, a kétfajta reform vagy ilyen, vagy olyan sorba állítása az egész folyamat sikerét veszélyezteti (Kovács [1984] 37. o.). Más szóval: az egyik reform korlátjai lassítják a másikat is.

A hatvanas évek közepi reformviták oldottabb hangulatában ilyen megfontolások szóba sem jöhettek. Részben a hatalom és a tudomány szorosabb kapcsolata és személyi összefonódásai, részben a tudomány tudatos önkorlátozása miatt az a vita kifejezetten technokrata jelleget öltött a pártszerű szóhasználat ellenére is. A második reformfolyamat viszont egyre jobban kiterjedt a politika területére, és kezdett megcélozni politikai tabukat is. Néhány esetben ez különösen érzékenyen érintette a hatalmat – például amikor a Bauer-cikk a tulajdonviszonyok átalakítását, már a címbe is fölvéve, mindenképpen szükségesnek tartotta. Ezzel szakított egy fontos regionális szokással. Cikkében felhívja a figyelmet, hogy Kelet-Európa más országaiban különösen a nyolcvanas évek elejétől nem használták a reform kifejezést még akkor sem, ha néhány lépést tényleg tettek ebbe az irányba (Bauer [1982] 23. o.). Régi bölcsesség: az a betegség nincs is, amelyről nem beszélünk.

Bauer úgy foglalja össze a szükséges reform tartalmát, hogy fel kell számolni azokat az államigazgatás és a vállalatvezetők közötti kapcsolatrendszerket, amelyek lehetővé teszik a közvetett állami irányítást. A másik követelmény: „A mikrofolyamatokra vonatkozó döntéshozatal a bürokratikus kontroll leépítése után piaci kontroll alá kerüljön.” (I. m. 33–34. o.) Ma már tudjuk, hogy a piaci kontroll sokféle dolgot jelenthet, részben a Bauer által is hangsúlyozott tulajdonviszonyok függvényében.

Bauert és cikkét ostorozták a korabeli hivatalos sajtóban, ami valószínűleg csak segítette mondanivalójának minél szélesebb körű terjedését. Sokak számára világossá válhatott, hogy a reformvitáknak nemcsak tartalma és tétje változott meg, hanem műfaja is. A cikk nem szűkebb közönségnek szóló szakmai folyóiratban, hanem egy főként a diplomás fiataloknak szóló kulturális és szórmentén politikai lapban jelent meg. Ez a tény kiválthatott bizonyos vészjelzéseket a politika világában azzal, hogy az addig inkább technikai elemekből építkező reform szélesebbé válik, és nem csak a gazdaság dimenziójában szerez híveket.

Néhány évig úgy tűnhetett, hogy sikerült megfegyelmezni a reformértelmiség hangosabb részét. A szakma figyelmének középpontjába az adósságválság és a konvertibilis valutában mért fizetési mérleg siralmas állapota került, a reformgondolkodásban pedig teret nyert a KGST-együttműködés politikai vezetés által aránylag tolerált kritikája.²⁵ A nyolcvanas évek elején bizonyos nyitottságot is mutatott a hatalom a reformközgazdászokkal szemben, például bevonta egy részüket a válságkezelési

²⁵ Lásd például ennek a kutatási iránynak egy kicsit korábbi, de meghatározó darabját: Köves [1980].

kutatásokba, és megígérte nekik a reform folytatását – pontosabban *valamilyen* folytatását (Kovács [1984] 32. o.).

Mindehhez képest 1984-ben szinte megismétlődött a Bauer-ügy. Megint egy társadalomtudományi, de korántsem közgazdasági folyóiratban jelenik meg egy akadémiai kutató által jegyzett cikk (Kovács [1984]) a reform alapkérdéseiről. Ez a tanulmány ugyancsak bő terjedelmű, és addig szokatlan (vagy elfogadhatatlan?) módon görcső alá veszi a tényleges és a kívánt reformfolyamat szereplőit.

Maga a cím is jócskán borzolhatta a hatalmi viszonyok alakulása és ábrázolása iránt érzékeny közszereplők idegeit: alku általában egyenrangú vagy legalábbis összemérhető partnerek között folyik – persze lehet alku eredményének nevezni egy diktátumot is. A nyolcvanas évek első felében még aktív volt sok száz olyan pártfunkcionárius, aki a társadalmat valójában – az uralkodó ideológiával éles ellentétben – hierarchikus rendben képzelte el, és aligha látta az alkuk funkcióját vagy helyét ebben a rendszerben.

A cikk az alkuk szerepét szinte alapvetőnek tekintti a reformált tervgazdaság működésében (például a politika és a tudomány kapcsolatában részakuról beszél – i. m. 32. o. –, amely valójában a jelen cikk témája is). Ezt olvasva eszünkbe juthat Mancur Olson korabeli könyve (Olson [1982]) az elosztási koalíciókról, amelyek átszövik az egész társadalmat, és rossz hatékonyságúvá tehetik a gazdaságpolitikát.

A reformfolyamat és az alkuk (talán azt is nyugodtan mondhatnánk: alkurendszer) összefüggéseinek elemzéséhez Kovács bevezet egy új fogalom párt. Ez nem más, mint a különbségtétel a reformalku-folyamat *offenzív* és *defenzív* szakasza között (i. m. 31. o.). Az offenzív szakaszban a reformereké a kezdeményezés, a hatalom stratégiája ehhez próbál alkalmazkodni. A hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek elejéig viszont defenzív szakaszról beszélhetünk Magyarországon.

A tárgyalt két cikk komoly fordulat előjele: elkezdődhet a reformtörekvések újabb offenzív szakasza, de – és ezt a hatalom észre is vette – ez már egyáltalán nem csak a gazdaságról szól. A rendszernek azonban csak részben maradtak meg a politikai eszközei a sikeres ellentámadáshoz.

Végjáték

Az akadémiai közgazdászok a kormány sikertelen 1985–86-os növekedésgyorsítási kísérletét számos publikációban értékelték,²⁶ és a gazdaságpolitika súlyos kudarcában joggal látták meg az évek óta csendesesen csordogáló reform felgyorsításának és kiszélesítésének lehetőségét. 1987–88-ban még senki sem sejtí a politikai rendszer-változás esélyét, de feltűnő, hogy a reformirodalom jellege megváltozik. Ebben az időszakban jelenik meg több olyan tanulmány, amely összegzi az elmúlt tíz-tizenöt

²⁶ „A reformpolitika legsajátosabb és egyben talán legsúlyosabb időszaka az 1985–1987-es évekre esik.” (Csikós-Nagy [1989] 4. o.) A korszak magyar reformirodalmának ez a cikk azért kiemelkedő darabja, mert erősen és tisztán képviseli az ideológiamentes gazdaságpolitikai megközelítést a tanulmányunk elején érintett „régí iskola” szellemében. A szerző a korszak egyik vezető gazdaságpolitikusa, aki a nyolcvanas évek vége felé egyre nyíltabban vállalja hagyományos közgazdaságtani elveit.

év gazdaságpolitikáját, és úgy zárja le a reformkorszakot, hogy a kiút megmutatása nélkül is pontot tesz az állam által irányított gazdaság évtizedeinek a végére.²⁷ Több esetben is megfogalmazódik a „jobb szocializmus” igénye, de e rendszer tartalmáról nincsen sok használható elképzelés.

A reformirodalomnak ezt a szakaszát egy kiemelkedő akadémiai közgazdász szinte monográfia-méretű kettős cikkben vezeti be (*Kornai* [1987a], [1987b]). A magyar gazdaság Kelet-Európán belül inkább csak viszonylagosan súlyos válságának igen részletes diagnózisából kiindulva összegzi a reformokat és közöl elemzést a reformfolyamat kilátásairól. Nagyon tanulságos, hogy inkább a folyamat érdekeltjeit és szereplőit rajzolja fel, mintsem közvetlen prognózist adna annak irányairól.

Megerősíti Kovács János Mátyás tézisét, miszerint a magyar gazdaságot átszövi az alkurendszer (*Kornai* [1987a] 23. o.). Nagyon fontos, mások által addig nyíltan nem megfogalmazott felismerése, hogy az adott időszakban minden közgazdász a reform híve Magyarországon (*Kornai* [1987b] 25. o.). Ez elsősorban annyit jelent, hogy a hivatalos kommunikáció bekebelezte ezt a fogalmat, hogy majd a saját céljainak megfelelő tartalommal lássa el.

Kornai jelentős, de később nem kidolgozott fogalmi újítása a reformerek egységét kérdőjelezi meg. Ez a különbségtétel a „galbraithianusok”²⁸ és a radikálisnak tekintett reformerek között (i. m. 26–30. o.). Az első csoport inkább szociáldemokrata jellegű, amely erőteljes jóléti politikát és nagyobb arányú állami beavatkozást szorgalmazna – közülük sokan a reform hajdani ellenfelei. A második csoportot az igazi, meggyőződéses piacpártiak alkotják.

Nincs többé igen/nem típusú kérdés, hogy szükség van-e reformra, vagy nincs. Szükség van rá, csak nem mindegy, milyenre. A szocialista gazdaság toldozásafoldozása is annak nevezhető, ahogy az intézményrendszer és a játékszabályok radikális átalakítása is. Az elkövetkező néhány évben egyre többen lesznek, akik akár korábbi pártfunkcionáriusként a kapitalizmus örökös hívének vallják magukat.²⁹

Kornai megjósolta a reformmozgalom két táborra szakadását. Az elkövetkező években mindkét oldalon megnő a folyamat állását értékelő publikációk száma úgy, hogy a szerzők nem is sejtik: valójában a záró leltár készül, ők ehhez járulnak hozzá.

Érdekes megfigyelni, hogy valamennyire eltolódnak a folyamat intézményi súlypontjai. A Magyar Tudományos Akadémia a nyolcvanas évek elejétől egyre inkább távol tartja magát a gazdaságpolitikai vitáktól. Míg korábban egyértelmű volt az akadémiai közgazdászok vezető szerepe, 1987-től más szereplők is a tűz közelébe kerülnek. Aktivizálódik például a Csikós-Nagy Béla vezette Magyar Közgazdasági Társaság, amelynek Gazdaság című folyóirata közli a reformviták több fontos dokumentumát.

²⁷ A reformfolyamat *ex post* értékelését lásd többek között: *Csaba* [1988] és *Révész* [1988].

²⁸ John Kenneth Galbraith hatvanas évekbeli sikerkönyve (*Galbraith* [1967]) a nagyvállalatok és a hatalom összefonódásának a veszélyeire figyelmeztet. *Colin Crouch* [2000] „Post Democracy” koncepciója a galbraithi társadalomképet bontja ki politikai szempontból.

²⁹ Anekdotikus személyes élmény 1994-ből: egy privatizáció előtt álló állami vállalat (már részvénytársaság) minisztérium által kinevezett igazgatóságának alakuló ülésén a vagyonügynökséget egy volt biztonsági tiszt képviseli. Egyik első mondata: „Majd mi megtanítjuk nektek, mi az a piacgazdaság!”

Itt lát napvilágot Kornai fentebb áttekintett kettős cikke éppúgy, mint a másik oldal talán legnagyobb szakmai súlyú közleménye (*Földi–Nyers* [1988]).

A szerepek is eltolódnak. A korábbi reformellenes erők szűk térbe szorulnak vissza, és látszólag beállnak a mérsékelt reformerek közé (kivéve az olyan baloldali radikálisokat, mint a Münnich Ferenc Társaság), a másik tábor pedig most már a gyors, még a nyolcvanas évek közepén is elképzelhetetlen reformok hívei alkotják. A „fontolva haladók” csoportjában ott van a szakma több elismert képviselője, akik elsősorban politikai óvatosságból próbálják lassítani a folyamatot, de megállítani már nem akarják. Közöttük van a pártvezetés több, a reformokat a hatvanas évek óta következetesen támogató tagja.

Földi és Nyers cikke szinte kiáltvány. Nem használ hivatkozásokat, és Kornaival ellentétben stílusa is helyenként karcos, nemritkán normatív, mondanivalója pedig olykor szovjet mintákat idéz.³⁰ Ez meglepheti az olvasót, aki viszont átgondolhatja véleményét, amikor az anyag végére ér. A tanulmány ugyanis nem egy helyen még logikai hibákat is vállal azért, hogy üzenete célba érjen. Az alábbi idézet például – a még érvényes ideológia szellemében – szakítani kíván a sztálini hagyománnyal, a közvetett tervirányítás rendszere viszont éppen nem az: „Végleg el kell szakadni a tervezés sztálini hagyományától, mellyel a mai feladatokat nem lehet megoldani, közvetett tervirányítás eszközével nem szabad korlátozni a vállalatok működését.” (*Földi–Nyers* [1988] 23. o.) A mondat talán úgy is értelmezhető, mint javaslat a népgazdasági tervezés teljes felszámolására, ebben az esetben viszont a cikk kettős arculatára látunk példát.

A tartalom ugyanis egyre progresszívebb. A tulajdonviszonyok kérdésében például a magántulajdon erős térnyerése mellett áll ki a cikk, igaz, állami szabályozásában „hatékonyabb és a piac követelményeivel jobban összhangban álló módszerekre” lenne szükség (i. m. 30–31. o.). Az utóbbi kitétel ismét kétarcú, egyaránt beleérthető egy intervencionista és egy piacconform iparpolitika lehetősége is.

A magyar közgazdaság-tudomány részben kritikus értékelést kap, színvonalának emelése természetesen rutinkövetelmény. Elgondolkodtató viszont, ahogy a szerzők az akkor még regnáló, de már felpuhuló hatalom szempontjából felosztják a magyar közgazdász-társadalmat – hangsúlyozva az együttműködés szükségességét mindhárom feltételezhető csoporttal. „A szocializmus iránt elkötelezett”, „a szocializmussal szimpatizáló” és a főként hazafias szempontok alapján közreműködésre kész közgazdászokat egyaránt várják az – itt egyébként homályosan megfogalmazott és nem reformnak nevezett – „közösségi feladatok” megoldásához (i. m. 37. o.).

A Magyar Közgazdasági Társaság (MKT) nevében közzétett tanulmány az egyik utolsó kísérlet volt arra, hogy egyszerre mentsék meg a rendszert és a reformot. A fenti szóhasználatot kölcsönvéve: „a reformmal szimpatizáló”, de iránta nem mélyen elkötelezett közgazdászok szakmai közösségét szervezhették volna meg a cikk

³⁰ „A közgondolkodást a reformok még jobban megbolygatják, tájékozódási zavarokat, sőt válságot is okoznak...” (*Földi–Nyers* [1988] 5. o.); vagy: „A magyar közgazdaságtudomány 1956 óta, tehát immár több mint harminc éve elindult azon az úton, amely társadalmi hasznosításának növekvő mértékével jellemezhető.” (I. m. 7. o.)

útmutatásai alapján, de ilyen kezdeményezésről nem tudunk. Az MKT vállalhatta volna egy „középutas” NGO szerepét a reformfolyamat várt felgyorsulásának szakaszában, de közbeszóltak a politikai változások. A három említett csoport vezető közgazdászai többnyire a pártok mellé álltak, és a reformvitákból már 1989 őszén választási harc lett. De hogyan dőlt el a játszma?

A játszma vége

A nyolcvanas évek végén a Magyar Tudományos Akadémia akár az egy évtizeddel korábbihoz képest is sokkal kevésbé tartotta szakmai ellenőrzés alatt az intézeteket, mint ahogy a pártvezetéssel is jócskán meglazult a kapcsolata. A reformerőknek már nem tudott védelmet nyújtani, de erre többé nem is volt szükség.

A reformról való kommunikáció egyre inkább politikai színezetet öltött. A játszma nem fejeződött be, döntetlenre sem adták, hanem abbahagyták. Nem úgy és nem azért, ahogyan a Karpov–Kasparov-párosmeccset 1985-ben végeredmény nélkül leállították, hanem a játékosok megszűnése miatt. A korábban reformellenes, később „galbraithiánus” erők többnyire szociáldemokrata, a mérsékelt reformer szakértők inkább konzervatív, a lendületes reform hívei pedig általában liberális színekben folytatták. A korszak nagy hatású vitáirátanak (*Antal és szerkesztőtársai* [1987]) öt szerkesztője később megoszlott a három csoport között.

Többé nem volt értelme a reformokról folyó eszmecseréknek, mert az adott rendszer javíthatása vagy átfogó rendbetétele helyett teljesen új – bár egyes elemeiben már ismert – rendszert kellett bevezetni. A változások nem kímélték az Akadémiát sem: az 1994-es akadémiai törvény átalakította szervezeti és irányítási rendszerét, köztestületté változtatta a korábbi zárt körű elitklubot, valamint korszerűsítette a tudományos minősítés rendszerét. A korábbinál lényegesen távolabb került a hatalomtól, és a továbbiakban kevés lehetősége maradt arra, hogy testületként érdemi szerepe legyen bármilyen rendszerjavító állami kezdeményezésben.

Hivatkozások

- ANTAL LÁSZLÓ [1985]: Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján. KJK, Budapest.
- ANTAL LÁSZLÓ–BOKROS LAJOS–CSILLAG ISTVÁN–LENGYEL LÁSZLÓ–MATOLCSY GYÖRGY (szerk.) [1987]: Fordulat és reform. Medvetánc, 7. évf. 2. sz. Melléklet.
- BÁGER GUSZTÁV–HAJNAL ALBERT [1972]: A terv és a tervezés növekvő komplexitása. Egy interdiszciplináris vizsgálat tanulságai. Közgazdasági Szemle, 19. évf. 4. sz. 417–438. o.
- BAUER TAMÁS [1981]: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. KJK, Budapest.
- BAUER TAMÁS [1982]: A második gazdaság és a tulajdonviszonyok. Mozgó Világ, 11. sz. 17–42. o.
- BECSKY GYÖRGY [1982]: Az Európai Monetáris Rendszer a nyolcvanas évtized elején: működése, tapasztalatai és perspektívái. Közgazdasági Szemle, 29. évf. 12. sz. 1214–1229. o.
- BENYIDZE, V. [1950]: A szovjet ipar óriása. A Sztálin autógyár fennállásának huszonötödik évfordulójára. Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle, 1–6. sz. 132–135. o.

- CROUCH, C. [2000]: *Coping with Post Democracy*. Fabian Society, London.
- CSABA LÁSZLÓ [1988]: Mi történt a magyar reformmal? *Közgazdasági Szemle*, 35. évf. 9. sz. 1041–1058. o.
- CSIKÓS-NAGY BÉLA [1958]: Árpolitika az átmeneti gazdaságban. KJK, Budapest.
- CSIKÓS-NAGY BÉLA [1989]: A magyar gazdasági reform néhány tanulsága és kritikus pontok. *Közgazdasági Szemle*, 36. évf. 1. sz. 1–8. o.
- CSISZTOV, V. [1950]: Nyugat-Németország gazdasági helyzete és a nyugatnémet „termelési index”. *Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle*, 1–6. sz. 229–232. o.
- ERDEY-GRÚZ TIBOR [1968]: Beszámoló a közgyűlés nyilvános ülésén. *Magyar Tudomány*, 13. évf. 6. sz. 342–353. o.
- FÖLDI TAMÁS [1965]: A magyar közgazdasági szakirodalom két évtizede. *Közgazdasági Szemle*, 12. évf. 4. sz. 505–518. o.
- FÖLDI TAMÁS–NYERS REZSŐ [1988]: A közgazdaság és közgazdászok szerepe gazdasági feladataink megoldásában. *Gazdaság*, 22. évf. 1. sz. 5–38. o.
- FRISS ISTVÁN [1965]: A közgazdaságtudomány helye és szerepe társadalmunkban, valamint Akadémiánkon. *Magyar Tudomány*, 10. évf. 7–8. sz. 453–466. o.
- FRISS ISTVÁN [1975]: A Közgazdaságtudományi Intézet 20 éve és a gazdaságpolitikai kutatás. *Közgazdasági Szemle*, 22. évf. 1. sz. 3–13. o.
- GALBRAITH, J. K. [1967]: *The New Industrial State*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- KORNAI JÁNOS [1957]: A gazdasági vezetés túlzott központosítása. KJK, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1980]: A hiány. KJK, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1987a]: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság I. *Gazdaság*, 21. évf. 2. sz. 5–46. o.
- KORNAI JÁNOS [1987b]: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság II. *Gazdaság*, 21. évf. 3. sz. 5–40. o.
- KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS [1984]: A reformalku sűrűjében. *Valóság*, 27. évf. 3. sz. 31–55. o.
- KÖPECZI BÉLA [1973]: Az akadémiai kutatóhálózat távlati fejlesztési irányai. *Magyar Tudomány*, 18. évf. 9. sz. 595–604. o.
- KÖVES ANDRÁS [1980]: A világgazdasági nyitás: kihívás és kényszer. KJK, Budapest.
- MTA ELNÖKSÉG [1976]: Az elnökség állásfoglalása a közgazdaságtudományi kutatások helyzetéről. *Magyar Tudomány*, 21. évf. 1. sz. 39–41. o.
- MTA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG [1968]: A közgazdaságtudomány tízéves fejlődése és helyzete. *Magyar Tudomány*, 13. évf. 2. sz. 64–71. o.
- NYERS REZSŐ [1975]: Megnyitó beszéd. *Közgazdasági Szemle*, 22. évf. 1. sz. 2–3. o.
- OLSON, M. [1982]: *The rise and decline of nations. Economic growth, rigidities, and stagflation*. Yale University Press, New Haven, CT.
- RÉVÉSZ GÁBOR [1988]: A gazdasági reform eltorzulásának folyamata. *Közgazdasági Szemle*, 35. évf. 6. sz. 661–673. o.
- SÍPOS ALADÁR [1993]: Hoch Róbert, 1926–1993. *Közgazdasági Szemle*, 40. évf. 12. sz. 1017–1018. o.
- SUCH GYÖRGY–TÓTH ISTVÁN JÁNOS [1989]: A magyar közgazdaságtudomány a Közgazdasági Szemle tudománymetriai vizsgálatának tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 36. évf. 10. sz. 1163–1241. o.
- SZAMUELY LÁSZLÓ [1989]: A NEP utóélete. *Közgazdasági Szemle*, 36. évf. 2. sz. 148–159. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [1988]: Konszolidációs gazdaságpolitikák nemzetközi tapasztalatai. *Közgazdasági Szemle*, 35. évf. 5. sz. 549–564. o.
- VARGA JENŐ [1947]: A tőkés gazdaság a II. világháború után. Szikra, Budapest.

VOSZKA ÉVA

Rezsimváltó tulajdonoscserék Magyarországon, 2010–2025

Az elmúlt 15 évben Magyarországon az államosítás és a privatizáció az állami vagyonnak csaknem felét érintette. Így a tulajdonváltozások egy új politikai-gazdasági berendezkedés kiépítésének fontos elemeivé váltak. Ezt a szerepet úgy tudják betölteni, hogy az államosítás szervesen összekapcsolódik a magánkézbe adással, megjelenik egy újfajta, tékozló privatizáció és egy új típusú, az állami és a magánszféra határán álló tulajdonlás, a politikai tulajdon. Az érintett szervezetek nem egyszerűen kormányzati támogatást kapnak, hanem létrejöttüket, növekedésüket és zsugorodásukat vagy megszűnésüket is diszkrecionális politikusi döntések szabják meg. E változások hatóköre vitatott, de az biztos, hogy a tulajdonoscserék és a hozzájuk kapcsolódó hatósági-szabályozási intézkedések a háztartási fogyasztás alapvető piacain monopol- és oligopolhelyzeteket alakítottak ki, és hatásuk tovagyűrűzik a vállalkozások szélesebb körére. Mindennek alapján az elmúlt másfél évtized államosítási és privatizációs lépéseit – egy új fogalommal – rezsimváltó tulajdonosváltásként jellemezhetjük, ami a lényeges különbségek dacára az 1990-es évek rendszerváltó privatizációjával rokonítható.* *Journal of Economic Literature* (JEL) kód: L33, N14, P26.

Az elmúlt években megint felgyorsulni látszik a 2010 óta kisebb-nagyobb intenzitással párhuzamosan folytatott államosítás és privatizáció Magyarországon. Elég csak a Ferihegyi repülőtér ismételt közkézbe vételére, a hadiipari kapacitások jelentős részének privatizálására vagy a Vodafone és több biztosítótársaság államosítására, majd gyors értékesítésére emlékeztetni. Ezért érdemes ismét megvizsgálni a szakirodalomban is vitatott két kérdést:

– Vannak-e sajátos vonásai a magyar tulajdonoscseréknek?

* A cikk a szerző 2025. október 15-i akadémiai rendes tagi székfoglaló előadásának átdolgozott változata. Köszönet a tanulmány korábbi változatához fűzött hasznos tanácsokért *Csanádi Máriának*, *Körösényi Andrásnak*, *Laki Mihálynak*, *Mihályi Péternek*, *Schlett Istvánnak*, *Soós Károly Attilának*, *Várhegyi Évának* és *Végh Marcellnek*. Mihályi Péternek külön is köszönöm, hogy megosztotta velem az államosításokról vezetett részletes nyilvántartását.

Voszka Éva az MTA rendes tagja, a Szegedi Tudományegyetem *professor emeritusa* (e-mail: voszka.eva@eco.u-szeged.hu).

A kézirat első változata 2025. október 17-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2025.11.1057>

– Elég nagy léptékűek-e a változások ahhoz, hogy az egész gazdaság működési módját befolyásolják?

Az elemzést a magyar tulajdonoscserek sajátosságainak feltérképezésével kezdjük, majd bemutatjuk az államosítás és a privatizáció összekapcsolódásának típusait, valamint a privatizáció és a magántulajdon fogalmának emiatt bekövetkező megváltozását. A tulajdonoscserek hatókörét, az egyes részpiacokra gyakorolt és tovagyűrűző hatását is figyelembe véve bevezetjük a *rezsimváltó tulajdonoscseré* fogalmát. Az elemzés a legfontosabb megállapítások összegzésével és néhány nyitott kérdés megfogalmazásával zárul.

A magyar tulajdonosváltás nem egyedülálló, de rendhagyó¹

Kiindulópontként érdemes Magyarországot a fejlett gazdaságokkal összehasonlítani. A kormány is sokszor arra hivatkozik egy-egy intézkedés bevezetésekor, hogy amit tesz, arra máshol is van példa.

A 2008-as nemzetközi pénzügyi válságot követő években világszerte megugrott először a közkézbe vétel, majd az állami részesedések eladása. Nem kivételes tehát önmagában sem a hazai tulajdonosváltások szaporodása, sem azok kevert iránya (ez utóbbi csak a megelőző hullámokhoz viszonyítva újdonság mindenütt). Már kezdetben mutatkoztak azonban sajátosságok. Az Egyesült Államokban és Európában egyértelműen a 2008-as krízishez kapcsolódóan indultak meg az államosítások, amelyek célja a pénzintézetek és néhány nagyvállalat megmentése volt – többnyire tőkeemeléssel és sokszor fájdalmas reorganizációval. Az érintett cégek zöme aztán hosszabb-rövidebb idő alatt ismét magánkézbe, sokszor az eredeti tulajdonosokhoz került vissza. A köztulajdonba vétel a következő években Európa-szerte túlterjedt a pénzintézeteken: főként az energetikában és a közszolgáltatásokban fordult elő. A legtöbb eset a „remunicipalizáció” körébe sorolható, ami az önkormányzatok tulajdonosi vagy közvetlen szolgáltató szerepének helyreállítását (a magáncégekkel korábban kötött szerződések megszüntetését) jelentette. A bankok reprivatizálása mellett más állami vagyonelemek eladása is felbukkant, főként a bevételnövelés, a költségvetési egyensúly helyreállítása érdekében.

Ezzel szemben nálunk az államosítások csak késleltetve, a 2010-es kormányváltás után gyorsultak fel, és nem közvetlenül a válság kezelésére irányultak. Bank- és vállalatmentés, valamint remunicipalizálás ritkán fordult elő; a helyi önkormányzatok tulajdonosi-szolgáltatói hatóköre inkább szűkült. Az ágazati spektrum sokkal szélesebb volt a stratégiai és a közszolgáltató cégek körénél.

A korábbi nagy államosítási és privatizációs hullámok idején mindenütt jellemző volt, hogy a tulajdonosváltás lényeges eleme a kapitalizmus formaváltásának, a kelet-közép-európai régióban pedig a rendszerváltásnak. Ezt a fejlett országokban a közgazdasági főáram és vele együtt a tulajdoncserék fő irányának elbizonytalanodása a 2010-es években háttérbe szorította. Így a pénzügyi válság után határozott fordulat, új, átfogó paradigma ezekben az országokban nem alakult ki sem az elmélet, sem

¹ A téma részletes kifejtését és a hivatkozásokat lásd Voszka [2018a], [2018b].

a gazdaságpolitika színterén – noha a krízis hatására a liberális főáram megrendült, az állam mint végső menedékes és a piaci kudarcok orvoslója világszerte erőre kapott, mint ezt többek között az iparpolitika reneszánsza vagy a szabályozás erősítésének törekvése is mutatja. Ez utóbbi törekvés annyira markáns, hogy egyes elemzők a „szabályozó állam” kiépüléséről írnak (Hodge [2025]).

Ezzel szemben a magyar államosítások a korszak másutt jellemző, részleges megoldásaitól eltérően nagyobb léptékű változások, átfogó (gazdaság)politikai elgondolások részének tekinthetők. Olyan széles körű hatósági és szabályozási intézkedések hálózatába illeszkednek, mint bizonyos tevékenységek állami monopóliummá nyilvánítása, a vállalatok értékének lenyomása árszabályozással, különadókkal, új előírásokkal.

A 2010-ben hivatalba lépő kormány kiindulópontja szerint a nyugati kapitalizmus egész működési rendje, a neoliberalizmus került válságba, ezért az államnak nagyobb szerepet kell vállalnia a gazdaság működtetésében, többek között tulajdonosként is. A cél a nemzeti szuverenitás, a nemzetbiztonság és az ellátás garantálása hazai tulajdonlással olyan stratégiai területeken, mint a bankrendszer, az energetika, a vízgazdálkodás, a föld vagy az élelmiszeripar.² A miniszterelnök már kezdetben nyíltan meghirdette, hogy a gazdaságban is egy „új rendszer kiépítésére” törekszik,³ és a centrális erőter létrehozásával hosszú távra, 15–20 évre kíván berendezkedni.⁴ Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a változtatásoknak lett volna évtizedes távlatú terve. Azokkal értek egyet, akik szerint nem volt előre kidolgozott, részletes forgatókönyv.⁵ Az általános célkitűzések csak vezérfonalat adtak a konkrét döntésekhez, de a kreatív intézkedéseket a pillanatnyi körülmények, az éppen adódó lehetőségek és fenyegetések orientálták.

A magyarországi tulajdonosváltások egyik sajátossága tehát az, hogy deklaráltan egy új berendezkedés kialakításának egészébe illeszkednek. Az „új rendszer kiépítését” ebben a tanulmányban rezsimváltásnak nevezem, megkülönböztetve azt a rendszer-váltástól. Nem ez utóbbiról van szó, mert a kapitalizmus alapintézményei: a magántulajdon és a piac fennmaradnak – de az intézmények működése, a gazdaság szereplői közötti viszony sok területen átalakul. A rezsim fogalma a kapitalizmus változatainak⁶ felfogásához áll közel: a kapitalizmus módosult variánsát jelenti, és a hatalomgyakorlás új módjára is utal (Körösenyi és szerzőtársai [2020] 37–38. o.).

A tulajdonosváltások másik sajátossága a módszer: az államosítás és a privatizáció szerves összekapcsolódása, ezen belül pedig az ingyenes vagy kedvezményes átadások nagy súlya (1. táblázat).

² Orbán Viktor: Új irány Magyarország! Új irány magyarok! 2009. március 6. https://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/uj_irany_magyarorszag_uj_irany_magyarok.

³ Orbán Viktor: Ünnepi beszéd. 2010. április 25. <https://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-vorosmarty-teren-2010-aprilis-25>.

⁴ Orbán Viktor: Megőrizni a létezés magyar minőségét. 2009. szeptember 5. https://2010-2015.miniszterelnok.hu/cikk/megorizni_a_letezes_magyar_minoseget.

⁵ Körösenyi és szerzőtársai [2020] például meggyőzően érvelnek amellett, hogy az új rendszer kiépítésének módja leginkább a „barkácsolás” intézményi közgazdaságtanból vett fogalmával írható le. Csanádi [2022] a rendszer belső erői által mozgatott evolutív jellegét hangsúlyozza.

⁶ Az eredeti fogalmat lásd Hall–Soskice [2001]. Ezt a keretet is felhasználva Kornai János [2017] határozottan állítja, hogy a jelenlegi magyar berendezkedés is a kapitalizmus egyik formája. A cikk a rendszer és a rezsim fogalmát felváltva használja (például 60. és 61. o.).

1. táblázat

A tulajdonosváltások néhány jellemzője a pénzügyi válság után

	Fejlett országok (EU és az Egyesült Államok)	Magyarország
A hullám indulása	2008	2011
Fő irány	államosítás, reprivatizáció, majd kisebb államosítások és eladások	államosítás, majd reprivatizáció és új típusú privatizáció
Érintett ágazatok	pénzügyintézet, majd közszolgáltatások és energetika (remunicipalizáció), kevés feldolgozóipar	nyugdíjpénztárak, „stratégiai ágazatok” (bankok, energetika, távközlés, média, közszolgáltatások), kevés feldolgozóipar, ingatlanok és sok periferikus terület
Deklarált cél	válságkezelés, cégmentés, piaci kudarc orvoslása	az állam szerepének kiterjesztése, a nemzeti szuverenitás, az ellátásbiztonság erősítése, a nemzeti tulajdon növelése, „új rendszer kiépítése”
Módszer	vásárlás, tőkeemelés a piac által lenyomott áron	ingyenes államosítás (nyugdíjpénztárak), vásárlás részben a szabályozás által lenyomott áron, privatizáció, sokszor ingyen vagy olcsón

Forrás: saját szerkesztés.

A szabályozás és a közkézbe vétel kapcsolatát több alapos tanulmány elemezte (Soós [2013], Mihályi [2016], [2025]). Ez olyan fontos peremfeltétel, hogy a vizsgálatból nem lehet kihagyni, és a most következő elemzés is utalni fog rá. De a középpontba a másik meghatározó sajátosságot, *az államosítás és a privatizáció módszereit* helyezi, azt a folyamatot, amelynek során az állami vagyon jelentős szelete különös módszerekkel különös tulajdonosokhoz került.

Az államosítás és a privatizáció összekapcsolódása: mértékek és típusok

Korábbi írásaiban hosszan érveltem amellett, hogy a 20. század nagy európai államosításai és privatizációs hullámai az ellentétes irány dacára az alapjellemzőket tekintve hasonlóak. Mozgatórugójuk valamilyen válság, a döntés és a végrehajtás politikai jellegű, az állam aktív közreműködésével a hatalmi és a piaci pozíciók átrendeződnek, a tulajdonosváltások beágyazódnak a társadalmi-gazdasági rendszer módosításába. Ezért a magán- és az állami tulajdon kiterjesztése is egységes elméleti modell keretébe illeszthető (Voszka [2018a] 149–154. o.). A továbbiakban azt próbálom meg igazolni, hogy a 2010-es évektől Magyarországon nemcsak az elméleti modell egységes: az állami vagyon bővítése és szűkítése nem egyszerűen egymást követi, és nem is csak egymás mellett él, hanem a gyakorlatban *szervesen összekapcsolódik*. Ezért kizárólag az egyik oldal vizsgálata félrevezető – együttes kezelésük elengedhetetlen.

A tulajdonosváltások 15 év alatt hektikusan változtak, és ennek megfelelően az elemzési-értékelési hangsúlyok is eltolódtak. Az első években az *államosítások* álltak az előtérben (Voszka [2013], Mihályi [2015]), de néhányan már 2013-ban felhívták a figyelmet arra, hogy a közkézbe vétel csak átmenti állomás az új magántulajdonosok megjelenéséhez vezető úton (Magyar [2013], Várhegyi [2013]). Mások ezt a „*tranzitállamosítást*” a 2010-es évek második felében sem tartották fontosnak, és csak az államosítás és a privatizáció időben párhuzamos megjelenését mutatták ki (Mihályi [2018]). Ekkortájt azonban a fő irány megváltozott: a napi sajtóban és alapos elemzésekben is a *különös magánkézbe adás* szaporodó esetei kerültek a középpontba, amit a szerzők egyes piacok elfoglalásának,⁷ a vagyon „hazahordásának”, „perverz privatizációnak”⁸ vagy „rejtett privatizációnak”⁹ nevezték.

Önmagában mindegyik tényekkel alátámasztott megközelítés jogosnak látszik. Az egész periódus tulajdonosi változásainak értékeléséhez célszerű az eseteket rendszerezni. Ehhez kézenfekvő megoldás a típusalkotás, amelynek vezérfonala az előbb említett sajátosság, az államosítások és a privatizációk kapcsolata.¹⁰ A szétválasztás egyik szempontja az, hogy egy-egy tranzakció esetében volt-e friss (azaz 2010 óta végrehajtott) államosítás. A másik dimenzió a privatizáció megjelenése, amelyen belül érdemes megkülönböztetni az eladónak bevételt hozó, illetve a (kvázi-) ingyenes formákat. Így hat típus rajzolódik ki.

Hagyományos privatizációnak nevezzük azt az esetet, amikor régi állami tulajdonszemélyeket számottevő bevétel fejében értékesítenek. Ha az ügyletet nem kíséri pénzmozgás, akkor *ingyenes átadásról* beszélhetünk. Ez utóbbi is privatizáció, mert a vagyon kikerül a köztulajdon köréből, „elveszti közbvagyon jellegét”.¹¹ A friss államosítást követő

⁷ Szabó Yvette: Fele se baráti szeretet. hvg.hu, 2021. január 7. (<https://hvg.hu/hetilap-print-cikk/20210103fokusz1>) és Várhegyi [2023a].

⁸ Bódis András: A NER már a sajtó 50 százalékát kontrollálja – itt a nagy médiatérkép. Válasz Online, 2021. január 4. <https://www.valaszonline.hu/2021/01/04/a-ner-mar-a-sajto-50-szazalekat-kontrollalja-itt-a-nagy-mediaterkep/>.

Bódis András: Amíg Ön a járványra figyelt, a NER bevette az országot – leltár a „hazavitt” stratégiai ágazatokról. Válasz Online, 2021. január 28. <https://www.valaszonline.hu/2021/01/28/amig-on-a-jarvanyra-figyelt-a-ner-bevette-az-orszagot-leltar-a-hazavitt-strategiai-agazatokrol/>.

⁹ Zubor Zsolt: Rejtett privatizáció: az elmúlt évben több ezer milliárdos vagyon került az államtól a kormánypárt által uralt alapítványokhoz. atlatszo.hu, 2021. december 27. https://atlatszo.hu/kozpenz/2021/12/27/rejtett-privatizacio-az-elmult-evben-tobb-ezermilliardos-vagyon-kerult-az-allamtol-a-kormanypart-altal-uralt-alapitvanyokhoz/Az_urlap_teteje.

¹⁰ Természetesen másfajta tipizálás is lehetségesek. Magyar ([2015] 204–209. o.) például az állam szabályozási és kényszerítő intézkedéseinek módoszatai szerint, de nem egészen világos kategóriaképző ismérvek alapján a tulajdonosváltások hét típusát különbözteti meg (hidegállamosítás, fosztogató, piacfogláló, hatáskörfogláló, „bargainchip”-államosítás, tranzit- és alibiállamosítás). Látható, hogy a hangsúly itt az állami kézbe vételen van, a privatizáció csak kiegészítő elem.

¹¹ Ezt a szállóigévé vált szófordulatot Kósa Lajosnak, a Fidesz akkori frakcióvezetőjének tulajdonítják, aki az MNB által létrehozott alapítványok vagyonának jogi státuszát magyarázta. Bár a hivatkozott sajtótájékoztatón a kifejezés maga nem szerepelt (https://index.hu/video/2016/03/01/kosa_a_kozpenzrol/), a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény 2016-os módosításának indokolásában viszont igen.

J. M.: Már el is fogadták a botrányos MNB-s törvényjavaslatot. Index, 2016. március 1. https://index.hu/gazdasag/2016/03/01/mar_el_is_fogadtak_a_botranys_mnb-s_torvenyjavaslatot/.

készpénzes eladásokat két alcsoportra oszthatjuk aszerint, hogy új befektetők jelennek meg, vagy az eredeti tulajdonoshoz kerül vissza a vagyon: az egyik az *időleges államosítás*, a másik a szó szűk értelmében vett *reprivatizáció*. Ehhez a két változathoz csatlakozik a *vagyon szétporlasztásának* nevezett típus, amikor a kormányzat a nemrég megszerzett tulajdonrészeit térítésmentesen vagy csekély befektetések fejében magánkézbe juttatja. Az utóbbi három variáns voltaképpen a szakirodalomban „tranzitállamosításként” összefoglalt kategória részekre bontása, amit a módszereknek és az új tulajdonosok jellemzőinek különbsége indokol. Végül, ha privatizációra nem került sor, akkor az állam által frissen visszavásárolt és (eddig) tovább nem adott vagyonrészeket a *tartós államosítás* körébe soroljuk. A mozgásokból kimaradó halmaz a nem érintett állami tulajdon, ami tulajdonosváltás híján kívül esik a vizsgálatunk körén.

A 2. táblázat bemutatja az egyes típusokba tartozó fontosabb tranzakciókat, az állami bevételeket és ráfordításokat, illetve az érintett vagyon nagyságát. Mivel hosszú időszakról van szó, amelyen belül az áremelkedés jelentős, az adatokat korrigáltuk a fogyasztói inflációval, és 2023-as értéken számolunk.¹²

A 2. táblázat értelmezésekor egyrészt fontos kiemelni, hogy pillanatfelvételtől van szó: az érintett vagyon nagysága a tranzakciók sokasodásával egyre nő,¹³ és mozgása az egyes típusok között folyamatosan változik. Másrészt szem előtt kell tartani a kiinduló lista és az összegek bizonytalanságát. Az állami vagyon változásairól sem átfogó statisztikát, sem az egyes tranzakciókat bemutató elemzést nem találtam. Így – Mihályi Péter évtizedes gyűjtőmunkájának és mások kutatásainak ellenére – nem lehetünk biztosak benne, hogy a felsorolás teljes, különösen az eladások terén. Még inkább hiányos az egyes tranzakciókhoz tartozó közvetlen állami bevétel és kiadás – az itt fel nem tüntetett közvetett, például állami reorganizációs ráfordításokról, tőkeemeléséről nem is beszélve –, mert ezek egy részéről sincs nyilvános információ. (Ezért meg sem kíséreljük annak a fontos kérdésnek a megválaszolását, hogy szűk pénzügyi értelemben jól járt-e az állam az eladásokkal és a vásárlásokkal. Elemzések szerint több eset biztosan veszteséget okozott. A piaci értéknél drágábban vásárolta vissza az állam az MKB-t és a Budapest Bankot, a MOL kisebbségi pakettjét, a Ferihegyi repülőtér és sok ingatlant.¹⁴ Az állam ráfizetett a távközlési részvények cseréjére is.¹⁵) E fenntartások ellenére azt remélem, hogy az összesített számok legalább a nagyságrendek érzékeltetésére alkalmasak.

¹² A 2023. év választását az indokolja, hogy a viszonyítási alapról, a teljes állami vagyonról nincs frissebb hivatalos adat. A termőföldek értékéről csak 2022 előtti adatok szerepelnek, *Mihályi* [2025] adatai alapján számítva.

¹³ *Csanádi* [2022] modellje szerint a kiterjedés a külső és belső erőforráskorlátok keményedésével magyarázható.

¹⁴ *Mihályi* [2025].

Sokszoros áron vásárol vissza az állam, amit utána kétes célokra fordít. HírTV, 2017. március 18. https://hirtv.hu/ahirtvhirei_adattar/sokszoros-aron-vasarol-vissza-az-allam-amit-utana-ket.

Brückner Gergely: Sokat spórolhattunk volna a reptéren, ha a Fidesz korábban máshogyan dönt. Telex, 2024. június 12. <https://telex.hu/gazdasag/2024/06/12/budapest-airport-adossag-ar-euro-forint>.

¹⁵ *Fődi Kitti*: Addig cserélgette a magyar állam a Vodafone részvényeit, hogy 13 milliárd forintot bukott rajta. 444.hu, 2025. január 7. <https://444.hu/2025/01/07/addig-cserelgette-a-magyar-allam-a-vodafone-reszvenyeit-hogy-13-milliard-forintot-bukott-rajta>.

2. táblázat

Az államosítás és a privatizáció kapcsolódásai Magyarországon, 2010–2025 (milliárd forint)

	Privatizációs bevétel		Nincs privatizáció
	van	nincs	
Friss államosítás nem volt	hagyományos privatizáció termőföld, ingatlanok, G4- frekvenciák, Szolnoki járműjavító, ^a N7 Defence	ingyenes privatizáció 35 KEKVA, ebből 21 egyetem (ingatlanok, Richter Gedeon Gyógyszergyár 20%-a) 48 kastély ^c	nem érintett állami vagyon
	1390	2543	(12 024)
Friss államosítás volt	időleges államosítás^b – új tulajdonos OTP 5%-a, Gránit Bank, MMBF Földgáztároló, Dunakeszi Járműjavító, Posta Biztosítók 366 reprivatizáció – eredeti tulajdonos Budapest Airport 25%-a, Yettel, Erste Bank, Aegon és Union Biztosító 434	az állami vagyon szétporlasztása MOL 25%-a három KEKVA-nak, Takarékbankok, FHB, MKB, BB, ^d Antenna Hungária, Vodafone, Digi 1696	tartós államosítás Budapest Airport, MVM–NKM, termőföld, ingatlanok, Rába, Ózdi Acélművek, két fegyvergyár, tőzsde, két tankönyvkiadó, Nemzeti Sport, FTC, Balatoni Hajózási Zrt., hat meddősségi központ és sok kisebb cég 4 023
Összesen	2190	4239	4 023
10 452			

Megjegyzések:

^a Dőlt betűkkel kiemelve a politikafüggő vevők/kedvezményezettek.

^b Az időleges államosítás és a szétporlasztás esetében a vagyonérték/korábbi állami ráfordítások nagysága, mert az eladási árról nincs adat. Csak a nagyságrend érzékeltetésére alkalmas.

^c A vagyon nagyságára nincs adat, ezt nulla értéken vettem figyelembe. Az átadást a 2024. évi XXXII. törvény irányozza elő. 2025 nyaráig nyolc kastélyra írtak ki pályázatot, és hatot már át is adtak.

^d A Magyar Külkereskedelmi Bank 32 milliárdos reorganizációs költségével együtt.

A tulajdonosváltások, vagyis az államosítás és a privatizáció teljes összege a 2. táblázat szerint 2023-as árakon kalkulálva az elmúlt 15 évben csaknem 10 500 milliárd forint volt. Nézzük meg először ennek a súlyát a gazdaság egészében, majd vizsgáljuk meg a változások összetételét, a közkézbe vétel és a magánkézbe adás viszonyát!

Az állami vagyon nagyságát és változásait a GDP százalékában szokás megadni (ahogyan az Eurostat is teszi), mert ez utóbbi jól dokumentált adat. Az arányszám közgazdasági tartalma azonban nehezen értelmezhető, mert egy állományt vet össze folyó jövedelemmel. A tulajdonosváltásokat inkább valamilyen vagyonértékhez

célszerű viszonyítani. Ha a vizsgálat tárgya a köztulajdont érintő változás, akkor kézenfekvő az állami vagyont választani bázisnak.¹⁶ Csakhogy ennek meghatározása sem egyszerű. Az állami tulajdon méretének térbeli és időbeli összehasonlítását számos módszertani nehézség akadályozza. Csak a legfontosabbakat kiemelve: a vagyon körének számbavétele országonként más és más, az időbeli változásnál pedig nem lehet elkülöníteni az összetételhatást (leegyszerűsítve: az államosítás és a privatizáció következményeit) a vagyonérték változásától, amit az árváltozás és a tőkepiaci konjunktúra is befolyásol.¹⁷ Ez érvényes a legtöbbször hivatkozott Eurostat-adatokra is, amelyek ráadásul csak a részvényeket és az üzletrészeket összegzik, az ingatlanokat nem tartalmazzák – márpedig az állami tulajdonnak és változásainak ezek is fajsúlyos részei. A Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodási (MNV) beszámolóiban szerepelnek ingatlanok és az a hozzárendelt vagyon is, amely más vagyongazdálkodó szervezetek irányítása alá tartozik. Az utóbbi szövevényes és gyakran változó hálózatot alkot. 2019-ben 41 szervezet gyakorolta az állam tulajdonosi jogait, beleértve tárca nélküli minisztereket, kormánybiztosokat, egyetemeket és múzeumokat. 2022-re ez a szám 17-re csökkent (*Magyarország Kormánya* [2021], [2023]). Az Országjelentésben azonban 2023-ra kerekén 100 (!) tulajdonosi jogot gyakorló szervezet szerepel, köztük például vármegyék, vállalatok, múzeumok, szakképzési centrumok is.¹⁸

Az Országjelentés felállításáról, az állami vagyon egységes nyilvántartásáról már 2010-ben döntés született,¹⁹ de az MNV szakmai felügyelete alatt működő adatbázist csak lassan sikerült feltölteni. A teljeskörűség hiányát az *Állami Számvevőszék* [2018] évekkel később is nehezítette, de 2024-ben az illetékes miniszter még mindig csak azt jelentette, hogy a lista „szinte teljes körű”.²⁰ A nyilvánosan elérhető adatlapok tartalmazzák a részesedéseket, az ingatlanokat és az eszközöket, köztük például kulturális és sportépítményeket, képzőművészeti alkotásokat. Noha ez a nyilvántartás témánk szempontjából nyilván sok irreleváns, forgalomképtelen vagyonelemet is tartalmaz, ezt fogadjuk el a leginkább megbízható összesítésnek, mert nem sikerült kiderítenünk, hogy pontosan mi a különbség az MNV beszámoló és az 50–60 százalékkal magasabb értékeket közlő Országjelentés adatai között (3. táblázat).

Ha a 2. táblázatban kimutatott teljes vagyonmozgás 10 452 milliárd forintot értett az Országjelentés adataival vetjük össze, akkor látható, hogy a tulajdonoscseré még ennek alapján sem periferikus jelenség: a 3. táblázatban szereplő 2023-as állami vagyonérték

¹⁶ Állami vagyonnak a statisztikákkal összhangban a központi kormányzat tulajdonát tekintjük. A helyi önkormányzatok tulajdonszerzése csak abban a néhány esetben szerepel a táblázatokban, ha ezt biztosan állami források finanszírozták. Az önkormányzatok egyébként összesen mintegy 30 milliárd forintnyi közszolgáltatásokhoz kapcsolódó vagyont vettek át magánbefektetőktől (*Mihályi* [2025]). Vagyonuk és feladatuk körük a vizsgált periódusban ennek ellenére jelentősen csökkent, mert azokat állami szervezeteknek kellett átadniuk például a víz- és hulladékgazdálkodásban, valamint az itt nem vizsgált oktatásban és egészségügyben.

¹⁷ Lásd részletesen *Voszka* [2018a] 24–37. o.

¹⁸ <https://orszagjelentés.gov.hu/hu/adatok/vagyonelemek/bemutatas>.

¹⁹ Országjelentés készítése kezdődik. hvg.hu, 2010. október 21. https://hvg.hu/gazdasag/20101021_orszagjelentés_magyar_nemzeti_vagyonkezelő.

²⁰ Nagy Márton: Megduplázódott 2010 óta az állami vagyon. ATV, 2024. április 8. <https://www.atv.hu/belfold/20240408/nagy-marton-allam-vagyon-magyarorszag/>.

csaknem fele, pontosabban 46 százaléka (lásd az 1. ábrát az 1068. oldalon). Ráadásul az összes változás meglepően nagy része, *61 százaléka magánkézbe adás*. De nemcsak párhuzamosságról van szó, hanem ennél többről. Ha ugyanis a friss államosításokat nézzük (a 2. táblázat második sorát), akkor az látszik, hogy a 6153 milliárdos vagyontömeg 38 százaléka magántulajdonosokhoz került. Vagyis a kétirányú változás nemcsak együtt élt, hanem *közvetlenül össze is kapcsolódott*.

Milyen területeket érintettek a tulajdonoscserék? A hagyományos privatizáció körében a termőföld és az ingatlanok dominálnak; érdekesség a hadiipar egy részének eladása 2025-ben. A skála másik végén, a tartós államosításoknál – szűz nagyságrendű kisebb-nagyobb cég mellett – a legnagyobb tétel 1250 milliárd forinttal szintén az ingatlan, aminek közel fele három félkész ingatlankomplexum ára.²¹ A másik főszereplő a Magyar Villamos Művek, amely 2013 és 2021 között földgáztárolók, gáz- és áramhálózatok, szolgáltató cégek tulajdonosa lett, és erőművi portfólióját is gyarapította, összesen 1111 milliárd forint értékben (*Mihályi [2025]*). A harmadik nagy tranzakció a 2011-ben eladott Budapest Airport 80 százalékanak visszavásárlása 911 milliárd forintért.²²

Az időleges államosításnak a bevétel szempontjából kiemelkedő esete az MMBF Földgáztároló,²³ valamint a magánnyugdíjpénztárakkal együtt közkezbe került ötszázalékos OTP-pakett tőzsdére vitele. A reprivatizáció érdekessége, hogy a négy legnagyobb tételt, a Yettelt és a három pénzintézetet a kormányzat azért értékesítette, hogy az ötödik szereplőnek, a repülőtérnek a visszavásárlását finanszírozza.²⁴ Az ingyen – 35 alapítványnak, köztük 21 felsőoktatási intézménynak – átadott vagyon döntő része ingatlan, de a Mathias Corvinus Collegium és a Budapesti Corvinus Egyetem megkapta a Richter Gedeon Gyógyszergyár és a MOL részvényeinek 10-10 százalékát is.²⁵

²¹ Bódis András: Itt a bizonyíték: a kormány legalább 40%-os felárral veszi meg a Tiborcz-kör irodátömbjeit. Válasz Online, 2024. augusztus 16. <https://www.valaszonline.hu/2024/08/16/tiborcz-kopasz-bosnyak-durer-belgrad-ertekbecsles-market-bayer-construct/>. Mindvégig reálértéken számolunk, ezért az adatok eltérhetnek az idézett forrásokban szereplő értéktől.

²² Brückner Gergely: Sokat spórolhattunk volna a reptéren, ha a Fidesz korábban máshogyan dönt. Telex, 2024. június 12. <https://telex.hu/gazdasag/2024/06/12/budapest-airport-adossag-ar-euro-forint>.

²³ A tárolót a MOL építette, majd 2013-ban a Magyar Fejlesztési Bank megvette a részvények 51 százalékát 140 milliárd forintért. A társulajdonos Magyar Szénhidrogén Készletező Szövetség 19,9 milliárd forint fejében hat évvel később kizárólagos tulajdonos lett.

140 milliárdot kaphat a MOL gáztárolójáért. Portfolio, 2013. október 7. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20131007/140-milliardot-kaphat-a-mol-gasztarolojaert-190162>.

Kikerül az állam kezéből a magyar biztonsági földgáztároló. Portfolio, 2019. augusztus 1. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20190801/kikerul-az-allam-kezebol-a-magyar-biztonsagi-foldgasztarolo-332977>.

²⁴ Eladja a magyar állam a Yettel-részesedését. HVG, 2023. december 19. https://hvg.hu/kkv/20231219_Eladja_a_magyar_allam_a_Yettelben_levo_reszesedeset.

²⁵ Brückner Gergely: Az állam a maradék MOL-részvényeit is egy vagyonkezelő alapítványnak adja át. Telex, 2021. április 1. <https://telex.hu/gazdasag/2021/04/01/az-allam-minden-mol-reszvenyet-alapitvanyoknak-adja-at>.

A 2021. évi IX. törvény 1630 milliárd forint vagyon átadását irányozta elő az egyetemeknek, ez 2023-ig 1709 milliárdra nőtt. (*Bucsky Péter*: Az egyetemi modellváltás az eddigi adatok alapján pénzügyileg kudarc. Telex, 2025. február 24. <https://telex.hu/g7/2025/02/24/az-egyetemi-modellvaltas-az-eddigi-adatok-alapjan-penzugyileg-kudarc>.) A 2. táblázatban a KEKVA-vagyon értékéből levontuk a MOL-részvények összegét, mert az friss államosítást követő lépés.

3. táblázat

Az állami vagyon nagysága (milliárd forint)

	Eurostat ^a	A GDP százalékában	MNV ^b	Országjelentés ^c
2010	3094	11,6	10 724	10 000
2020	6764	15,1	11 486	17 826
2022	6340	11,6	11 856	21 860 ^d
2023	7353	12,0	13 668	22 938
2024	8927	12,8	12 507	n.a.

Megjegyzés:

^a Részvények és részesedések (*shares and equity*).^b Hozzárendelt vagyon, befektetett eszközök.^c Részesedések, ingatlanok, eszközök.^d A fennmaradó bizonytalanságot jelzi, hogy az Országgyűlésnek benyújtott, utolsó elérhető kormánybeszámoló szerint 2022-ben a teljes állami vagyon 23 989 ezer milliárd forint volt (*Magyarország Kormánya* [2023] 31. o.).Forrás: Eurostat (Annual financial accounts for general government), az MNV éves beszámoló, azok kiegészítő melléklete, <https://orszagjelentar.gov.hu/hu/>.

Három alapítványhoz került továbbá a „szétporlasztás” olajipari része, a MOL teljes állami pakettje. Ebbe a típusba tartozik a bankok és a távközlési vállalatok zöme is. A Takarékbank csoportot, a Budapest Bankot, a Magyar Külkereskedelmi Bankot, valamint a Földhitel- és Jelzálogbankot először állami kézbe vették, majd a reorganizáció után többségi magántulajdonba került vagyonuk bázisán jött létre a Magyar Bankholding (*Várhegyi* [2023a]). A holdingban még van 20 százaléknyi állami tulajdon 2025 őszén, de hírek szerint a kormány ennek eladását is tervezi.²⁶ A távközlésben pedig bonyolult tranzakciók során az államosított Antenna Hungária, a Vodafone és a Digi vállalatokból alakult a One telekommunikációs cég a 4iG Távközlési Holding 2025-re már kizárólagos tulajdonában, amelynek legnagyobb részvényese Jászai Gellért egy magántőkealapon keresztül. Az államnak a One-ban már csak közvetett részesedése van, az Antenna Hungáriában 23 százaléka maradt, a Digi mobilhálózatát az állami Pro-M megvette a 4iG-től.²⁷

Összességében négy terület adja a tulajdonosváltások 91 százalékát. A legnagyobb tétel az ingatlan, amely a termőfölddel együtt a vagyonmozgásnak 44 százaléka, az

²⁶ *Dienes Gábor*: Az állam kiszállna Mészáros Lőrinc MBH Bankjából. 24.hu, 2025. március 27. <https://24.hu/fn/gazdasag/2025/03/27/allam-mbh-bank-meszaros-lorinc-citigroup/>. Az MBH fő tulajdonosai Mészáros Lőrinc és Szász Istvánhoz kötődő alapok, az utóbbi tulajdonrésze a Matolcsy-kör háttérbe szorulásával csökkent. (*Bódis András*: Ez nagyobb „bankrablás”, mint a Matolcsy-féle – így lett Mészárosé az MBH. Válasz Online, szeptember 3. <https://www.valaszonline.hu/2025/09/03/mbh-bank-meszaros-lorinc-kozpenz-takarek-csoport-integracio/>.)

²⁷ *Panyi Szabolcs–Pethő András–Szabó András*: Az Orbán-rendszer csúcsvállalatának titkai. Telex, 2023. október 17. <https://telex.hu/direkt36/2023/10/17/az-orban-rendszer-csucsvallatanak-titkai>.

4iG-részvényekre cseréli a One-ban meglévő részesedését a magyar állam. hvg.hu, 2025. május 16. https://hvg.hu/kkv/20250516_4iG-reszvenyekre-csereli-a-One-ban-meglevo-reszesedeset-a-magyar-allam.

eladások dominanciájával.²⁸ A második helyen a közlekedés-távközlés ágazat áll, közel fele-fele arányban privatizálva, illetve állami tulajdonban. A harmadik az energetika, ahol a magánkézbe adás csak kevéssel marad el a tartós államosításoktól. Végül a pénzintézeti szektorban a privatizálás szinte kizárólagos.

Ezen a ponton furcsa ellentmondásba ütközünk. A hivatalos nyilatkozatok 2010 óta az államosítások, a „korábban elherdált és esztelen privatizációval eltékozolt” nemzeti vagyon visszaszerzésének, különösen a stratégiai ágazatok feletti kontroll hazai kézbe vételének fontosságát hangsúlyozzák.²⁹ A területért felelős vezetők a legutóbbi években is az állami tulajdon gyarapításával büszkélkedtek,³⁰ miközben magánkézbe adásról, annak megfontolandó előnyeiről egyáltalán nem esett szó. Hogyan lehetséges, hogy az elmúlt 15 évben ennek ellenére a vagyonmozgások több mint 60 százaléka privatizáció, ami a legfontosabb stratégiai ágazatokban is egyensúlyba került az államosításokkal, vagy a mérleg teljesen a magántulajdon felé billent el, és még a hadiipar privatizálásáig is eljutott?

A változásokban nem látszik határozott időbeli trend, ami esetleg a kormányzati felfogás módosulására utalna. Folyamatosan jelen volt mind az államosítás, mind a privatizáció, legfeljebb a hangsúlyok tolódtak el: a periódus elején a közkezbe vétel gyakoribb, a nagy eladások – privatizációs fordulat bejelentése nélkül – a 2010-es évek közepétől indultak, az ingyenes-szétporlasztó átadások 2020–2021-től; de a nagy értékű, a repülőteret és az ingatlan komplexumokat érintő vásárlások éppen ezután, az utóbbi két évben történtek.

Újfajta privatizáció – a politikai tulajdon kialakulása

Az államosításokat hirdető politika és a privatizáció túlsúlyát mutató gyakorlat közötti ellentmondást tehát nem indokolja a kormányzati irányvonal megváltozása – más magyarázatot kell keresnünk. A kiindulópont a tulajdonosváltások értelmezése. A hivatalos deklarációk kezdettől a nemzeti, nem pedig az állami tulajdon növelését említették, vagyis a lényeg *a vagyon hazai kézbe juttatása*. Ez a törekvés magyar magántulajdonnal is sikeres lehet, amihez – ha a megcélzott csoportoknak kevés a tőkéje – az államosítást követő kedvezményes privatizálás is megfelelő eljárás. Így

²⁸ Friss hírek szerint a kormány az értékesítést akarja növelni a kastélyok (<https://epiteszforum.hu/elfogadta-a-parlament-a-kastelyprivatizacios-torvenyt>), hat nagy pályaudvar (<https://www.mavcsoport.hu/mav/hirdetmenyek/allomasmegujitasi-program-palyazat-felhivasok>) és tucatnyi belvárosi palota (https://www.mnv.hu/sw/static/file/Ingatlan_prospektus_2025._szeptember.pdf) eladásával.

²⁹ Gyarapítani kell a nemzeti vagyont. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20110525/gyarapitani-kell-a-nemzeti-vagyont-szijjarto-150003>.

Add el a céged, vagy tönkreteszünk! Index, 2013. január. 17. <https://index.hu/gazdasag/2013/01/17/matolcsy/>.

³⁰ Nagy Márton: Megduplázódott 2010 óta az állami vagyon. ATV, 2024. április 8. <https://www.atv.hu/belfold/20240408/nagy-marton-allam-vagyon-magyarorszag/>.

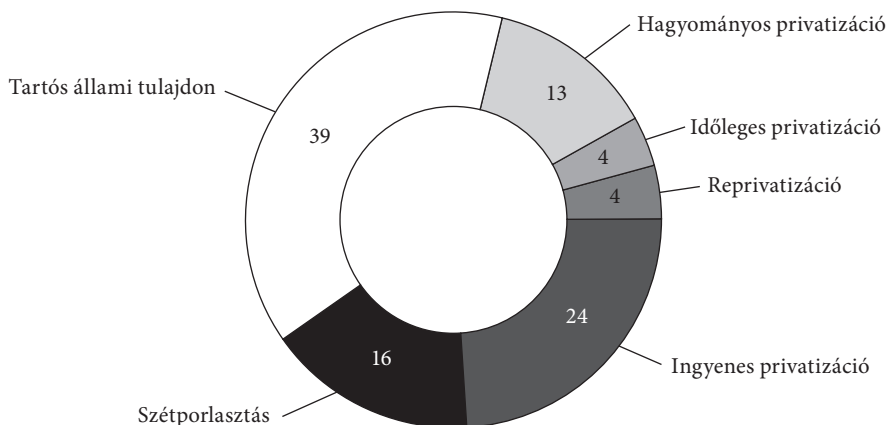
Somogyi Orsolya: Visszaszerzi a kormány az elherdált állami vagyont. Magyar Nemzet, 2020. február 8. <https://magyarnemzet.hu/gazdasag/2020/02/visszaszerzi-a-kormany-az-elherdalt-allami-vagyont>.

a sokat emlegetett hazai tőkésosztály megerősíthető, és új nemzeti bajnokokat³¹ lehet teremteni.

A tulajdonosváltások módszerei voltaképpen nem változtak: a 2. táblázatban felsorolt típusok szinte mindegyike ismert a magyar gazdaságtörténetből. A rendszerváltás óta volt már korábban is időleges és tartós államosítás, eladás, reprivatizáció, ingyenes és kedvezményes privatizáció is, csak a szétporlasztásra nem látunk korábban államilag vezérelt példát. Az arányok azonban eltolódtak: most az ingyenes átadások sokasodtak a készpénzes eladások rovására.

1. ábra

A tulajdonoscserék típusok szerinti megoszlása (százalék)

Forrás: a 2. táblázat alapján.

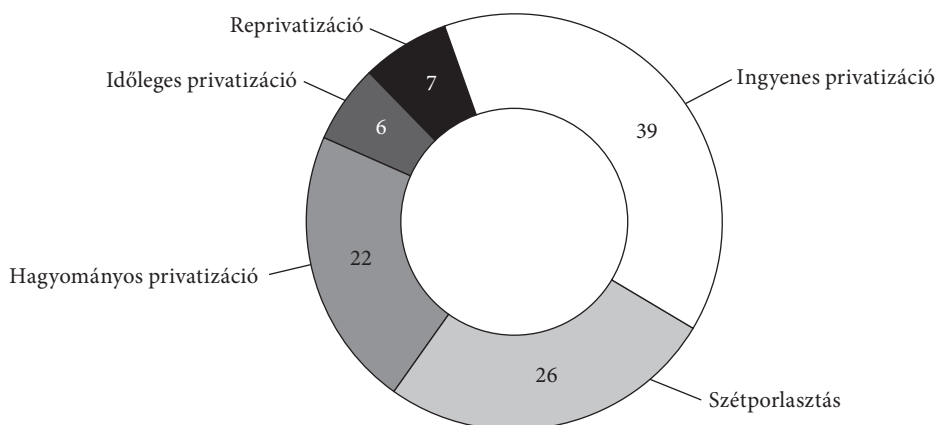
Az 1. ábra azt mutatja, hogy 2010 után a tulajdonoscserék 40 százaléka nem vagy alig hozott bevételt; értékük pedig meghaladta a tartós államosítás nagyságát is. A készpénzes eladások (a hagyományos és az időleges privatizáció, valamint a reprivatizáció) összesen a változásoknak csak 20 százalékát tették ki. A 2. ábra szerint pedig az összes magánkézbe adásnak csaknem kétharmada az ingyenes és a szétporlasztó típusba tartozik.

Az ingyenes és a szétporlasztó magánkézbe adás együttesét új típusú, *tékozló privatizációnak* nevezzük. Jellemzője, hogy a kedvezményezettek zöme új – vagy az adott formában, illetve az érintett piacon korábban nem működő – szervezet, amelyek térítésmentesen jutnak a vagyonhoz, vagy a befektetéseik kicsik a megszerzett tulajdon értékéhez viszonyítva. Ezt tekinthetnénk akár kedvezményes privatizációnak is. De míg az 1990-es években a kárpótlás, a dolgozói és a menedzseri tulajdonszerzés vagy az Egzisztenciahitel jogszabályokon alapuló, meghirdetett, széles rétegek számára

³¹ A nemzeti bajnokok a kormányok támogatásával nemzetközileg is versenyképessé tett cégek (Scott [2006]). Ezek létrejöttét Magyarországon már hivatalos pályázati programok is segítik (https://www.mfb.hu/vallalkozasok/mukodo/kombinalt_termek/ginop-plusz--145-25-nemzeti-bajnokok-t251-masolat-t251-p252), de az oligopóliumokat teremtő tulajdonoscserék is jócskán hozzájárultak kialakításukhoz.

2. ábra

A privatizációs ügyletek típusok szerinti megoszlása (százalék)

Forrás: a 2. táblázat alapján.

elérhető konstrukció volt (bár politikai indíttatású részrehajlás akkor is megjelent), az új módszer csak néhány ágazatra és nyilvános versenyeztetés nélkül, politikusi döntéssel, központilag kijelölt szűk körre összpontosul.³² A tékozló privatizáció új tulajdonítípust hoz léte, amelyet politikai tulajdonnak nevezünk.

A *politikai tulajdon* két altípusra bontható. Az elsőbe a *közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványok* (KEKVA) tartoznak. Ezek a 2021-ben létrehozott, közfeladatot ellátó szervezetek „sajátos magánjogi jogalanyok”, amelyeknek az állam biztosítja „magánjogi autonómiáját”, „a mindenkori kormányzattól való függetlenségét”.³³ A KEKVA-k küldetése a törvényben tételesen megnevezett közfeladatok ellátása; erre kell fordítaniuk a vagyont és hozamait. Emellett „...az alapítvány a piaci magánbefektető elvével összhangban gazdálkodási tevékenységet végezhet, ami nem veszélyeztetheti a közfeladat-ellátást.” [2021. évi IX. törvény 11. § (3)] – vagyis a kuratóriumok a vagyont belátásuk szerint befektethetik. Ily módon az alapítványoknak átadott állami vagyon kikerül a köztulajdon köréből – privatizációról van szó. Az új szervezetek tehát egyfelől elvileg kormányfüggetlen, autonóm módon gazdálkodó egységek. Másfelől viszont a politikai kapcsolataik is erősek. A döntéshozó szervezeteket, a kuratóriumokat a létrehozásuk idején regnáló kormány nevezte ki élethosszig tartó megbízatással, és a tagok később maguk választják ki az ilyen vagy olyan okból kieső társaik utódját. Ez valószínűsíti, hogy lojalitásuk hosszú távon ehhez

³² A nyilvános versenyeztetés más módszereknél is ritka, bár az utóbbi években az MNV elektronikus árveréseket hirdet meg, főként ingatlanokra (<https://e-arveres.mnv.hu/index-meghirdetesek-ingatlan.html>). A verseny szempontjainak háttérbe szorulását jelzi a Gazdasági Versenyhivatal hatáskörének korlátozása: 2013 óta a kormány rendelettel nemzetstratégiai jelentőségűnek minősítheti az összefonódásokat, és ezeket a GVH nem is véleményezheti (Bodócsi [2015]).

³³ 2021. évi IX. törvény a közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványokról. Preambulum és 1. § (2). Az alapítványok egy része, mint például a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Alapítvány vagy a Mathias Corvinus Collegium más formában már korábban is működött.

a politikai csoporthoz köti őket, ami befektetési döntéseiket is befolyásolhatja, mint ahogy erre már van is példa.³⁴ Az alapítványok vagyonát az állam (vagy más adományozó) a létesítés után tovább növelheti, miközben a törvény a közfeladat folyamatos állami finanszírozását írja elő, „a hasonló feladatot ellátó állami, illetve önkormányzati intézményekkel legalább azonos mértékben”.³⁵

A politikai tulajdon második altípusát a *politikafüggő vállalkozások* alkotják, amelyeknek tulajdonosai a kormányzat legfontosabb döntéshozóihoz fűződő közvetlen vagy közvetett kapcsolataik révén szerzik meg és gyarapítják vagyonukat,³⁶ többek között az állami vagyon szétporlasztásával. A szétporlasztás többnyire soklépéses tranzakciókat, nehezen követhető részvénycserét is tartalmaz. A vagyon átruházását más állami intézkedések is segítik, mint például az ügylet stratégiai jelentőségűvé minősítésével a versenyhatósági ellenőrzés lehetőségének kiiktatása, az alacsony vételárhoz a piacnál jobb kondíciójú hitel- és kötvényprogramok, állami garancia, esetenként előzetes, közpénzből finanszírozott feljavítás, külföldi érintettek esetén gazdaságdiplomáciai közbenjárás.³⁷ Ezeknek a vállalkozásoknak a terjeszkedését sokszor állami támogatás, tőkejutatás segíti az itt nem vizsgált magántulajdonosi körön belül is.³⁸

A csoport tagjainak nemcsak a privatizálás, hanem az államosítás is segítséget jelenthet: a kormányzat a cég befektetéseinél magasabb áron átveszi a korábban megszerzett vállalatot vagy ingatlanokat.³⁹ A résztvevők számíthattak arra – amíg a kivételezettek közé tartoznak –, hogy gondokkal küzdő vállalataikat a kormányzat

³⁴ A Kecskeméti Egyetem kuratóriuma az alapítvány szinte teljes készpénzvagonaért a Magyar Nemzeti Bank egyik alapítványának vagyonkezelő cége által kibocsátott, alacsony hozamú kötvényt jegyzett le, amelynek visszaváltása később sikertelennek bizonyult (*Állami Számvevőszék* [2025]).

³⁵ 2021. évi IX. törvény 21. § (1).

³⁶ A fogalom közel áll a Laki Mihály által Fidesz-közel körként definiált fogalomhoz (*Laki* [2022] 277. o.), illetve a Csanádi Mária által „központi klaszternek”, legszorosabban integráltaknak nevezett kör fogalmához (*Csanádi* [2022] 123. o.). Ezért szűkebb kategória, mint a „politikai kapcsolatokkal rendelkező vállalatok”. Az utóbbi csoportot a szakirodalom sokféleképpen körvonalazza, és a kutatások többnyire a sajátos pozíciók a cégek értékére és gazdasági eredményeire gyakorolt hatását vizsgálják (*Faccio* [2006], *Yilmaz* [2018], *Tóth-Hajdu* [2021]). *Magyar Bálint* ([2015] 26. és 68. o.) a „politikai vállalkozás” fogalmat használja, de ez nem az egyes cégeket, hanem a „politikai család” gazdasági vállalkozásainak egész rendszerét jelöli.

³⁷ Ezekről a jellegzetességekről a bankrendszer esetében lásd *Várhegyi* [2023b], a telekommunikáció területén *Panyi Szabolcs–Pethő András–Szabó András*: Az Orbán-rendszer csúcsvállalatának titkai. Telex, 2023. október 17. <https://telex.hu/direkt36/2023/10/17/az-orban-rendszer-csucsvalalatanak-titkai>.

³⁸ Például a 4iG terjeszkedéséről lásd *Panyi és szerzőtársai* fenti lábjegyzetben említett cikkét.

³⁹ A Mátrai Erőművet Mészáros Lőrinc cége 2017-ben 5,9 milliárd forintért vette meg a német tulajdonostól. Ezután 11 milliárd forint osztalékot kivettek az eredménytartalékból, végül az 58 milliárdos állami támogatással kíségetett veszteséges, bányabezárási és erőműbontási kötelezettséggel terhelt vállalatot 17,4 milliárdért eladták a Magyar Villamos Műveknek (https://hvg.hu/gazdasag/20191122_matrai_eromu_opus_meszaros_mv_mvm_valamint_magyari_peter_igy_keresett_rengeteg_penz_meszaros_az_allam_karara). 444.hu, szeptember 7. <https://444.hu/tldr/2020/09/07/igy-keresett-rengeteg-penz-meszaros-az-allam-karara>).

Három félkész, politikafüggő vállalkozások által épített ingatlankomplexumért, 350 ezer négyzetméter irodaterületért Zuglóban, a Bosnyák téren és a Kopaszi-gáton az MNV becslések szerint 40 százalékos felárat fizetett. (*Bódis András*: Itt a bizonyíték: a kormány legalább 40%-os felárral veszi meg a Tiborc-kör irodatómbjeit. Válasz Online, 2024. augusztus 16. <https://www.valaszonline.hu/2024/08/16/tiborc-kopaszi-bosnyak-durer-belgrad-ertekbecsles-market-bayer-construct/>).

megmenti, illetve a megszerzett vagyon működtetéséhez további támogatásokat nyújt.⁴⁰ Ez jól mutatja az ellentétes irányú akciók csereszabatságát. A magánkézbe adás és a köztulajdonba vétel *ugyanannak a célnak az elérésére* alkalmas: a kivételezett csapat vagyonának, a politikai tulajdonnak a kiterjesztésére, amit a kormány a nemzeti tulajdon és a szuverenitás erősítésének nevez.

A szétporlasztó privatizáció révén tehát olyan tulajdonlás jön létre, amely a közérdekű alapítványokhoz hasonlóan formálisan magántulajdon, de távol áll annak hagyományos, piaci értelmezésétől. Jellemzője a magántőkealapok, a szövevényesen felépített és gyakran változó céghálózatok, nagy léptékű részvénycserék miatt *nehezen átlátható tulajdonosi szerkezet* (ami egyébként kifejezetten alkotmányellenessé teszi az ilyen vállalatokat kedvezményező privatizációt, koncessziót).⁴¹ A létrehozáshoz és működéshez, valamint a megmentéshez adott támogatások – Kornai János fogalmát használva – a *puha költségvetési korlát* klasszikus esetét példázzák: a cégek terjeszkedésének nem szab határt a saját tőkeerő vagy a piacon elérhető külső forrás, és működési kockázatokat is bátran vállalhatnak a biztos túlélés reményében.⁴²

Csak hogy itt nem egyszerűen a szocializmustól a fejlett országokig mindenütt jelen lévő állami támogatásokról és nem is csak ezek elburjánzásáról, a „nem normatív előnyben részesítés és hátrányokkal sújtás kiterjedt mechanizmusáról” van szó – ami Tölgyessy Péter ([2016] 34. o.) szerint az Orbán-rezsim egyik legfontosabb vonása –, hanem az új tulajdontípus, a közérdekű alapítványokat és a politikafüggő vállalkozásokat magába foglaló politikai tulajdon kialakulásáról.

A politikai tulajdon egyik alapvető ismérve, hogy az állami és a magántulajdon közötti *határok elmosódottá válnak*, most már nemcsak abban a régről ismert értelemben, hogy vegyes tulajdonlás jön létre,⁴³ hanem a végső rendelkezési jogok is elho-

⁴⁰ A Mátrai Erőmű mellett példa erre az egykori MÁV-cég, a nemrégiben politikafüggő vállalkozásoknak eladott Dunakeszi Járműjavító, amely 2025-ben felszámolás alá került, de a kormány stratégiai céggé nyilvánította, és mintegy 40 milliárd forinttal biztosítja reorganizálását. (Bucsky Péter: A kormány 40 milliárd forintot kénytelen tolni a cégbe, amelyből a tulajok 10 milliárdot kivettek. Telex, 2025. augusztus 11. <https://telex.hu/g7/kozelet/2025/08/11/vasut-veszteseg-dunakeszi-jarmujavito-strategiai-kimentes>.)

A kastélyprogramban szereplő ingatlanok egy részét korábban már 55 milliárd forintnyi uniós forrásból felújították. A 2025 nyaráig ingyen átadott hat épület felújításához összesen több mint 8 milliárd forint támogatást ítélte meg a kormányzat, noha a hivatalosan deklarált cél az állami források kímélése és a magántőke bevonása volt. (Még ennyi milliárdot költene a kormány az ajándékba adott kastélyokra. Forbes, 2025. augusztus 28. <https://www.forbes.hu/ingatlan/ajandek-kastely-lazar-janos-tovabbi-milliardok-ner/>; lásd még Zsuppán András: Újabb négy kastélyt ajándékozott el Lázár János. Válasz Online, 2025. július 23. <https://www.valaszonline.hu/2025/07/23/negy-kastelyt-lazar-janos-kastelyprivatizacio-fuzerradvany-4ig-ner-deg-tata-kastely-viarum-sziji-laszlo-revesz-balint/>.)

⁴¹ Az Alaptörvény szerint „Nemzeti vagyon átruházására vagy hasznosítására vonatkozó szerződés csak olyan szervezettel köthető, amelynek tulajdonosi szerkezete, felépítése, valamint az átruházott vagy hasznosításra átengedett nemzeti vagyon kezelésére vonatkozó tevékenysége átlátható.” [38. cikk. (4)] A legkevésbé átlátható magántőkealapok száma 2021 végén 78 volt, amelyek közül 55-öt Fidesz-közeli vállalkozók kezeltek (Mihályi [2025]).

⁴² Ez a típus szépen példázza, hogy a puha költségvetési korlát nem egyformán érvényes minden cégre, hanem politikailag szelektív, ahogy azt Csanádi [1997] kifejtette.

⁴³ A hibridekről szóló gazdag irodalomból lásd például Letza és szerzőtársai [2004] és Bortolotti-Faccio [2007].

mályosodnak: a cégeket érintő döntések mechanizmusai, a kiválasztási szempontok és a működési módok kívülről átláthatatlanok.

Az ismérvek másik csoportja az, hogy a kedvezményezett szervezetek *a politikusok döntéseinek köszönhetik a létrejöttüket és terjeszkedésüket*. De nemcsak a megalakulás és a működés, hanem a *megszűnés vagy zsugorodás* is egyedi politikusi elhatározáshoz kötött. Több eset azt mutatja ugyanis, hogy a vagyon halmozódhat ugyan, de a kivételezett kör tagjai maguk lecserélhetők, vagyonuk gyorsan átcsoportosítható – hogy pontosan milyen döntésekkel és milyen módszerekkel, azt homály fedi –, vagyis a tulajdonosi jogok ebben a körben bizonytalanok.⁴⁴ A szakirodalom ezt a prebendalizmus újraéledésének nevezi: „A prebendális uralom esetén a hívek szolgálatukért kapnak tulajdont (beneficiumot), azonban az uralkodó bármikor visszaveheti azt.” (Csillag–Szelényi [2015] 21. o.)⁴⁵

A labilitás azonban nemcsak a magánfelekre, hanem voltaképpen az államra is érvényes. Több tanulmány már az 1990-es években felvetette, hogy *az állami tulajdon inherensen bizonytalan*. (Ez is a prebendális tulajdon speciális formája lehet, amikor az „adományozó” a választópolgár.) Van, aki legfontosabb jellemzőjének éppen az időleges jelleget tartja (Backhaus [1989]). Parlamentáris rendszerekben ugyanis a kormányrúd átadása a közvagyon feletti rendelkezési jogok átadását is jelenti. Sokan azt feltételezik, hogy az ingyenes és kedvezményes privatizáció mozgatórugója az elmúlt években éppen ez volt: a hatalom elvesztésének esetére baráti kezekbe kell helyezni az állami tulajdon minél nagyobb hányadát.⁴⁶

A tulajdonoscserék deklarált elvei és a gyakorlat közötti feszültség tehát azzal magyarázható, hogy az új rezsimben megváltozott a privatizáció és a magántulajdon fogalma: a magánkézbe adás majdnem háromnegyedét lefedő tékozló privatizáció létrehozta a politikai tulajdont.

Monopolizáció és tovaterjedő hatások

A szakirodalomban is vitatott, hogy mekkora a súlya a gazdaságban az állami és a magántulajdon elmosódott határán működő új típusú szervezeteknek, köztük a politikafüggő cégeknek. Átfogó elemzések születtek arról, hogy a politikai átalakulás nyomán a gazdaság működési módjának egésze átalakult: maffiaállam, haveri kapitalizmus

⁴⁴ Elég Simicska Lajos, Spéder Zoltán, a Vajna-örökség vagy legutóbb Homlok Zsolt esetére utalni. Ezért nem szerencsés itt a haveri kapitalizmus fogalmát használni, mert az az eredeti modell szerint kifejezetten azt célozza, hogy garantálja az állam hiteles elkötelezettségét a tulajdonjogok biztonságának fenntartására (Haber [2002]).

⁴⁵ Lásd még Mihályi–Szelényi [2019].

⁴⁶ Például Várhegyi [2023a], továbbá Bódis András: Perverz privatizáció zajlik a mélyben: adjátok vissza az országnak! Válasz Online, 2021. április 4. <https://www.valaszonline.hu/2021/04/14/vagyonkezo-alapitvany-privatizacio-melyallam-publicisztika/>; Zubor Zsolt: Rejtett privatizáció: az elmúlt évben több ezer milliárdos vagyon került az államtól a kormánypárt által uralt alapítványokhoz. Átlátszó, 2021. december 27. <https://atlatszo.hu/kozpenz/2021/12/27/rejtett-privatizacio-az-elmult-evben-tobb-ezermilliardos-vagyon-kerult-az-allamtol-a-kormanypart-altal-uralt-alapitvanyokhoz/>.

Erre utalhat, hogy az állam a még meglévő közvetlen tulajdonát is csökkenti például az MBH-ban vagy a One-ban.

jött létre, amelynek a tulajdonosváltások is fontos részei (*Magyar* [2015], *Csanádi és szerzőtársai* [2022], *Tóth-Hajdu* [2021]). Ezzel szemben *Mihályi Péter* [2025] az állami vagyon nagyságát és változását az Eurostat szerint mérve amellel érvel, hogy az államosítások tényleges makrogazdasági jelentősége csekély, az új gazdaság-szervezési rendszer korlátozott hatókörű, a piaci koordináció mellett legfeljebb kiegészítő szerepet játszik: a jórészt érintetlen exportorientált multinacionális cégeknek változatlanul döntő szerepük van a GDP előállításában.

Bár elemzésünk szerint a tulajdonoscserék az állami vagyon értékének csaknem felét érintették, az egész gazdaságnak ez valóban csak a kisebbik hányada. Az összteljesítmény szempontjából meghatározó szektorok, így a feldolgozóipar és a szolgáltatások nagy része kimaradt a körből. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a „makrogazdasági jelentőség” *nem elhanyagolható, ha az államosítást és a privatizációt együtt kezeljük*. Így nézve a változások teljes – és fontos – piaci szegmenseket átalakítottak, alapjaiban bolygatva meg a termelők és a fogyasztók pozícióit is.

A tulajdon változása az érintett piacok egy részén *állami monopóliumokat* teremtett. Korábbi magánmonopólium helyébe lépett a Ferihegyi repülőtér üzemeltetője, a Posta visszavételével az eredeti állapot állt helyre, és az önkormányzatoktól központi kézbe került a Balatoni Hajózási Zrt. is. Az MVM néhány területen korábban is monopóliumhelyzetben volt (például átviteli hálózat, rendszerirányítás), de a gázüzletág és az áramkiskereskedelem átvételével mostanra a lakosságot és a kisvállalkozókat ellátó egyetemes szolgáltatás egyetlen letéteményese lett. A tankönyveket a gyártó cégek megvásárlása után a Nemzeti Tankönyvkiadó állítja elő. Államosították a közigazgatási informatikai rendszer egészét és a meddősségi központok zömét, a CT- és az MR-vizsgálatokat (a magánszolgáltatók nem kapnak állami finanszírozást).

Néhány fontos ágazatban a tulajdonosváltások hozzájárultak *új, erős szereplők* létrejöttéhez, még ha az állami/politikafüggő monopólium nem lett is teljes. A 2020-ban megalapított Nemzeti Vízművek – az eredetileg is állami szolgáltatók csoportját egyre több önkormányzati egységgel gyarapítva – 2024-ben már az ország felét lefedte. A helyhatóságokat a szabályozási-támogatási rendszer ösztönzi e tevékenység ingyenes átadására.⁴⁷ A távolsági közúti közlekedésben egy állami tulajdonon belüli változás, a Volán-vállalatok MÁV-ba olvasztása révén született meg az ágazat szinte egészét lefedő szervezet. Az országos jelentőségű médiumoknak a 2020-as évek elejére legalább a felét a kormányzat ellenőrizte, ezen belül a politikával is foglalkozó televízióknak és napilapoknak a kétharmadát. Ennek letéteményesei, a Közép-európai Sajtó és Média Alapítvány (KESMA), valamint a Mediaworks vásárlásokkal és a régi tulajdonosok kiszorításával hozták létre a médiabirodalmat.⁴⁸

⁴⁷ Víziközmű-rekonstrukciós programot indít a kormány. hvg.hu, 2024. január 31. https://hvg.hu/gazdasag/20240131_Vizikozmurekonstrukcios_programot_indit_a_kormany.

⁴⁸ Varga Judit: Mi vagyunk a keménymag, akik vagányan elmondják Európában, hogy gyerekek, ez hülyeség. 444.hu, 2019. július 26. <https://444.hu/2019/07/26/varga-judit-mi- vagyunk-a-kemenymag-akik-vaganyan-elmondjak-europaban-hogy-gyerekek-ez-hulyeseg>.

Bódis András: A NER már a sajtó 50 százalékát kontrollálja – itt a nagy médiatérkép. Válasz Online, 2021. január 1. <https://www.valaszonline.hu/2021/01/04/a-ner-mar-a-sajto-50-szazalekat-kontrollalja-itt-a-nagy-mediaterkep>.

Hasonlóképpen erős, noha nem kizárólagos befolyásra tettek szert az állami vagyon szétporlasztása révén létrehozott új cégek magántulajdonosai a bankszektorban és a távközlésben is. A Magyar Bankholding a piac második legnagyobb szereplője lett, mérlegfőösszege 2021-ben az OTP magyarországi üzletének a háromnegyedét, betétállománya a kétharmadát tette ki, de a hitelállomány mérete közelíti a nagy riválist, a vállalati hitelezésben pedig már induláskor piacvezető volt (*Várhegyi* [2023b]). A távközlési piacon a Vodafone-t és a Digit egyesítő One szintén második helyezett a Magyar Telekom mögött, a televízió- és internetszolgáltatásban már megalakulásakor az élen állt.⁴⁹

Mindemellett új *magánmonopóliumok* is létrejöttek. A személyszállítást a nagyobb külföldi cégek felvásárlása után először a helyi önkormányzatokra és egy állami holdingra bízták, majd az egész piacot a tisztán magántulajdonúvá vált MOL kapta meg, 35 évre szóló koncesszióban.⁵⁰ Kizárólagos jogot nyert a dohány-kiskereskedelem újraosztása után a trafikoknak szállító nagykereskedelmi vállalat is (*Laki* [2017]). Az új monopóliumok sokszor *törvényekkel, szabályozással* jöttek létre. Ilyenkor a piacon lévő szereplőktől nemcsak felvásárlással, hanem kizorítással is meg lehetett szabadulni. Ezeket a tulajdonosváltások között nem tüntettük föl, mert kivonulásról, megszűnésről vagy gyors zsugorodásról volt szó. De ezzel a módszerrel a régieket új cégek váltották fel többek között a mobilfizetés, az utalványforgalmazás vagy az online fogadások, a pénznyerő automaták és a kaszinók világában.⁵¹ Ebbe a csoportba sorolható az autópályák építésére és üzemeltetésére szóló 35 éves óriáskoncesszió is, amelyben a megmaradó M5- és M6-szerződés kivételével az összes magyar szakasz szerepel.⁵²

A legutóbbi példák is arra utalnak, hogy a monopolhelyzetek, meghatározó piaci pozíciók létrehozásában a törvényhozói döntéseknek és a szabályozásnak alapvető szerepe van.⁵³ Ezek esetenként tulajdonosi átalakulás nélkül is átrendezik a piacokat, de a tulajdonosváltásokban is fontos ösztönző és ármeghatározó szerepet játszanak. Azaz itt is kimutatható, hogy az államosítási és a privatizációs lépések a szabályozás egészébe, egységes (gazdaság)politikai rendszerbe ágyazódtak be.

⁴⁹ *Tamásné Szabó Zsuzsanna*: Komoly vetélytársat kap a Telekom azzal, hogy a 4iG és az állam megvásárolja a Vodafone-t. 24.hu, augusztus 22. <https://24.hu/fn/gazdasag/2022/08/22/4ig-vodafone-vasarlas-magyar-allam-vezetekes-piaci-mobilpiac-piacszerzes/>.

⁵⁰ *EF*: Őszig biztosan marad a kukakáosz. Index, 2017. június 16. https://index.hu/gazdasag/2017/06/16/nhkv_mukodesi_problema_hulladektorveny_modositas/.

Bejelentette a MOL: megnyerte a hulladékgazdálkodási koncessziós eljárást. Portfolio, 2022. július 15. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20220715/bejelentette-a-mol-megnyerte-a-hulladegkazdalkodasi-koncesszios-eljarast-556503>.

⁵¹ *Kuczogi Jakab*: Online fogadási piac – ahol az állami vállalat és Habony–Garancsi cége között választhatunk. szabadeuropa.hu, 2023. december 27. <https://www.szabadeuropa.hu/a/online-fogadasi-piac-ahol-az-allami-vallalat-es-habony-garancsi-cege-kozott-valaszthatunk/32727116.html>.

Herczeg Márk: A rekordprofit ellenére eladták a debreceni és a nyíregyházi kaszinót Habony Árpádnak és Garancsi Istvánnak. 444.hu, 2024. október 28. <https://444.hu/2024/10/28/a-rekordprofit-ellenere-eladtak-a-debreceni-es-a-nyiregyhazi-kaszinot-habony-arpadnak-es-garancsi-istvannak>.

⁵² *Csiki Gergely*: Megvan a 35 évre szóló autópálya-koncesszió nyertese! Portfolio, 2022. május 6. <https://www.portfolio.hu/ingatlan/20220506/megvan-a-35-evre-szolo-autopalya-koncesszio-nyertese-543277>.

⁵³ Részletesen lásd *Mihályi* [2025], *Csanádi és szerzőtársai* [2022].

Mint a fenti felsorolás mutatja, több mint húsz olyan kisebb-nagyobb piacon állami és magánmonopóliumok jöttek létre, vagy a régi szereplőkkel összemérhető nagyságú új vállalatbirodalmak jelentek meg, amelyek kivétel nélkül *állami vagy politikafüggő vállalkozások*. Így talán észre sem vesszük, mert belesodródunk, de szinte minden rezsizsámlánkat nekik fizetjük (áram, gáz, szemszállítás, vízszolgáltatás), nagy valószínűséggel náluk bankolunk és telefonálunk, internetezünk. De tőlük vesszük a parkolást és minden más mobil fizetést, az ő tankönyveikből tanulnak a gyerekeink, az ő tévéjüket-rádiójukat hallgatjuk, a lapjaikat olvassuk, őket gazdagítjuk a kaszinóban, a repülőtéren, az autópályákon vagy a balatoni hajózással, és ha netán szükség van rá, a meddőségkezelési eljárásokért is hozzájuk fordulunk. Ezek a cégek elkísérnek a bölcsőtől majdnem a sírig – mert a temetkezési szolgáltatás még nem hozzájuk tartozik.⁵⁴

A fogyasztók és az érintett cégek szemszögéből ezek fontos változások. Ráadásul valószínű, hogy a tulajdonnal és peremfeltételeivel (a törvényhozással, szabályozással) kapcsolatos kormányzati magatartás hatása a közvetlenül érintetteknel szélesebb körre is kiterjed.⁵⁵ A centralizált döntési és intézményi struktúrában (Kornai [2015], Tölgyessy [2016]) az előnyök és hátrányok *diszkriminatív, politikavezérelt elosztása* minden vállalkozó napi tapasztalatának része: sikerüket döntően befolyásolják a kormányzati és helyi hierarchiához fűződő kapcsolataik. Az állami megrendelések, közbeszerzések a nyerteseken kívül számtalan alvállalkozót, üzleti partnert mozgatnak meg, akik így közvetve, rendszeresen vagy alkalmilag az új rezsim részeseivé válnak. „...a klientelizmus fogalmát nem szabad a leggazdagabb és legnagyobb befolyással rendelkező üzletemberekre korlátozni, a fogalom kiterjesztendő a politikai patrónusok és a kisebb kliensek közötti *quid pro quo* kapcsolatokra is.” (Körösi és szerzőtársai [2020] 147. o.)

Az „einstand” – új törvények vagy visszautasíthatatlan ajánlatok révén – bármelyik vállalkozást fenyegetheti a vagyon vagy a piac elvételével. A *tulajdonosi jogok* nemcsak az állami és politikafüggő vállalkozások terepén, hanem általánosan is bizonytalanok váltak, nemcsak a vagyonvesztéssel, hanem a tulajdonszerzéssel kapcsolatban is, mert egy-egy külföldi befektetést – gyakran változó szabályok alapján – meg lehet tiltani.⁵⁶ A már megtelepedett nagy feldolgozóipari vállalatok ebben az értelemben nincsenek fenyegetve. Őket a kormány stratégiai szerződésekkel, bőkezű támogatásokkal

⁵⁴ A kormányzat változtatási szándéka az erőfeszítések ellenére eddig kudarcot vallott az élelmiszer-kiskereskedelem és – a prioritások gyors módosulása miatt – a biztosítási szektorban.

⁵⁵ Csanádi és szerzőtársai [2022] meggyőzően kimutatják, hogy a politikailag szelektív elvonás és elosztás a kapcsolati hálón keresztül folyamatosan terjeszkedik a gazdaságon belül és a társadalomban is.

⁵⁶ A 2018. évi LVII. törvény bejelentési kötelezettséget írt elő az EU-n (illetve az Európai Gazdasági Térségen) kívüli befektetőknek a magyarországi tulajdonszerzéshez tíz tevékenységi körben. A vásárlást az illetékes miniszter az ország biztonsági érdekeire hivatkozva megtilthatja. 2018-ban az Unió 14 tagállamában valamilyen formában ellenőrizték a külföldi befektetőket, és az EU 2019-ben rendeletet hozott ennek kiterjesztéséről, koordinálásáról (Buránszki–Dorkó [2019]). Az azonban már szokatlan – és a hazai egyedi, politikavezérelt elbírálás jele –, hogy 2025 nyarán a rendelkezést kiterjesztették 24 szektor 63 tevékenységi ágazatára, majd két hónappal később visszaállították a korábbi állapotot. Feltételezések szerint a módosítás egyetlen tranzakció, az Alföldi Tej megvásárlásának megakadályozását célozta. (Németh Balázs: A külföldi befektető esete az Alföldi Tejjel – és a magyar állammal. Portfolio, 2025. szeptember 20. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20250920/a-kulfoldi-befekteto-esete-az-alfoldi-tejjel-es-a-magyar-allammal-787548>.)

kapcsolja magához, befektetéseiket sokszor kivonja az általános szabályok alól a stratégiai kinevezett beruházások intézményének bevezetésével, és ezekkel az eszközökkel tereli az általa kívánatosnak tartott irányba (Szanyi [2016], Csanádi és szerzőtársai [2022], London és szerzőtársai [2023]). („A kormányfő a gazdaság összes szereplőjét, így a külföldi tulajdonú cégeket is bevonta az egyedi kivételezés és hátrányokkal sújtás irányított kapitalizmusába” – írja Tölgyessy Péter.)⁵⁷

Rezsimváltó tulajdonoscserék

A tulajdonosváltások eddig bemutatott léptéke, a gazdaságirányítás egészébe való beágyazottsága, sok fontos piacra gyakorolt és ennél is szélesebb körre áttérjedő hatása miatt úgy látom, hogy az elmúlt tizenöt év államosításai és privatizációi szerves részei és fontos elemei voltak egy új politikai-gazdasági berendezkedés kiépítésének. Ezt a folyamatot rezsimváltásnak nevezem, mert nem gyökeres változásról, csak a kapitalizmus új variánsáról van szó: az alapintézmények fennmaradnak, de a formák és tartalmuk részben átalakul. Így a tulajdonosváltások új típusa körvonalazódik: a rezsimváltó tulajdonoscseré, amely sok ponton különbözik, de számos vonásában hasonlít is az 1990-es évek rendszerváltó privatizációjához (4. táblázat).

A 4. táblázatban összefoglalt jellemzők szerint az 1990-es és a 2010-es évek folyamatai között a *legfontosabb hasonlóság*, hogy a célok általánosságban megfogalmazva ugyanazok: a hatalmi szerkezet átrendezése, új tulajdonosi kör kialakítása, elitváltás. A politika meghatározó szerepet játszik a keretek kiépítésében, és az egyedi döntéseket is befolyásolja. A tulajdonosváltások beágyazódnak a gazdaság működési rendszerének egészébe, szorosan összekapcsolódnak a törvényhozás és a szabályozás sokfajta elemével.

A rezsimváltó tulajdonoscseréket már a *deklarált elvek szintjén is megkülönbözteti* a rendszerváltó privatizációtól a kiterjedésük, a háttérüket adó gazdaságpolitikai paradigma, az irány és – mindezekkel összefüggésben – a konkrét cél és módszer. A 2010-es évek változásai a meghirdetett kormányzati szándékok szerint nem a gazdaság egészére, csak a legfontosabb piacokra összpontosulnak. A rendszerváltó privatizáció elvi alapját a liberális főáram, a világgazdaságba való bekapcsolódás szándéka adta, ezzel szemben most az állami szerep és a politikai kontroll kiterjesztése, a nemzeti szuverenitás erősítése a meghatározó. Ezért a kormányzati kudarc korrigálása, a piaci verseny serkentése, a magántulajdont építő privatizáció helyébe az államosítás lép, amely a piaci kudarcok korrigálására és a nemzeti tulajdon növelésére hivatkozva központosítja a döntéseket, korlátozza a versenyt.

A *gyakorlat* azonban, mint olyan sokszor, felülírta az elvi modellt. Ez a rendszerváltó privatizáció esetére is áll, de most vizsgálatunk tárgyának megfelelően csak a rezsimváltó tulajdonoscserék tapasztalatainak néhány vonását emeltük ki a 4. táblázat utolsó oszlopában. A teória és a praxis között a legfontosabb különbség a stratégiai

⁵⁷ Dübörög alattunk a történelem. hvg.hu, június 5. https://hvg.hu/360/20250605_Tolgyessy-Peter-essze-Duborog-alattunk-a-tortenelem-Orban-rendszer-Magyar-Peter-valasztas-2026.

4. táblázat

A rendszerváltó privatizáció és a rezsimváltó tulajdonoscserék elvi kereteinek és gyakorlatának összehasonlítása

	A rendszerváltó privatizáció elvei	A rezsimváltó tulajdonoscserék elvei	A rezsimváltó tulajdonoscserék gyakorlata
Hasonlóságok			
Általános cél	a hatalmi szerkezet átrendezése, új tulajdonosi kör kialakítása, elitváltás		
Kapcsolat a politikával	a politika által meghatározott intézményi keretek és szabályok, politikai befolyás az egyedi döntésekre		
Kapcsolat a gazdaságirányítási rendszerrel	a gazdaság működési rendszerébe ágyazott		
Eltérések			
Kiterjedés	a gazdaság egésze	stratégiai ágazatok	más szektorok is, folyamatos térhódítás
Gazdaságpolitikai paradigma	liberalizmus, beilleszkedés a világgazdaságba	az állami szerep, a politikai kontroll kiterjesztése, nemzeti szuverenitás	átfogó paradigma nélkül, új berendezkedés barkácsolással
Irány	privatizáció, a politika és a gazdaság szétválasztása	államosítás, a politika primátusa a gazdaságban is	államosítás és privatizáció összefonódva
Konkrét cél	kormányzati kudarc korrigálása, verseny erősítése	piaci kudarc korrigálá- sa, a nemzeti tulajdon növelése, a döntések központosítása	politikai tulajdon létrehozása, versenykorlátozás
Konkrét módszer	az eladás és versenyeztetés dominál, de ingyenes- kedvezményes elosztás is	államosítás ingyen vagy vásárlással, kizorítás a piacokról, illetve előnyben részesítés szabályozással, állami monopóliumok létrehozása, versenyeztetés ritkán	vásárlás szabályozással lenyomott áron, az ingyenes- kedvezményes privatizáció dominál

Forrás: saját szerkesztés.

ágazatokon messze túlnyúló államosítás⁵⁸ és az ezzel összekapcsolódó, de nyilvánosan soha meg nem hirdetett magánkézbe adás, az újfajta tulajdonlást teremtő új típusú privatizáció meghatározó szerepe.

⁵⁸ Lehet, hogy erre is áll Tölgyessy Péter találó megfogalmazása: „Orbán olyan, mint egy szenvedélyes bélyeggyűjtő. Mindent igyekszik megszerezni még akkor is, ha nem tudja, mire lesz jó – de legyen bent a bélyegalbumában, mint a balatoni hajózás vagy a meddőségi központok.” (<https://www.youtube.com/watch?v=Lqk7NHrGbqk>, 1'39")

Összegzés és nyitott kérdések

Az elemzés bemutatta, hogy a 2010-es évektől Magyarországon az államosítás és a privatizáció – részben egymással összefonódva – az állami vagyonnak közel felét érintette. Noha a kormányzati deklarációk az állami tulajdon növelését hangoztatták, a tulajdonoscseréken belül eddig a magánkézbe adás dominált úgy, hogy a privatizáció kétharmada ingyenes és kedvezményes átadás volt.

A folyamat jellemzésére három új fogalmat vezettünk be az újfajta privatizáció, az ennek révén konstruált új típusú tulajdon, valamint a tulajdonoscserék összességének leírására.

Az ingyenes és szétporlasztó vagyonmozgásokat, mivel azok az állami vagyont számottevő bevétel vagy más bizonyított, a közjót szolgáló előny nélkül juttatták magánkézbe, *tékozló privatizációnak* neveztük. Az így létrehozott/megerősített *politikai tulajdon* megtestesítői a közérdekű vagyonkezelő alapítványok és a politikafüggő vállalkozások. Az új típusú tulajdon alapvető jellemzője, hogy formálisan kikerül a közvagyon köréből, de a politikának közvetlen meghatározó szerepe van az egész életciklusa során, a megalakulástól a megszűnésig. Ezek az államosítási és privatizációs lépések az elmúlt másfél évtizedben fontos építőkövei voltak a kapitalizmus formaváltásának. Így a 2010-es években *rezsímváltó tulajdonoscseréről* beszélhetünk, ami általános céljai, a politikához és a gazdaságirányítási rendszerhez fűződő kapcsolatai alapján összevethető az 1990-es évek rendszerváltó privatizációjával.

A fogalmi keret kialakítása nem egy kutatás lezárása, hanem inkább annak kezdete. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy mekkora a súlya a gazdaságban az állami és a magántulajdon határán álló politikai tulajdonnak, felfejteni működésének ma még teljes homályba vesző jellemzőit. Szórványosak az ismeretek arról, hogy milyen mechanizmusokon keresztül, milyen körben terjednek ki az újfajta tulajdonlás közvetett hatásai, és ez hogyan befolyásolja az érintett piacokat, a termékek, szolgáltatások árát és minőségét. Fontos kérdés az is, hogy mennyiben egyedi jelenség a magyarországi rezsímváltás és ebben a tulajdonoscserék szerepe. Az európai és észak-amerikai térségen túl – az Egyesült Államok új fejleményeit is figyelembe véve – főként más posztszocialista országokat érdemes feltérképezni.⁵⁹

Végül a szélesebb közvéleményt is érdekelheti, hogy visszafordítható-e a tulajdonoscseré és a rezsímváltás, ha a politikai keret megváltozik. A történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy igen – még ha az újabb berendezkedés más lesz is, mint ami a változást megelőzően működött. De egy fordulatnak mindenképpen magasak a költségei, és nem csak pénzben mérve. A tékozló privatizáció (és esetleg a túlzottnak minősített tartós államosítás) korrekciója számottevő költségvetési forrást kötne le, akkor is, ha már ki vannak dolgozva a vagyon leértékelését segítő technikák. Nemcsak a tulajdonosi szerkezet módosítása fontos azonban, hanem a háttérben álló működés egésze: a politika dominanciájának, a függési rendszereknek a leépítése. Ennek hiányában csak a döntéshozók és a kedvezményezettek cserélődnek. Amit igazán nehéz és

⁵⁹ Erről Magyar Bálint és Madlovics Bálint [2021] könyvéből sok mindent megtudhatunk, de a tulajdonviszonyok alakulásának szisztematikus elemzése még hátravan.

időigényes megváltoztatni, az a régi hagyományokkal rendelkező, de a közelmúltban felerősített vállalkozói attitűd, amely piaci alkalmazkodás helyett a mindenkori kormánytól várja a támogatásokat, a pályázati pénzeket, a megrendeléseket, a kedvezményes finanszírozást.

Hivatkozások

- ÁLLAMI SZÁMVEVŐSZÉK [2018]: Elemzés az állami vagyon korszerű és megfelelő nyilvántartásáról. Budapest. https://www.asz.hu/dokumentumok/elemzes_allami_vagyon.pdf.
- ÁLLAMI SZÁMVEVŐSZÉK [2025]: A Neumann János Egyetemért Alapítvány tartós hitelviszonyt megtestesítő értékpapírba történő befektetéseinek ellenőrzése. Jelentés. Budapest. <https://www.asz.hu/dokumentumok/25036.pdf>.
- BACKHAUS, J. G. [1989]: Privatization and nationalization: A suggested approach. *Annals of Public & Co-operative Economy*, 60. évf. 3. sz. 307–329. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8292.1989.tb01535.x>.
- BODÓCSI ANDRÁS [2015]: Privatizáció a Gazdasági Versenyhivatal gyakorlatában. *Versenytükr*, 11. évf. Különszám, 34–45. o. https://epa.oszk.hu/04900/04915/00031/pdf/EPA04915_versenytukor_2015_ksz_I.pdf.
- BORTOLOTTI, B.–FACCIO, M. [2007]: Reluctant privatization. ECGI Working Paper 40. <https://hdl.handle.net/10419/118014>.
- BURÁNSZKI JUDIT–DORKÓ DALMA [2019]: A külföldi befektetések ellenőrzésének új szabályai az Európai Unióban. *Versenytükr*, 15. évf. 1. sz. 4–21. o.
- CSANÁDI, M. [1997]: Party-states and their legacies in post-communist transformation. Edward Elgar, Cheltenham.
- CSANÁDI, M. [2022]: Paths to political capture and institutionalized corruption in Hungary, 2010–2021. Megjelent: *Csanádi és szerkesztőtársai [2022]* 13–197. o.
- CSANÁDI, M.–GERŐ, M.–HAJDU, M.–KOVÁCH, I.–LAKI, M.–TÓTH, I. J. [2022]: Dynamics of an Authoritarian System. Hungary, 2010–2021. Central European University Press, Budapest–New York, NY.
- CSILLAG, T.–SZELÉNYI, I. [2015]: Drifting from liberal democracy. Neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 1. évf. 1. sz. 18–48. o. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>.
- DIWAN, I.–KEEFER, PH.–SCHIFFBAUER, M. [2020]: Pyramid capitalism: Cronyism, regulation, and firm productivity in Egypt. *The Review of International Organizations*, 15. évf. 1. sz. 211–246. o. <https://doi.org/10.1007/s11558-018-9327-2>.
- FACCIO, M. [2006]: Politically Connected Firms. *American Economic Review*, 96. évf. 1. sz. 369–386. o. <https://doi.org/10.1257/000282806776157704>.
- HABER, S. [2002]: Introduction: The political economy of crony capitalism. Megjelent: *Haber, S. (szerk.): Crony capitalism and economic growth in Latin America: Theory and evidence.* Hoover Institution Press, Stanford, CA. <http://hvr.co/1pOI0TY>.
- HALL, P.–SOSKICE, D. (szerk.) [2001]: Varieties of Capitalism: The institutional foundations of comparative advantage. Oxford Academic Books. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/0199247757.001.0001>.

- HODGE, G. [2025]: Regulatory capitalism, privatization, and governing. Megjelent: *Hodge, G. A.–Greve, C.–Reeves, E.* (szerk.): *Research Handbook on Privatization*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- KORNAI, J. [2015]: Hungary's U-turn. *Capitalism and Society*, 10. évf. 1. sz. <https://ssrn.com/abstract=2629592>.
- KORNAI, J. [2017]: System paradigm revisited. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 48. évf. 1-2. sz. 239–296. o. <https://doi.org/10.3917/receo.481.0239>.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS–ILLÉS GÁBOR–GYULAI ATTILA [2020]: *Az Orbán-rezsim. A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Osiris Kiadó, Budapest.
- LAKI MIHÁLY [2017]: A trafikpiac folytatódó átalakítása 2014 és 2017 között (Esettanulmány – kiterjesztett kutatás). *Külgazdaság*, 61. évf. 7-8. sz. 46–73. o. <https://doi.org/10.47630/KULG.2017.61.7-8.46>.
- LAKI, M. [2022]: Political Connectedness under FIDESZ Governments and the Case of Mészáros Group of Companies, Megjelent: *Csanádi és szerkesztőtársai* [2022] 275–308. o.
- LETZA, S. R.–SMALLMAN, C.–SUN, X. [2004]: Reframing privatisation: Deconstructing the myth of efficiency. *Policy Sciences*, 37. évf. 2. sz. 159–183. o. <https://doi.org/10.1023/B:OLIC.0000048530.30139.98>.
- LONDON ANDRÁS–VÉGH MARCELL ZOLTÁN–VOSZKA ÉVA [2023]: Támogatási nagyüzem. *Közgazdasági Szemle*, 70. évf. 12. sz. 1297–1337. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.12.1297>.
- MAGYAR BÁLINT [2013]: Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam. Megjelent: *Magyar Bálint* (szerk.) [2013] 9–88. o.
- MAGYAR BÁLINT [2015]: *A magyar maffiaállam anatómiája*. Noran Libro, Budapest.
- MAGYAR BÁLINT–MADLOVICS BÁLINT [2021]: *A posztkommunista rendszerek anatómiája. Egy fogalmi keret*. Noran Libro, Budapest.
- MAGYAR BÁLINT (szerk.) [2013]: *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. Noran Libro, Budapest.
- MAGYARORSZÁG KORMÁNYA [2021]: B/15394. számú beszámoló az állam nevében tulajdonosi jogokat gyakorló szervezetek 2019. évi működéséről, az állami vagyon állományának alakulásáról, az állami vagyonnal való gazdálkodás folyamatairól. <https://www.parlament.hu/irom41/15394/15394.pdf>.
- MAGYARORSZÁG KORMÁNYA [2023]: B/6631. számú beszámoló az állam nevében tulajdonosi jogokat gyakorló szervezetek 2022. évi működéséről, az állami vagyon állományának alakulásáról, az állami vagyonnal való gazdálkodás folyamatairól. <https://www.parlament.hu/irom42/06631/06631.pdf>.
- MIHÁLYI PÉTER [2015]: *A privatizált vagyon visszaállamosítása Magyarországon, 2010–2014. Műhelytanulmányok, MTDP 2015/7. MTA KRTK, Budapest.*
- MIHÁLYI PÉTER [2016]: *Diszkriminatív, piac- és versenyellenes állami gazdaságpolitika Magyarországon, 2010–2015. Műhelytanulmányok, MTDP 2016/7. MTA KRTK, Budapest.*
- MIHÁLYI PÉTER [2018]: *Az Orbán-korszak mint a nemzeti vagyon 6. újraelosztási kísérlete. Műhelytanulmányok, MTDP 2018/14. MTA KRTK, Budapest.*
- MIHÁLYI PÉTER [2025]: *Privatizáció és államosítás Magyarországon*. Akadémia Kiadó, Budapest. https://mersz.hu/dokumentum/m1259peam1__2/#m1259peam1_0.
- MIHÁLYI, P.–SZELÉNYI, I. [2019]: *Rent-seekers, profits, wages and inequality*. Palgrave Macmillan, London.
- SCOTT, A. [2006]: *National champions and the two thirds rule in EC merger control*. CCP Working Paper, 066ESRC. Centre for Competition Policy, University of East Anglia – The Norwich Law School.

- SOÓS KÁROLY ATTILA [2013]: Sarcolás különadókkal: bevételszerzés, populizmus és az „idegenek” kiszorítása. Megjelent: *Magyar Bálint* (szerk.) [2013].
- SZANYI, M. [2016]: The reversal of the privatization logic in Central European transition economies. *Acta Oeconomica*, 66. évf. 1. sz. 33–55. o. <http://dx.doi.org/10.1556/032.2016.66.1.2>.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS–HAJDU MIKLÓS [2021]: Haveri cégek az Orbán-rendszerben: árbevétel, profit, hozzáadott érték és osztalékfizetés. Műhelytanulmányok, CRCB-WP/2021:2. Korruptiókutató Központ, Budapest. <https://www.crcb.eu/?p=2967>.
- TÖLGYESSY PÉTER [2016]: Politika mindenekelőtt (Jog és hatalom Magyarországon). Megjelent: *Jakab András–Gajdushek György* (szerk.): A magyar jogrendszer állapota. MTA TK JTI, 17–42. o. https://jog.tk.hu/uploads/files/A_magyar_jogrendszer_allapota_2016.pdf.
- VÁRHEGYI ÉVA [2013]: A maffiaállam bankjai. Megjelent: *Magyar Bálint* (szerk.) [2013] 247–257. o.
- VÁRHEGYI ÉVA [2023a]: A bankrendszer elfoglalása. Hogyan állítja szolgálatába a bankokat a politikai hatalom? Magyar Narancs Könyvek, Budapest.
- VÁRHEGYI ÉVA [2023b]: Tulajdonosi és piacszerkezeti változások a magyar bankszektorban. *Külgazdaság*, 67. évf., 11–12. sz. 48–73. o. <https://doi.org/10.47630/KULG.2023.67.11-12.48>.
- VOSZKA ÉVA [2013]: Államosítás, privatizáció, államosítás. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 12. sz. 1289–1317. o.
- VOSZKA ÉVA [2018a]: Az állami tulajdon pillanatai. Gazdaságtörténeti és tudománytörténeti nézőpontok. Akadémia Kiadó, Budapest.
- VOSZKA, É. [2018b]: Nationalisation in Hungary in the post-crisis years: A specific twist on a European trend? *Europe-Asia Studies*, 70. évf. 8. sz. 1281–1302. o. <https://doi.org/10.1080/09668136.2018.1457137>.
- YILMAZ, İ. [2018]: Politically connected firms: A review. *International Journal of Management, Economics and Business*, 14. évf. 4. sz. 1081–1101. o. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2018445671>.

KOCZISZKY GYÖRGY–KINCSES ÁRON–JAKOBI ÁKOS–
VINOGRADOV SZERGEJ

Az ipari termelékenység területi egyenlőtlenségei Magyarországon

A társadalmi és gazdasági különbségek területi okainak, mértékének, tendenciáinak és csökkentési lehetőségeinek vizsgálata több évtizede a térgazdaságtani kutatások kiemelt témája. Mint azt az elemzések is igazolják, szemben a neoklasszikus közgazdaságtan felfogásával, a hátrányos helyzetű térségek helyzetének javulása, felzárkózása általában a reméltnél lassabb. Tanulmányunkban ennek egyik magyarországi okát, az ipar csökkenő gazdasági súlyának és termelékenységének vármegyei szintű különbségeinek eredetét és tendenciáit elemezzük abból a megfontolásból, hogy a nagyobb termelékenység javítja a versenyképességet, ami magasabb hozzáadott értékben realizálódik, ez nagyobb jövedelmet és kedvezőbb megélhetési lehetőségeket jelenthet. Elemzéseink azt igazolják, hogy a magyarországi ipar munkatermelékenysége 2000–2022 között nőtt, de vármegyei szinten eltérő mértékben az ipar területi koncentrációjának, struktúrájának, hozzáadott értékének és a rendelkezésre álló erőforrásainak különbsége miatt. A jövőben csak az olyan iparfejlesztési politika lehet eredményes, amely egyidejűleg a hazai hozzáadott érték, a termelékenység és a szektor versenyképességének növekedését támogatja. Mint elemzésünk is igazolja, a foglalkoztatottság bővülése nem jár érdemi termelékenységnövekedéssel. Ezért a jövőben nagyobb figyelmet kell fordítani a termelékenységet növelő, célzott és átgondolt állami szerepvállalásra és a húzóágazatok fejlesztésére.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: O18, R11, L60, D24.

* A tanulmányhoz *online Függelék* tartozik, amelyben a Herfindahl–Hirschman-index (HHI) alapján végzett számítások, továbbá a területi és ágazati bontású elemzések részletes eredményeit közöljük. Az *online Függelék* erről a linkről letölthető: <https://ojs.mtak.hu/index.php/kszemle/article/view/20849/17187>.

Kocziszky György egyetemi tanár, Budapesti Metropolitan Egyetem (e-mail: gykocziszky@metropolitan.hu).

Kincses Áron a Központi Statisztikai Hivatal elnöke (e-mail: Aron.Kincses@ksh.hu).

Jakobi Ákos tudományos tanácsadó, Központi Statisztikai Hivatal; egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem (e-mail: Akos.Jakobi@ksh.hu).

Vinogradov Szergej egyetemi docens, Budapesti Metropolitan Egyetem (e-mail: szvinogradov@metropolitan.hu).

A kézirat első változata 2025. augusztus 7-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2025.11.1082>

Bevezetés

A szakirodalom a gazdaság teljesítménye, hozzáadott értéke és a lakosság jövedelmi viszonyai között pozitív kapcsolatot detektál (*Kaldor–Robinson* [1948], *Stiglitz és szerzőtársai* [2009], *Petersen–Thode* [2015], *Albig és szerzőtársai* [2017], *Deaton* [2008]). A Magyar Nemzeti Bank 2024-ben publikált jelentése is kiemeli, hogy a termelékenységek képezi a hosszú távú és fenntartható gazdasági felzárkózás alapját:

„A jólét akkor tud folyamatosan emelkedni egy gazdaságban, ha a termelési, szolgáltatási folyamatok hatékonysága tartósan és érezhetően emelkedik.” (*MNB* [2024] 5. o.)

Másrészt az elemzések rendre kiemelik a termelékenység és a versenyképesség közötti ok-okozati kapcsolatot, mint arra Csath Magdolna elemzései is utalnak (*Csath* [2024]).

A területi diszparitások vizsgálatával foglalkozó mélyebb elemzések szerint az ipar fontos szerepet tölt be a nemzetgazdasági kibocsátásban és a termelékenységben. Az okok vizsgálata egyre nagyobb szerepet kap a statisztikai hivatalok elemzéseiben is (*EC–Eurostat* [2025], *Erdélystat* [2021], *KSH* [2024a], [2024b]).

Az ipari termelékenység vizsgálatának különös aktualitást ad, hogy a munka-termelékenység az Európai Unióban a 2000-es évek eleje óta monoton módon csökken, ami rontja a közösség versenyképességét. A csökkenés egyik oka az EU iparpolitikájának hiánya, amelynek negatív következményeit az illetékes döntéshozók késve ismerték fel. Ezzel egyidejűleg elmaradtak az innovatív ipari fejlesztések és beruházások, az ipari termelés kiszervezése (meghosszabbított futószalag) elkényelmesítette a fejlesztéseket. Így Európa vezető ipari nagyhatalmainak (Németország, Franciaország) globális ipari pozíciói a 2000-es évek elejétől meggyengültek, versenyképességük csökkent.

A fentiek felismerése azonban önmagában kevés. Ezt igazolja, hogy az ipari termelékenység alakulására vonatkozó európai forgatókönyvek többsége továbbra is pesszimista. *Gillmann és szerzőtársai* [2019] előrejelzése szerint 2035-re a német gazdaság növekedése a 2019. évinek a felére eshet vissza, miközben a termelékenység várhatóan a jelenlegi szinten marad. Különösen elgondolkodtató a helyzet a strukturális válsággal küzdő tartományok esetében (például Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen-Anhalt), ahol mindkét indikátor esetében fennáll a veszélye a további hanyatlásnak. A Bertelsmann Alapítvány tanulmánya szerint a munkaképeskorúak számának csökkenését a térségi technikai, technológiai fejlődés nem tudja kompenzálni (*Gillmann és szerzőtársai* [2019]). Hasonló tendencia tapasztalható Magyarországon is, mint arra a KSH-nak az ipar termelékenységével foglalkozó gyorsjelentései utalnak (*KSH* [2024a], [2024b], [2025]).

A magyarországi ipar helyzetének, térformáló erejének vizsgálatára az elmúlt ötven évben kiemelt figyelmet fordítottak az elemzők. Az 1989 után bekövetkezett gazdaságpolitikai változások hatásainak vizsgálata, a korábbi húzóágazatok leépülése, majd a külföldi működőtőke ipari termelésre és a termelékenységre gyakorolt hatása jól dokumentált. Az elemzések többsége az ipari foglalkoztatottak számának, az ágazatok hozzáadott értékének, a beruházások nagyságának, a külföldi működőtőke megoszlásának, koncentrációjának területi változásait

vizsgálta (Pál–Győri [2016], Lőrinc–Káposzta [2023], Nemes-Nagy [1998], Jeney-Szabó [2001], Kónya [2015]).

Napjaink posztindusztriális korszaka (ahogyan arra Lux [2016] kutatása is rámutat) nem jelenti/jelentheti az ipar nemzetgazdasági eljelentéktelenedését. Ellenkezőképpen, a geopolitikai változások és a globális egészségügyi válságok hatására új iparpolitikára van szükség, amelyben a tudás, az értékteremtés és a termelékenység jelentősége felértékelődik területi szinten is.

Tanulmányunkban alapvetően két kérdésre keresünk választ:

1. Hogyan változott a magyarországi vármegyék iparának súlya és termelékenysége 2000–2022 között?

2. Milyen tényezők befolyásolták ezeknek a tényezőknek az aszimmetrikusságát?

Először a téma szakirodalmának rövid kritikai áttekintésére vállalkozunk, majd ismertetjük elemzésünk modelljét, módszertanát és adatforrását. Ezt követően a hazai ipari termelékenység összehasonlító elemzését tárgyaljuk. Végül ennek alapján vonunk le következtetéseket, utalunk a termelékenység növelésének lehetőségére.

Szakirodalmi előzmények

A termelékenység elméleti és empirikus összefüggéseinek vizsgálata közel 250 éves múltra tekint vissza. Adam Smith klasszikus közgazdaságtant megalapozó munkájában már utalt arra, hogy az ipar kibocsátása és termelékenysége a munkamegosztással növelhető (Smith [1959] 7. o.).

Az azóta eltelt időszakban valamennyi növekedés-gazdaságtani iskola foglalkozik a munka- és tőketermelékenység kérdésével. Ennek eredményeként ismert a termelékenységnek a kibocsátás növelésében betöltött szerepe, de a termelékenységet befolyásoló tényezők közötti kapcsolat, illetve a közöttük meglévő multiplikatív hatások értelmezésében vannak eltérések. Ezt tükrözi Verdoorn [1949] empirián alapuló elemzése is, amely szerint a termelékenység növekedése és a kibocsátás bővülése összefügg, méghozzá úgy, hogy a termelékenység növekedése megközelítően a kibocsátás bővülésének négyzetgyökével arányos (Kaldor–Robinson [1948]). Ezért Verdoorn véleménye szerint a kibocsátás növelése nélkül nem lehet a termelékenységet növelni.

Az ipari termelékenység vizsgálata a magyar szakirodalomban is jelentős múltra tekint vissza (Kádas [1944], Román [1963], Szakolczai–Stahl [1967]). Nemzetgazdasági szerepe, térformáló hatása az 1989 után végbement geopolitikai változások hatására változatlan jelentőségű (Barta [2002], Lux [2016], Halpern [2020a]).

Ezért a következőkben csak a tanulmányunk szempontjából releváns ipari termelékenység területi összefüggéseinek vizsgálatával foglalkozó – megállapításaiban újszerű – elemzésekre támaszkodunk. A területi ipar termelékenységét alapvetően exogén (ipar területi koncentrációja, szerkezete, külföldi működőtőke nagysága, az állam területi iparpolitikája), valamint endogén tényezők (innováció, tudás, szakképzettség, nettó exportképesség) befolyásolják.

Exogén tényezők hatása

Alfred Marshall A közgazdaságtan alapelvei című munkájában már utalt rá, hogy az egymás földrajzi közelségébe telepített, egymással szoros munkamegosztást kialakító ipari vállalkozások pozitív extern hatásokat generálnak (Marshall [1890]). Az ipari körzetek pozitív megítélése az elmúlt több mint száz évben mit sem változott (Dusek [1999], Szalavetz [2001]).

Martin, S. A. és szerzőtársai [1993] arra a következtetésre jutottak, hogy a nagyvárosokba települt ipar termelékenysége – a kedvezőbb infrastrukturális és emberi-tőke-feltételek miatt – nagyobb. Ezt támasztja alá többek között Swinney [2017] megállapítása is, amely szerint az angol nagyvárosi térségekben az ipar termelékenysége (2015. évi adatok alapján) több mint 15 százalékkal haladja meg a városhiányos térségek ipari termelékenységét.

Belitz és szerzőtársai [2019a] ipari termelékenységre vonatkozó kutatásai szerint a munkatermelékenység Németország városaiban 66,2, a városias térségekben 53,0, a vidéki térségekben 44,5, a keleti tartományokban 39,7, míg a nyugati tartományokban 55,7 euró/óra volt. A kedvezőbb jövedelmi lehetőségek általában magasabb végzettséghez kapcsolódnak, aminek magasabb termelékenység a következménye, illetve fordítva. Magasabb termelékenységű környezetben a jövedelmek is magasabbak (Finke és szerzőtársai [2017], KSH NKI [2024]).

Döring–Rischkowsky [2016] szerint a nyugati ipari nagyvárosok körzeteiben 2000–2017 között az ipar termelékenysége 8 százalékkal volt magasabb, mint a keleti tartományok iparhiányos, vidékies területein. A szerzők ennek okaként egyértelműen az agglomerációs előnyöket, a nagyvárosokban működő vállalati központokat és a tőkekoncentrációt említik. Számításaik szerint a nyugati és a keleti tartományok teljes tényezőtermelékenysége (*Total Factor Productivity, TFP*) között a vizsgált időszakban tartósan 3 százalék körüli különbség alakult ki. Ezzel szemben az adott telephelyen, illetve annak környezetében rendelkezésre álló természeti erőforrások jelentősége csökken, ezek kimerülése a rájuk épülő ipari ágazat termelékenységét jelentősen visszaveti (Döring–Rischkowsky [2016]).

Effenberger és szerzőtársai [2020] német gazdaságban végzett nagymintás vizsgálata szerint is a vállalatok térségi koncentrációja (szemben egy korábbi vélekedéssel, amely szerint ez verseny- és termelékenységszökkentő hatású) javítja a termelékenységet, mert megteremti a lehetőségét az egymás közötti kooperációnak.

Számos tanulmány vizsgálja a gazdaság területi struktúrájának hatását, valamint az adott térség gazdaságának a szerkezete és termelékenysége közötti kölcsönhatást (Drucker–Feser [2012], Gamidullaeva és szerzőtársai [2022], Jorgenson [1991], Carlaw–Lipsey [2003], Timmer és szerzőtársai [2011], Kim és szerzőtársai [2016]). Az empirikus vizsgálatok szerint az e két tényező közötti kapcsolat nem lineáris: az ipar húzóágazataiban a termelékenység növekedése nagyobb hatást gyakorol a kibocsátásra, míg más szektorokban ez a hatás jóval kisebb (Effenberger és szerzőtársai [2020]).

A gazdasági struktúra változásával termelési folyamatok épülnek le, ami csökkenti a termelékenységet. Erre számos példa van a magyarországi (például észak-magyarországi

iparvidék) és a nemzetközi (például Ruhr-vidék) gyakorlatban (Korompai [2022], Beetz [2008], Kocziszky–Szendi [2021], Dahlbeck és szerzőtársai [2021]).

Az OECD adatai is arra utalnak, hogy a termelékenység visszaesése még adott országban belül és azonos iparágak esetében is területileg eltérő (Andrews és szerzőtársai [2016]). Hasonló eredményeket mutatnak Hsieh és kutatótársai kínai és indiai vizsgálatai (Hsieh–Klenow [2009]). Ezzel szemben az új innovatív ipari ágazatok növelik a termelékenységet. Ezt igazolja Gust–Marquez [2000], amely szerint 1990–1999 között az Egyesült Államok GDP-jéhez 2,0 százalékkal, termelékenységének növekedéséhez pedig 1,0 százalékkal járult hozzá az információs és kommunikációs technológiai iparág megjelenése.

Belitz és szerzőtársai [2019b] szerint a kutatás- és tudásorientált ágazatok termelékenysége jellemzően magasabb. A szerzők szerint a német ipar termelékenysége azért marad el az Egyesült Államok és Japán ipari termelékenységétől, mert a 2000-es évek elejétől az ipari vállalatok menedzsmentje elkényelmesedett, a korábbiaknál jóval kisebb figyelmet fordított a fejlesztésekre. Ez utóbbi két országban ugyanis a tudásintenzív ágazatok súlya nagyobb. A szerzők két feldolgozóipari csoportot hasonlítottak össze 1995 és 2002 között. Az első kategóriába azok a gyártók tartoztak, amelyek K + F-ráfordítása meghaladta az árbevétel 7 százalékát (például az egészségügyi és biztonsági berendezések gyártói). A második kategóriába azok a vállalatok kerültek, amelyek K + F-ráfordítása az árbevétel 2,5 százaléka és 7 százaléka közötti tartományban helyezkedett el. Ez utóbbi csoportban 1,0–1,5 százaléka közötti termelékenységsökkenés volt mérhető.

Az állam szerepvállalásának az ipari termelékenységre gyakorolt hatásával kapcsolatban a szerzők véleménye megoszlik. Vannak, akik szerint az állami források inkább negatív (kiszorító) hatásúak, mert az érintett vállalatok elkényelmesednek, termelékenységük és versenyképességük csökken (Klodt [2000]). A szerzők többsége azonban azon az állásponton van, hogy az iparpolitika, amennyiben az iparvállalatok innovációját támogatja, termelékenységnövelő hatású (Barta [2002], Halpern [2020b]). Hasonló következtetésre jut az MNB Termelékenységi jelentése is, amely szerint az államnak fontos szerepe van az innovációs ökoszisztéma kiépítésében, ami termelékenységnövelő hatású (MNB [2024]).

Nem egyértelmű a területfejlesztési politika részeként megjelenő állami ipartelepítési politika termelékenységre gyakorolt hatása sem. Újraéledő vita van arról, hogy az intézményi vagy a területi iparpolitika javíthatja az ipar kibocsátását, illetve termelékenységét (Gerlach–Ziegler [2019]).

Endogén tényezők hatása

Az endogén növekedésmélet, amelynek középpontjában a szervezet tudása, szervezettsége, innovációs képessége áll, új lendületet adott az ipari munkatermelékenység kutatásának. Ezek a kutatások egyértelműen azt igazolják, hogy az új technológiák és innovációk létrehozására képes iparvállalatok termelékenysége nagyobb, mint a befogadóké. Schiersch [2019] szerint a teljes tényezőtermelékenységbeli különbség az előbbieket esetében átlagosan 2,5-szer nagyobb, mint az innovációhiányos esetekben.

(McGuckin és szerzőtársai [1998], Tressel–Scarpetta [2004], Wu és szerzőtársai [2023], Wang–Hou [2024], Schiersch [2019]).

Az elemzések ennek egyik okaként a vállalati menedzsmentet, a vállalat belső légkörét emelik ki (Broszeit és szerzőtársai [2019], Bloom és szerzőtársai [2016]). Mások (Cohen–Levinthal [1989], Harhoff [2000], Griffith és szerzőtársai [2004]) pedig a tudás befogadásában, diffúziós sebességében, valamint abszorpciós képességében lévő különbségekre hívják fel a figyelmet. A tudás és a kreativitás az „új olaj”, ami az ipari termelékenységet növeli (Diebolt és szerzőtársai [2017]).

Varga–Farkas [2021] a tudásalapú gazdaságfejlesztés szakpolitikai változásokkal (K + F, emberi tőke, vállalkozás, hálózati kapcsolat) kapcsolatos beavatkozásainak termelékenységre gyakorolt területi hatásait vizsgálta. Nem meglepő módon arra a következtetésre jutott, hogy nagyobb K + F-ráfordításnak általában termelékenységnövelő hatása van (Liu és szerzőtársai [2022], Yuan és szerzőtársai [2022]).

Új elem a mesterséges intelligencia iparvállalati alkalmazása. Demany és szerzőtársai [2025] szerint a 2025 és 2030 közötti időszakban éves 0,9 százalékos termelékenységnövekedés várható az MI alkalmazásától. Askenazy–Erhel [2015] arra a következtetésre jutott, hogy a technikai, technológiai fejlődés ellenére az ipari termelékenység nem nő (termelékenységi paradoxon). Straubhaar [2021] ennek okát elsősorban a technikai fejlődés lassulására vezeti vissza. Hasonló jelenséget tapasztalt az Egyesült Államok ipari termelékenységi adatainak elemzése alapján Gordon [2016], szerinte a technikai fejlődés lassulása miatt csökkennek a beruházások, ami 0,5 százalékkal csökkenti a termelékenységet.

A szakirodalom kiemelten foglalkozik az emberi tőkének a termelékenységre gyakorolt hatásával. Ragnitz [2007] a kelet- és a nyugatnémet gazdaság munkatermelékenységének különbségét az előbbi gyengébb emberitőke-kapacitásával magyarázza. André–Pak [2021] Svédország nagy régióinak teljesítményét a termelékenység főbb hajtóerőinek tekintetében vizsgálja. Szerinte a regionális termelékenységi különbségek részben az emberi tőke minőségének eltéréseiből adódnak. Andrews és szerzőtársai [2024] rámutattak arra, hogy az emberi tőke termelékenységre gyakorolt hatása térségenként eltér, mert a gazdaságpolitikák különböző mértékben befolyásolják a helyi munkaerőpiac rugalmasságát. Hasonló következtetésre jutottak Martin, M. és szerzőtársai [2017], akik 2008 és 2014 között vizsgálták Svájc 106 úgynevezett mikro-térségének ipari munkatermelékenységét.

A szakirodalom részletesen foglalkozik a kapacitáskihasználtság és a kibocsátás, valamint a termelékenység kapcsolatával. De Borger–Kerstens [2000], valamint Bjurek [1996] Malmquist [1953] módosított teljes termelékenységi indexének a segítségével végzett elemzései szerint a termelékenységet a kapacitáskihasználtság és a technológiaváltás befolyásolja. Körner és szerzőtársai [2001] 25 német élelmiszer-ipari társaság 1980–1984 adatait vizsgálva hasonló eredményre jutottak.

Wenban-Smith [1982] arra keresett választ, hogy az adott termelési kapacitások (megfelelő kereslet mellett) hogyan befolyásolják a termelékenységet. Empirikus felmérésük szerint a vizsgált vállalatok kapacitáspufferjei minimum 10 százalékosak, ami a termelékenység növelésével hasznosítható. Más források szerint a munka szervezettsége, a vezetés színvonala, a célok világos megfogalmazása, az

eredmények számbavétele és ellenőrzése növeli a munkatermelékenységet (*Schuh és szerzőtársai* [2019]).

Az innováció tovagyrúzó hatása, növeli a vállalatok exportját, ami a növekvő verseny miatt kedvezően hat a termelékenységre. *Xuefeng–Yasar* [2016] kínai iparvállalatok exportjának 2000–2016 közötti elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a termelékenység 0,6–0,9 százalékkal nőtt az export hatására. *De Loecker* [2007] hasonló következtetésre jutott 1994–2000 közötti szlovén iparvállalati adatok elemzése alapján. Megállapítása szerint ebben szerepe van annak is, hogy az exportáló vállalatok szakmai tudása és felkészültsége is nő. Az export által szerzett ismereteknek a termelékenységre gyakorolt pozitív hatását vizsgálta még többek között *Aw és szerzőtársai* [2000] koreai és tajvani, valamint *Van Biesebroeck* [2005] elefántcsontparti vállalati adatok alapján.

Az elemzés modellje és módszertana

Vizsgálatunkat három lépésben végeztük el.

1. Első lépésben a KSH adatbázisaira támaszkodva összeállítottuk az elemzésekhez szükséges adatokat (ipari bruttó hozzáadott érték, $K + F$ -ráfordítás, az ipar nettó exportja, az iparban foglalkoztatottak száma, az ipari beruházások nagysága, ipari termelőiár-index) a 2000–2022 közötti időszakra országos és területi (vármegyei és budapesti) szinten.

2. Második lépésben az adatbázis segítségével vizsgáltuk a vármegyei és országos ipari munkatermelékenység és a teljes ipari termelékenység (TFP) időrendi változását, területi szórását.

3. A harmadik lépésben megnéztük a vármegyék területi ipari koncentrációjának, struktúrájának és $K + F$ -ráfordításainak termelékenységre gyakorolt hatását.

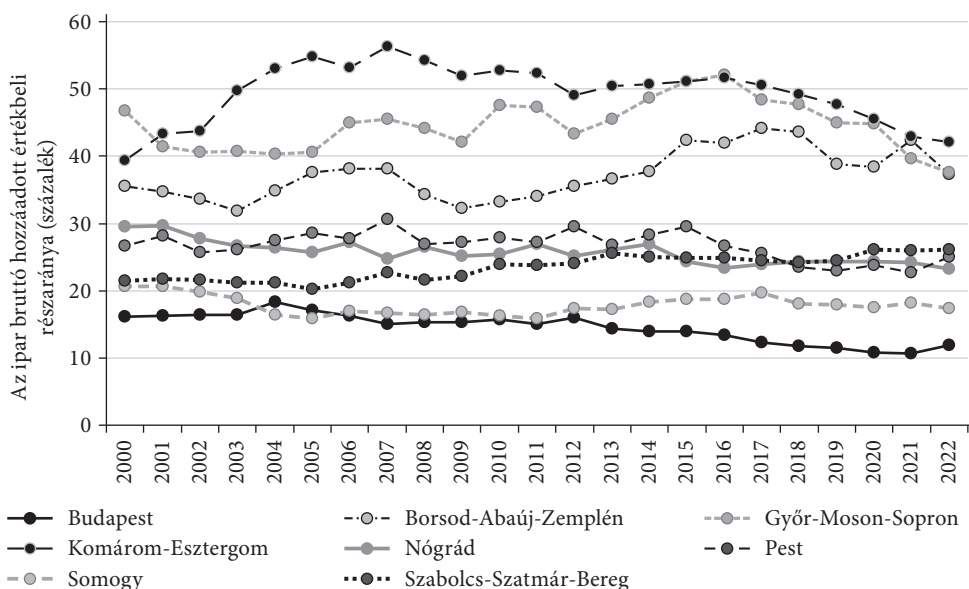
Vármegyéink ipari termelékenységének alakulása

Az ipari termelés súlya a bruttó hozzáadott értékben változó dinamikát mutatott a nyolc kiemelt vármegyében (Borsod-Abaúj-Zemplén, Budapest, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Nógrád, Pest, Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg) 2000 és 2022 között (*1. ábra*). A leginkább iparosodott térségek – Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron vármegyék – iparának a bruttó hozzáadott értékhez való hozzájárulása 2016 után csökkenő tendenciát mutatott, ugyanakkor ezekben a megyékben továbbra is domináns szerepe van az iparnak.

Budapest ipari hozzájárulása a bruttó hozzáadott értékhez folyamatosan alacsony szinten mozgott (10–15 százalék között), és tartós csökkenés volt jellemző, egyedül 2021 és 2022 között figyelhető meg enyhe növekedés. A 2008. évi pénzügyi válság és a 2020. évi koronavírus-válság eltérő hatást gyakorolt az iparnak a bruttó hozzáadott értéken belüli arányára a vizsgált vármegyékben. A 2008. évi válság következtében az ipar súlya csökkent a jelentősebb ipari koncentrációval jellemezhető megyékben

1. ábra

Az ipar súlya nyolc vármegyében, 2000–2022 (bruttó hozzáadott érték, százalék)

Forrás: saját szerkesztés.

– így Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád esetében –, míg Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyékben enyhe növekedés volt megfigyelhető. Somogy vármegyében az ipar hozzájárulása a bruttó hozzáadott értékhez az egész vizsgált időszakban az országos átlag alatt maradt, és enyhén csökkenő tendenciát mutatott. A 2000-es évek elején még kismértékben magasabb volt, de az évtized közepétől kezdve fokozatos visszaesés figyelhető meg, majd a 2010-es évek végétől stagnálás jellemzi az ipari részarányt.

A koronavírus-válság idején (2020–2021) Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében jelentősebb mértékben, Somogyban kisebb mértékben nőtt az ipar bruttó hozzáadott értékhez való hozzájárulása. A többi kiemelt vármegyében az ipar súlya vagy stagnált, vagy kismértékű csökkenést mutatott – kivétel Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron, ahol a visszaesés határozottabb volt.

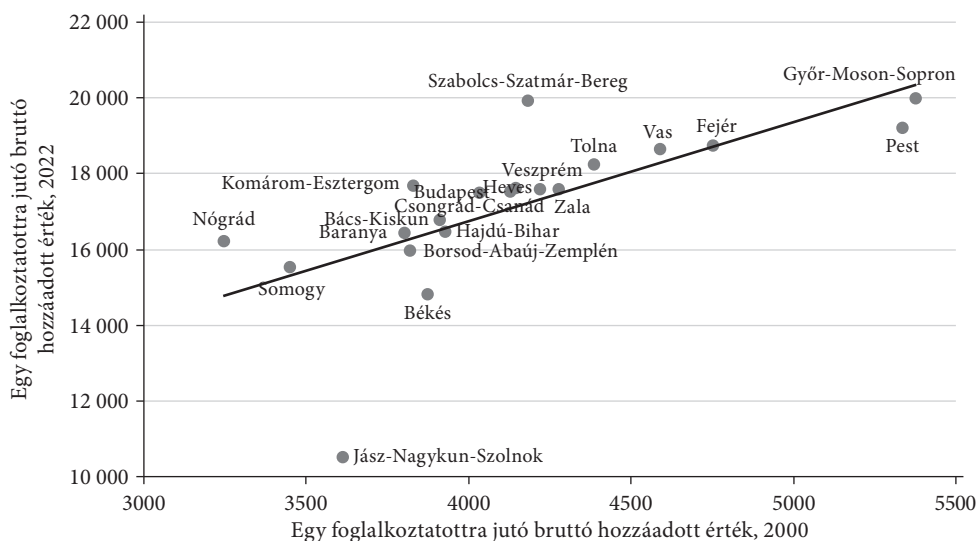
Eközben a vármegyék munkatermelékenysége nőtt, ami elsősorban az iparban foglalkoztatott létszám csökkenésére vezethető vissza. A munkatermelékenység országosan 2000 és 2022 között (a nemzetgazdasági ágakat összevonva) a kibocsátás alapján 429,1 százalékra, míg a bruttó hozzáadott érték alapján 415,9 százalékra nőtt. Eközben 2000–2022 között az infláció 250 százalék volt.

A legtöbb vármegye esetében a termelékenység nőtt az egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott érték tekintetében 2000 és 2022 között (2. ábra). A trend mentén elhelyezkedő vármegyék termelékenységének növekedése összhangban van a trenddel, míg a felette lévők a vártnál nagyobb, az alatta lévők pedig kisebb termelékenységnövekedést mutattak 2022-ben. A 2022. évi munkatermelékenységi rangsort

Győr-Moson-Sopron és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyék vezetnek, míg a végén Jász-Nagykun-Szolnok vármegye foglal helyet. Győr-Moson-Sopron vármegye 2022-re az általános trendhez képest valamivel kisebb mértékben növelte munkatermelékenységét, miközben megőrizte vezető pozícióját. Ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye, amely 2000-ben alacsonyabb szintről indult, 2022-re az átlagos növekedést jelentősen meghaladó mértékben javította a bruttó hozzáadott értéken alapuló munkatermelékenységét. Jász-Nagykun-Szolnok mind 2000-ben, mind 2022-ben az egyik legalacsonyabb egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott értéket mutatta, elmaradva az országos átlagtól.

2. ábra

A vármegyék bruttó hozzáadott értéken alapuló munkatermelékenységének változása valamennyi nemzetgazdasági ág esetében, 2000–2022 (ezer forint/fő)

Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján

A vármegyék ipari munkatermelékenységének növekedése 2000 és 2022 között eltérő ütemű volt. Az iparilag fejlettebb térségek termelékenysége változatlanul magasabb, de relatív növekedésük alacsonyabb. Ezzel szemben a kevésbé fejlett megyék termelékenysége nagyobb mértékben növekedett, hiszen alacsonyabb bázisról indultak. A kibocsátás alapján mért ipari munkatermelékenység átlagosan 444,4 százalékkal, a bruttó hozzáadott érték alapján mérve pedig 352,8 százalékkal javult 2000-ről 2022-re. Az eltérés oka, hogy az ipari termékek árai kevésbé emelkedtek, mint a költségösszetevőik. Emiatt a kibocsátás alapján számított munkatermelékenység növekedése meghaladja a bruttó hozzáadott érték alapján számítottat (ugyanis a teljes termelési érték magában foglalja az alapanyagokat, az energiafelhasználást és más köztes fogyasztási tételeket is).

Nógrád vármegyében az egy ipari alkalmazottra jutó kibocsátás értéke 2000 és 2022 között több mint tízszeresére, míg a fajlagos bruttó hozzáadott érték alapján

közel hatszorosára nőtt. Ennek eredményeként a vármegye a kibocsátás alapján számított ipari munkatermelékenységi rangsorban a 2000-es 19. (utolsó előtti) helyről a 9. helyre lépett előre. A bruttó hozzáadott érték szerinti rangsorban pedig ugyan-ezen időszak alatt a 19. helyről a 15. helyre került.

A fejlettebb ipari központok, mint Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom ipari termelékenysége továbbra is magas, de relatív növekedésük mérsékeltebb (ami a magas bázissal magyarázható). Ezzel szemben Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye, bár magasabb bázisról indult, az átlagot meghaladó relatív termelékenységjavulást ért el mind a kibocsátás, mind a bruttó hozzáadott érték tekintetében.

Somogy vármegye az ipar kibocsátása alapján az átlagosnál nagyobb relatív termelékenységű, de nem tudott elmozdulni a 2000-ben elfoglalt utolsó helyről sem a kibocsátás, sem pedig a bruttó hozzáadott érték alapján. A bruttó hozzáadott érték tekintetében a növekedése átlag alatti.

Baranya vármegye ipari munkatermelékenysége mind az ipari kibocsátás, mind a bruttó hozzáadott érték alapján az országos átlagot jelentősen meghaladóan nőtt (684,0 százalék és 422,0 százalék) az alacsony bázisérték miatt (2000-ben az egy ipari dolgozóra jutó ipari kibocsátása az országos átlagnak mindössze 54,7 százalékát, míg az egy főre jutó bruttó hozzáadott értéke az országos átlagnak 79,0 százalékát tette ki).

Az egy foglalkoztatottra jutó ipari bruttó hozzáadott érték Budapesten és Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében is az átlagot jelentősen meghaladó mértékben nőtt. Ezzel szemben Győr-Moson-Sopron, Békés és Somogy vármegyék a 2000. évi bázis alapján elvárt növekedésnél lényegesen kisebb növekedést mutattak.

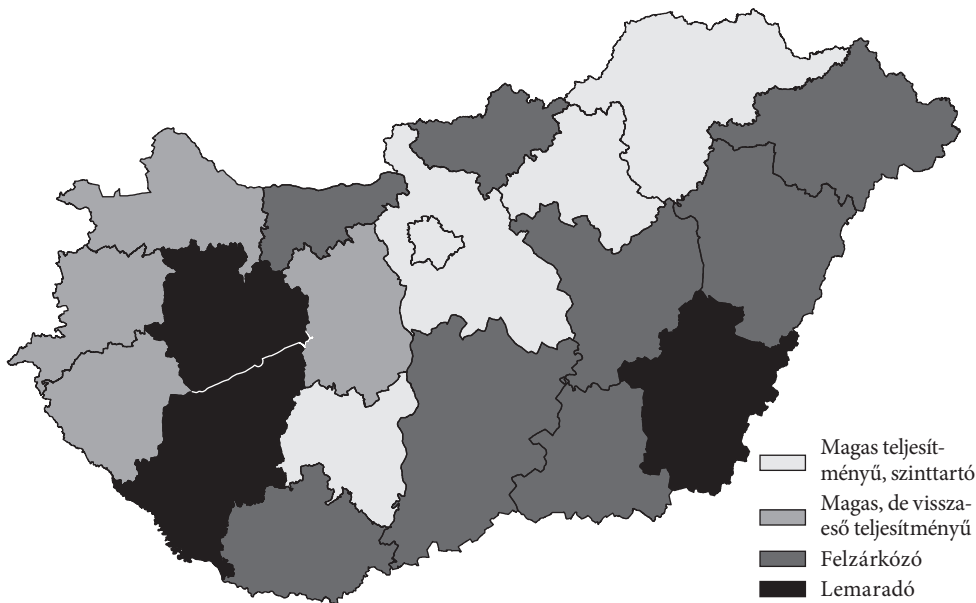
A teljes gazdasági és az ipari munkatermelékenység alakulásának összehasonlítása vármegyei szinten 2000 és 2022 között azt mutatja, hogy az ipari munkatermelékenység növekedési üteme mindkét értékkategória – kibocsátás, illetve bruttó hozzáadott érték – tekintetében jelentősen meghaladta a teljes gazdaság munkatermelékenységét. Nógrád vármegye mind a teljes gazdaságban, mind az ipari szektorban kiemelkedő eredményeket ért el, különösen az ipari munkatermelékenység terén, ahol a növekedése kimagasló volt. Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom vármegyék továbbra is vezető pozíciót foglaltak el abszolút értékben mindkét kategóriában, de az ipari szektorban relatív növekedésük kisebb volt, feltehetően a már eleve magas kiinduló értékeik miatt. Ez az összevetés rávilágít a különböző nemzetgazdasági ágak eltérő dinamikájára, valamint a területi különbségek fennmaradására és részleges mérséklődésére.

Elemzésünk alapján négy klasztert azonosítottunk: 1. magas termelékenységű, szinttartó, 2. magas termelékenységű, de visszaeső, 3. felzárkózó, 4. lemaradó vármegyéket (3. ábra).

1. Magas teljesítményű, „szinttartó” vármegyék: a regressziós egyenes felett és a diagram jobb oldalán helyezkednek el, így vezető pozíciót foglaltak el a 2000. évi munkatermelékenységi rangsorban, és 2022-ben a 2000. évi szint alapján várhatóan is jobb eredményeket értek el: Borsod-Abaúj-Zemplén, Budapest, Pest, Tolna és Heves.

2. Magas, de visszaeső teljesítményű vármegyék: a regressziós egyenes alatt és a diagram jobb oldalán helyezkednek el, vezető pozícióban voltak a 2000. évi munkatermelékenységi rangsorban, 2022-ben a 2000. évi szint alapján várható teljesítményt

Az ipari termelékenység területi (vármegyei) típusai

Forrás: saját szerkesztés.

nem érték el, gyengébb eredményeket mutatva. Ide tartoznak: Győr-Moson-Sopron, Fejér, Vas és Zala.

3. Felzárkózó vármegyék: a regressziós egyenes felett vagy annak közelében helyezkednek el, miközben a diagram bal oldalán találhatók. Noha 2000-ben gyengébb pozíciót foglaltak el a munkatermelékenységi rangsorban, 2022-re a 2000. évi szint alapján várható felülmúló vagy annak megfelelő teljesítményt érték el. Ide sorolhatók: Nógrád, Hajdú-Bihar, Baranya, Bács-Kiskun, Komárom-Esztergom, Csongrád-Csanád, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg.

4. Lemaradó vármegyék: a regressziós egyenes alatt helyezkednek el, jelentősen elmaradva az elvárt szinttől. 2022-re a 2000. évi adatok alapján a várhatónál lényegesen gyengébb teljesítményt mutattak. Ide tartoznak: Somogy (kiemelkedően alacsony és romló munkatermelékenység), Békés, Veszprém, Szabolcs-Szatmár-Bereg.

Az ipari termelékenység szinttartó és erősen visszaeső vármegyéi inkább az ország központi és nyugati részére koncentrálódnak, míg a felzárkózó és lemaradó térségek az ország déli és keleti részén vannak.

A teljes tényezőtermelékenység változása

Az ipari foglalkoztatottak számának csökkenése növelte mind a munkatermelékenységet, mind a teljes tényezőtermelékenységet. Baranya vármegyében az ipari foglalkoztatottak száma 27,7 százalékkal, Somogy vármegyében 16,8 százalékkal, míg

országosan 7,4 százalékkal csökkent 2000 és 2022 között. Eközben az ipari bruttó hozzáadott érték Baranya vármegyében 3,8-szeresére, Somogy vármegyében pedig 3,5-szeresére nőtt 2022-re a 2000. évi szinthez képest, míg országosan az ipari bruttó hozzáadott érték átlagosan 4,2-szeresére emelkedett ugyanezen időszak alatt. Ennek alapvető oka elsősorban az ipari foglalkoztatottak számának az országos átlagnál jelentősebb csökkenése, valamint a tárgyeszköz-beruházások országos átlaghoz képest kisebb mértékű növekedése.

A 2000 és 2022 közötti időszakban Fejér vármegye érte el a legmagasabb, éves átlagban 5 százalékos növekedési ütemet, míg a legalacsonyabb ütem Pest vármegyében volt, mindössze 1,1 százalék (1. táblázat).

1. táblázat

Az ipari teljes tényezőtermelékenység trendje, 2000–2022 (százalék)

Területi egység	Évi átlagos növekedési ütem
1. Fejér	5,0
2. Borsod-Abaúj-Zemplén	4,6
3. Somogy	4,6
4. Vas	4,5
5. Baranya	4,3
6. Győr-Moson-Sopron	3,9
7. Budapest	3,7
8. Bács-Kiskun	3,5
9. Heves	3,5
10. Jász-Nagykun-Szolnok	3,2
11. Nógrád	3,2
12. Komárom-Esztergom	3,1
13. Csongrád-Csanád	3,0
14. Hajdú-Bihar	3,0
15. Szabolcs-Szatmár-Bereg	2,8
16. Tolna	2,7
17. Békés	2,6
18. Veszprém	2,1
19. Zala	1,7
20. Pest	1,1
Ország összesen	3,3

Forrás: saját szerkesztés.

Az ipar területi koncentrációjának hatása a termelékenységre

A hazai ipar ágazati, valamint területi koncentrációját az ipar kibocsátása és az iparban foglalkoztatottak létszáma alapján vizsgáltuk a Herfindahl–Hirschman-index (HHI) segítségével:

$$HHI = \sum_{i=1}^{20} \left(\frac{x_i}{\sum_{i=1}^{20} x_i} \right)^2,$$

ahol x_i az ipari kibocsátás (vagy az ipari foglalkoztatottak) nagysága az i -edik vármegyében, $i = 1, 2, \dots, 20$. Egy megyén belül az iparágak koncentrációját pedig az alábbi módon határozhatjuk meg:

$$HHI = \sum_{j=1}^n \left(\frac{x_j}{\sum_{j=1}^n x_j} \right)^2,$$

ahol x_j az ipari kibocsátás (vagy az ipari foglalkoztatottak) regisztrált értéke a j -edik ágazatban, $j = 1, 2, \dots, n$. Az index magas értéke ($\max = 1$) erős koncentrátságra, alacsonyabb értéke ($\min = 1/n$) egyenletesebb eloszlásra utal.

Az ipari kibocsátás koncentrációja Győr-Moson-Sopron vármegyében volt a legmagasabb 2000–2022 között. A többi vármegye esetében közel azonos adatok figyelhetők meg (4. ábra). A legnagyobb mértékű koncentrátságnövekedést Bács-Kiskun vármegyében lehetett tapasztalni, ami jelentős részben a kecskeméti Mercedes-gyár jelenlétének tudható be.

Elemzésünk azt igazolja, hogy egyes vármegyékben az ipari kibocsátás fokozottan koncentrálódott (Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Bács-Kiskun), míg más vármegyékben diverzifikáció figyelhető meg (Komárom-Esztergom és Fejér) (lásd *online Függelék F1. táblázat*). Az ágazati koncentráció növekedése arra utal, hogy bizonyos vármegyékben az ipari tevékenység egy szűkebb ágazatra összpontosul, ami növelheti a gazdaság alkalmazkodóképességével kapcsolatos kockázatokat.

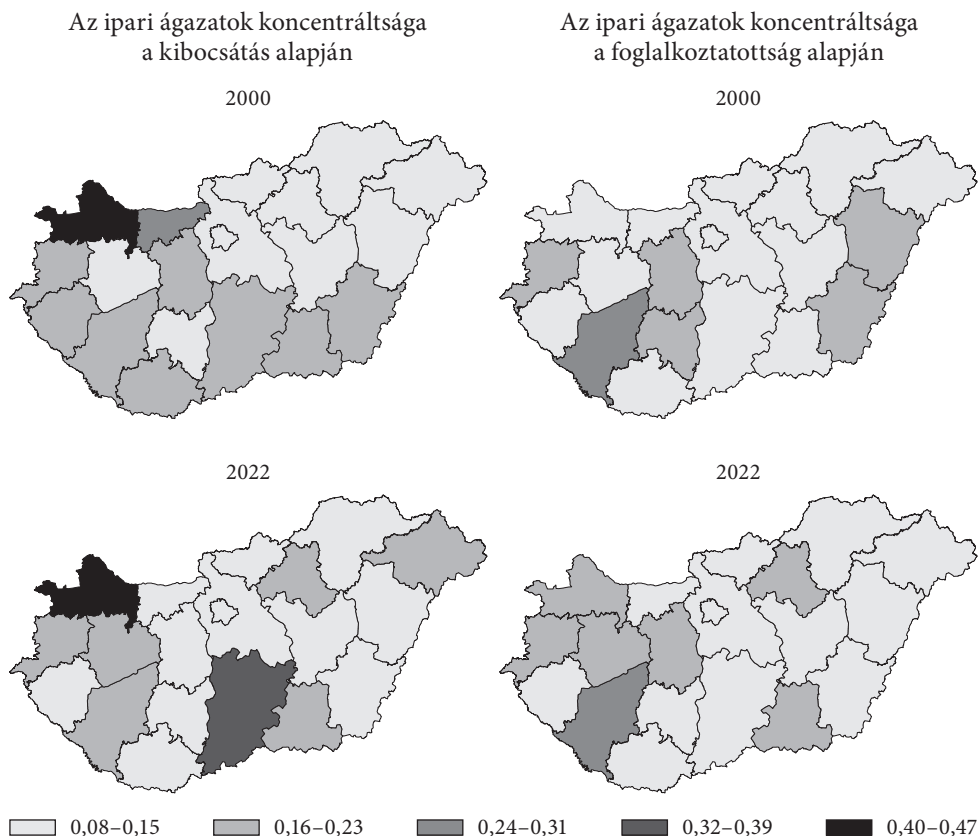
Az ágazati koncentráció növekedése (például bányászat, gyógyszergyártás) a piaci szereplők számának csökkenését jelzi, ami a verseny csökkenésére utal (*online F2. táblázat*). A koncentráció csökkenése (például járműgyártás, számítógépgyártás) az ipari struktúra diverzifikációját és a verseny növekedését mutatja.

Az ipar koncentrációját a foglalkoztatotti létszám alapján vizsgálva megállapítható, hogy Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Heves vármegyék esetében az ipari foglalkoztatottság erőteljesebb koncentrációja figyelhető meg (*online F3. táblázat*). Ez a specializáció fokozódását jelzi, ami hosszú távon szintén növelheti a gazdaság sérülékenységét. A csökkenő HHI-értékek (például Fejér, Hajdú-Bihar és Tolna) az ipari szerkezet bővülését és a gazdasági rugalmasság növekedését mutatják. Ezekben a régiókban a foglalkoztatottság több ágazat között oszlik meg.

Az ipari foglalkoztatási koncentráció változása ágazati szinten jelentős különbségeket mutat (*online F4. táblázat*). Az olyan ágazatok, mint a vegyi anyagok és a textília, ruházat előállítása, fokozódó koncentrációt jeleznek, ami a specializáció erősödésére utal. Ezek

4. ábra

A vármegyék iparágazati koncentrátsága az ipari kibocsátás és a foglalkoztatottság adatai alapján, Herfindahl–Hirschman-index (HHI), 2000, 2021

Forrás: saját szerkesztés.

az ágazatok azonban érzékenyebbek lehetnek a piac szűkülésére vagy monopolisztikus tendenciák kialakulására. Ezzel szemben a bányászat, a villamos gépek gyártása és a járműgyártás csökkenő koncentrációt jelez, ami szerint a verseny erősödik, és növekszik a gazdasági rugalmasság. A feldolgozás és a gumi-, műanyag termékek gyártása ágazatokban alig történt változás, ami stabil és kiegyensúlyozott piaci struktúrát tükröz.

A strukturális és területi elhelyezkedés hatása az ipari kibocsátásra és a termelékenységre

Első lépésben arra kerestük a választ, hogy a technológia és az infrastruktúra változása, valamint az ágazatok közötti munkaerő-vándorlás hogyan hat a termelékenységre. Az ipari teljesítmény strukturális (ágazati) és területi (lokális) hatásmechanizmusok együttese. E részhatások kimutatásának és számszerűsítésének egyik

módszere a *shift-share* analízis, mely több változatban ismert (*Hoppen* [1975], *Nemes-Nagy* [1979], *Kiss* [1998], *Peneder* [2003]). *Shift-share* dekompozíció segítségével a teljes változást (a nagyobb termelékenység összegeként meghatározható dinamikai többletet, illetve a rosszabb termelékenység eredményeként mérhető hiányt) regionális (aggregált területi vagy lokációs) hatásokra, illetve iparszerkezeti hatásokra (strukturális vagy ipari mix, vagy kompozíciós hatásokra) bontottuk az ipari kibocsátás és a foglalkoztatottság alapján. A szakirodalomban ismert többelemű dekompozíciós közelítés is (*Montania és szerzőtársai* [2021], *Capello–Cerisola* [2023]), de megítélésünk szerint így jobban kimutathatók az aggregált területi szempontok. Az alkalmazott modell *Nemes-Nagy* [2009] alapján az alábbi:

$$S_i = \sum_{j=1}^n Y_{t+k} - \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n Y_{t+k}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n Y_t} \times \sum_{j=1}^n Y_t = S_{r_i} + S_{a_i},$$

továbbá

$$S_{r_i} = \sum_{j=1}^n \left[Y_{t+k} - \frac{\sum_{i=1}^n Y_{t+k}}{\sum_{i=1}^n Y_t} \times Y_t \right],$$

$$S_{a_i} = \sum_{j=1}^n \left[Y_t \times \left(\frac{\sum_{i=1}^n Y_{t+k}}{\sum_{i=1}^n Y_t} - \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n Y_{t+k}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n Y_t} \right) \right],$$

ahol S_i az i -edik vármegye teljes többlete vagy hiánya, S_{r_i} az i -edik vármegye regionális hatásokra visszavezethető többlete vagy hiánya, S_{a_i} az i -edik vármegye strukturális (avagy ágazatszerkezeti) hatásokra visszavezethető többlete vagy hiánya, Y_t az i -edik vármegye j -edik ágazatban regisztrált értéke a kezdő (t -edik) évben, Y_{t+k} az i -edik vármegyének a j -edik ágazatban regisztrált értéke a végső ($t+k$ -adik) évben.

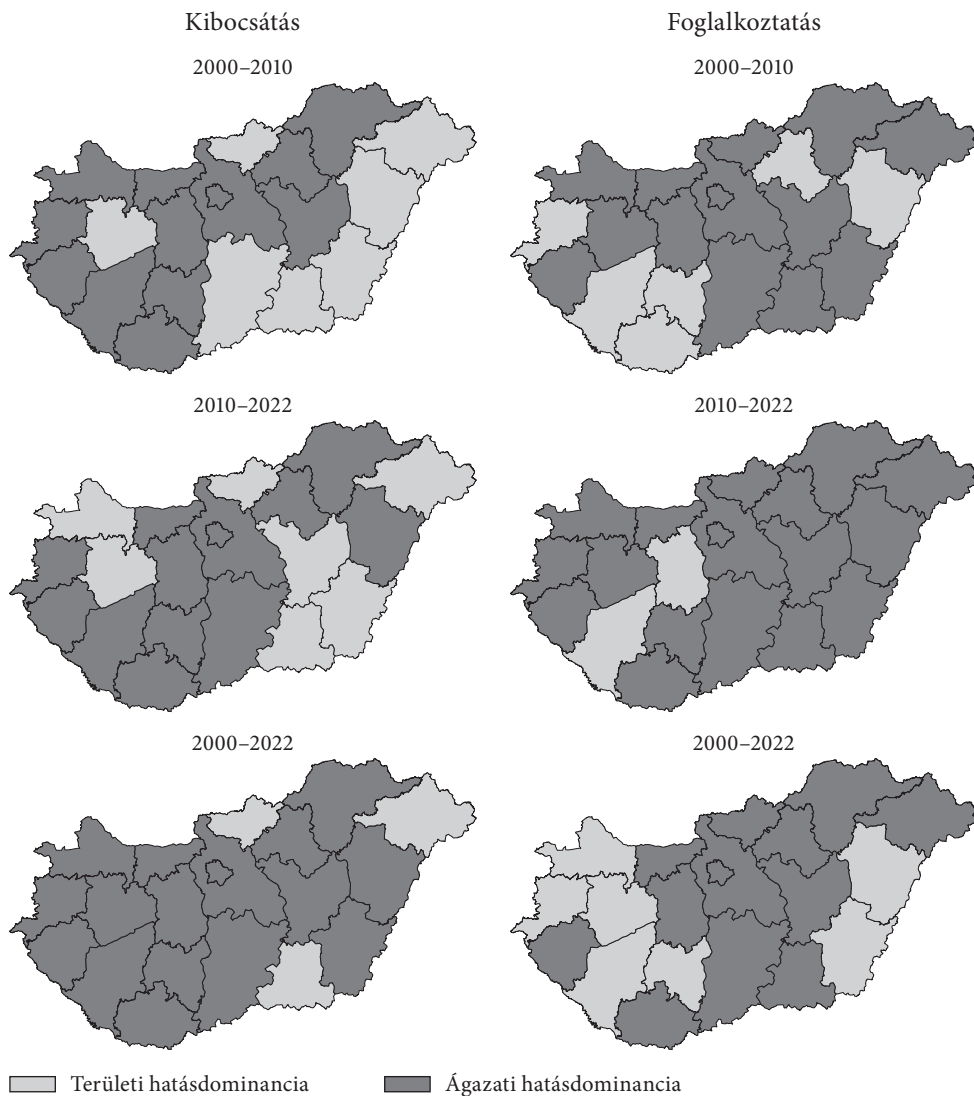
A modell az S_i esetében az országos növekedéshez képest adja meg a kibocsátásban vagy a foglalkoztatásban mérhető többletet vagy hiányt, miközben az S_{r_i} összetevőjében az országos iparágazati növekedési ütemek feltételezhető növekedéséhez viszonyított helyi eltérés számszerűsíthető. Az ágazati összetételi hatást megjelenítő S_{a_i} összetevő akkor pozitív, ha az adott vármegyében nagy a súlya az országosan dinamikus ágazatoknak (negatív pedig akkor, ha kicsi a súlya). A fenti eredmény-összetevők, azaz a területi hatásokból eredő többlet vagy hiány (S_i) és az ágazatszerkezeti hatásokból eredő többlet vagy hiány (S_{a_i}) viszonya alapján nyolc kategóriát képeztünk.

A vizsgált időszakot (2000–2022) először egyben, majd két részre bontva is elemeztük: 2000–2010 és 2010–2022 között. Ez lehetővé tette a pénzügyi válság (2008–2010) okozta visszaesés és az azt követő visszapattanás (fellendülés) hatásainak külön vizsgálatát.

A területi hatások dominanciája figyelhető meg az esetek többségében 2000–2022 között, ami azt jelenti, hogy a regionális adottságok nagyobb mértékben befolyásolták az ipari kibocsátás változását, mint az ágazati hatások (5. ábra). Az ágazati hatás dominanciája ott érvényesült, ahol az iparági szerkezet vagy specifikus gazdasági tevékenységek jelentős szerepet játszottak.

5. ábra

Az országos növekedéshez viszonyított többlet, illetve hiány magyarázatai az ipari kibocsátás és a foglalkoztatás esetében

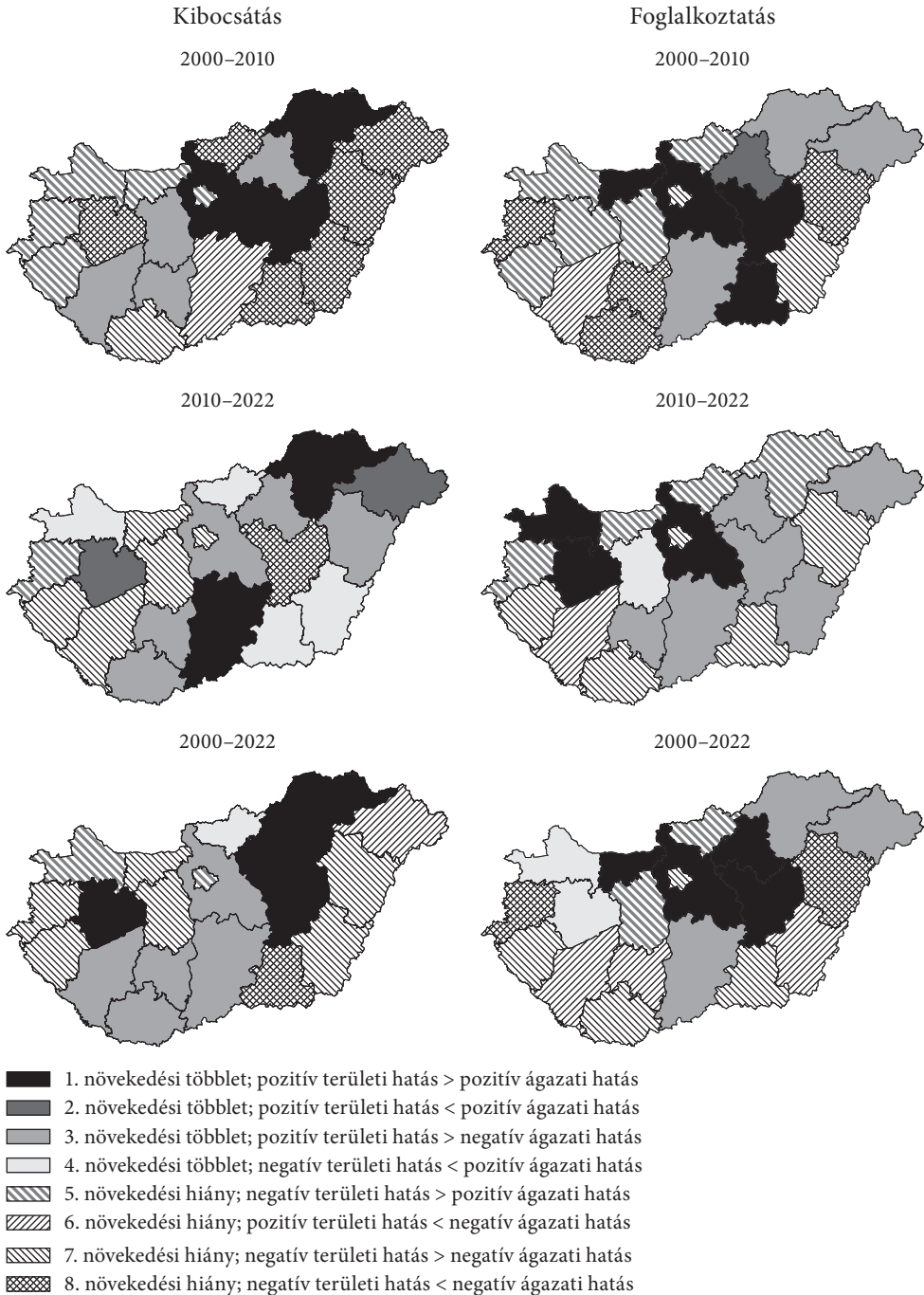

Forrás: saját szerkesztés.

Az elemzés azt igazolja, hogy a fővárosban az ipari kibocsátás csökkenése 2000–2022 között elsősorban területi hatásokkal magyarázható (6. ábra, online F5. táblázat). Az ágazati hatás pozitív, de nem elég jelentős ahhoz, hogy ellensúlyozza a negatív területi hatásokat. Győr-Moson-Sopron vármegye Budapest után a második legnagyobb negatív területi hatással rendelkezik (1617,418 milliárd forint). Ugyanakkor a pozitív ágazati hatás (968,839 milliárd forint) – amely a vizsgált vármegyék között a legmagasabb – jelentősen enyhítette a területi hatások negatív következményeit.

6. ábra

Az ipari kibocsátás országos növekedéshez viszonyított többlete, illetve hiánya szerinti típusok az ipari kibocsátás és a foglalkoztatás esetében

Forrás: saját szerkesztés.

2000 és 2010 között az elemzett vármegyék többségében a területi hatás volt a meghatározó, például Budapest, Borsod-Abaúj-Zemplén és Fejér esetében (*online F6. táblázat*). Ez azt jelzi, hogy a helyi adottságok – például az infrastrukturális fejlettség vagy a gazdasági környezet – jelentős mértékben befolyásolták az ipari kibocsátás alakulását. Néhány vármegyében azonban az ágazati hatás dominált (például Bács-Kiskun, Csongrád-Csanád), ami azt jelzi, hogy az iparági struktúrák nagyobb hatással voltak az ipari teljesítményre, mint a helyi adottságok.

A pénzügyi válságot követő időszakban (2010 és 2022 között) Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Veszprém vármegyék kedvező területi és ágazati hatásokat mutattak (*online F7. táblázat*). Ezzel szemben Budapest, Fejér és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék mind területi, mind ágazati szempontból negatív hatásokkal küzdöttek. Azokban a vármegyékben, ahol az ágazati hatások domináltak, az iparági struktúra változásai döntő szerepet játszottak, pozitív irányban (például Győr-Moson-Sopron) vagy negatív módon (például Jász-Nagykun-Szolnok).

Az ipari alkalmazotti létszám alakulásának területi sajátosságait hasonló módszerrel elemeztük. 2000 és 2022 között a legtöbb vármegyében a helyi adottságok határozták meg a foglalkoztatási változásokat, például Pest, Bács-Kiskun és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyékben (*online F8. táblázat*). Ágazati hatásdominancia ($|S_a| > |S_l|$) olyan régiókban figyelhető meg, mint Győr-Moson-Sopron és Veszprém, ahol az iparági struktúra kedvezően, pozitív irányban befolyásolta a foglalkoztatást. Pest, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Komárom-Esztergom vármegyékben a területi hatások dominanciája mellett az ágazati tényezők is pozitív irányban befolyásolták a foglalkoztatást. Ezzel szemben Budapest, Zala, Baranya és Csongrád-Csanád vármegyékben mind a területi, mind az ágazati hatások kedvezőtlenül alakultak, rontva az ipari foglalkoztatás helyzetét.

2000 és 2010 között Pest, Komárom-Esztergom, Jász-Nagykun-Szolnok és Csongrád-Csanád vármegyékben a területi hatások dominanciája mellett az ágazati tényezők is mérsékeltten ugyan, de hozzájárultak az ipari foglalkoztatáshoz (*online F9. táblázat*). Ezzel szemben Békés vármegye és Budapest mind a területi, mind az ágazati hatások szempontjából nehézségekkel küzdöttek, míg Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg esetében a területi hatások ellensúlyozni tudták a negatív ágazati tényezők hatásait.

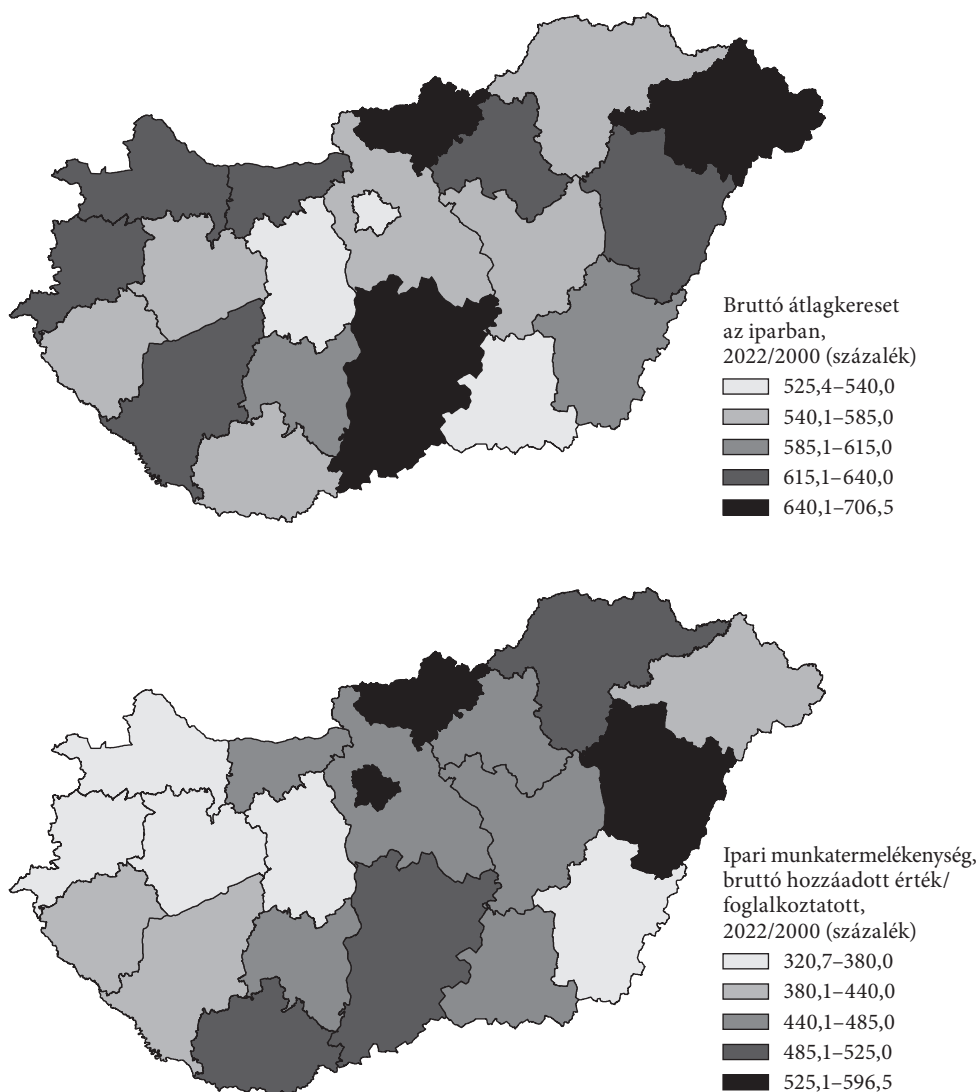
2010 és 2022 között Pest, Veszprém és Győr-Moson-Sopron vármegyékben a területi hatások dominanciája mellett pozitív vagy mérsékelt ágazati hatások is támogatták a foglalkoztatás növekedését (*online F10. táblázat*). Ezzel szemben Budapest, Zala, Baranya, Hajdú-Bihar és Csongrád-Csanád vármegyékben mind a területi, mind az ágazati tényezők kedvezőtlenül alakultak, ami a foglalkoztatás csökkenéséhez vezetett. Fejér vármegyében az iparági struktúra kedvező hatása dominált, míg Somogy vármegyében az iparági tényezők negatív hatása volt meghatározó. Ez utóbbi két vármegye volt tehát az egyetlen, ahol a területi (lokális) hatásoknál dominánsabbak voltak az ágazati szerkezet hatásai.

A jövedelmi viszonyok hatása a termelékenységre

Országos szinten az iparban a bruttó átlagkereset 2000 és 2022 között 478,5 százalékkal, míg az ipari munkatermelékenység 352,8 százalékkal emelkedett. Ugyanakkor az egyes vármegyék között mindkét mutató tekintetében jelentős eltérések figyelhetők meg. A legnagyobb bruttó átlagkereset-növekedést Bács-Kiskun vármegye érte el, ahol az emelkedés 606,5 százalék volt 2000-hez képest (7. ábra).

7. ábra

A bruttó keresetek és az ipari munkatermelékenység változásának területi különbségei, 2000–2022

Forrás: saját szerkesztés.

Budapest kivételével minden vármegyében az iparban dolgozók bruttó átlagkeresetének növekedése meghaladta a munkatermelékenység javulásának ütemét. A fővárosban a bruttó átlagkereset növekedése (+427,2 százalék) elmaradt az országos átlagtól, míg a munkatermelékenység növekedése (+450,1 százalék) meghaladta azt. Abszolút értékben Budapesten az ipari alkalmazottak bruttó átlagkeresete 2000-ben 117 ezer forintról 2022-re 618 ezer forintra emelkedett. Ezzel a főváros elveszítette vezető helyét a kereseti rangsorban, és a második helyre került Győr-Moson-Sopron vármegye mögé, ahol a bruttó átlagkereset 2022-ben 626 ezer forintot ért el.

A legnagyobb eltérés a bruttó keresetek és a munkatermelékenység növekedése között Győr-Moson-Sopron vármegyében figyelhető meg, ahol a bruttó keresetek növekedési üteme 311,3 százalékponttal haladta meg a munkatermelékenység bővülésének ütemét.

Budapesten kívül három további vármegye esetében az ipari foglalkoztatottak keresetének növekedési üteme 2000 és 2022 között szintén elmaradt az országos átlagtól: Fejér vármegyében 53,1, Csongrád-Csanád vármegyében 39,7, Zala vármegyében pedig 7,8 százalékponttal volt alacsonyabb a keresetnövekedés az országos szintnél. Emellett Fejér és Zala vármegyékben az ipari munkatermelékenység növekedése is alatta maradt az országos átlagnak.

Összességében az ipari ágazatra vonatkozó vármegyei adatok alapján 2000 és 2022 között nem mutatható ki lineáris kapcsolat ($r=0,12$, $p=0,616$) a bruttó keresetek és a munkatermelékenység növekedési ütemei között. Azaz a magasabb jövedelem önmagában nem vezet automatikusan a termelékenység növekedéséhez. Ennél nagyobb szerepe van a szervezeti startégiának, az innovációnak és a vezetés hatékonyságának.

Következtetések

Az ipari termelékenység a gazdaság versenyképességének alapvető feltétele (ahogy Paul Krugman [2000] találóan megjegyzi, a termelékenység nem minden, de hosszú távon majdnem minden). Az elemzések azt igazolják, hogy az elmúlt évtizedekben a tercier szektor súlyának növekedésével egyidejűleg az Európai Unió országaiban, így Magyarországon is csökkent az ipari termelés súlya és termelékenysége. Úgy tűnik, hogy a 2000-es évek elején indult újraiparosodási törekvések sem hoztak érdemi áttörést. Ugyanazok a tényezők rontják az európai ipar termelékenységét és versenyképességét, mint húsz-harminc évvel ezelőtt.

A hazai gazdaság teljes foglalkoztatáshoz közeli állapota azt jelenti, hogy a gazdasági növekedés alapvető forrása csak a termelékenység lehet. Tanulmányunkban a magyarországi vármegyék ipari termelékenységének alakulását, az azt meghatározó tényezőket vizsgáltuk 2000–2022 között.

Az elemzések alapján megállapítható, hogy a hazai ipar kibocsátása az 1990-es évek strukturális válságait követően a 2000-es évek elején dinamikus növekedésnek indult. Ezt a fellendülést a 2008–2009-es pénzügyi és gazdasági válság, majd a 2020–2021-es koronavírus-járvány megtörte. Az ipar termelékenysége országos szinten követte ezt a tendenciát.

Valamennyi vármegye iparának munkatermelékenysége folyó áron számítva nőtt, de a növekedés üteme, illetve az egy ipari foglalkoztatottra jutó ipari bruttó hozzáadott érték jelentős szóródást mutat. Ez utóbbi alapján négy klaszter körvonalazható.

Az ipari kibocsátás strukturális és területi változásait három (2000–2010, 2010–2022, illetve 2000–2022) időhorizonton értékeltük. Az időbeli szakaszolást a gazdaságpolitikai környezet módosulásai (is) indokolják.

Az első évtizedben (2000–2010 között) az ipari kibocsátás mértéke folyó áron számítva 1,96-szoros növekményt mutatott, legfőképp a CK (Gép, gépi berendezés gyártása), CI (Számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása), illetve CF (Gyógyszer-gyártás) ágazatok országos dinamikánál lendületesebb fejlődésének köszönhetően, miközben a CB (Textília, ruházat, bőr és bőrtermék gyártása) vagy a CJ (Villamos berendezések gyártása) iparágak kibocsátásnövekedése jelentősen elmaradt az országos átlagtól. Ezen ágazatok jelenléte vagy hiánya az ipari kibocsátás dinamikájának strukturális változásával magyarázható. A vizsgált vármegyék közül ebben az időszakban 7 esetben azonosítottunk strukturális hatásdominanciát, míg 13 esetben valamilyen lokális (területi) hatás döntötte el, hogy az adott vármegye az ipari kibocsátás országos növekedéséhez viszonyítva többlettel vagy hiánnyal rendelkezik-e. A 2000–2010 közötti ipari kibocsátás országos növekedéshez viszonyított többlete a legmagasabb szintet Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében érte el, ahol a CI ágazat több mint húszszoros növekedést ért el, elsősorban a Samsung Electronics Jászfényszaruban létesített üzemének köszönhetően. Bár itt egy általánosságban is dinamikus ágazatot sikerült azonosítani, az országos növekedéshez viszonyított kimagasló többletet egyértelműen a helyi, azaz a lokációs faktor eredményezte.

A második időszakban (2010–2022 között) továbbra is meghatározó maradt a területi (lokális) hatások szerepe. Ebben a periódusban ismét összesen 7 esetben azonosítottunk strukturális, míg 13 esetben területi okokra visszavezethető hatásdominanciát. A teljes időtávot, azaz a 2000–2022 közötti időszakot átölelő modellváltozat eredményei végül a fentiekénél is erősebben tükrözik vissza a területi (lokális) tényezők meghatározó hatásait. Mindössze 3 olyan vármegyét lehetett azonosítani, ahol dominánsan a strukturális hatásokon múlt az országos növekedéshez viszonyított kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb helyzet, a fennmaradó 17 területegységben mindegyik a területi hatások voltak erősebbek.

Az iparszerkezet változásának hatásait nemcsak a kibocsátás, de a munkaerő ágazati átrendeződése alapján is megvizsgáltuk. Második modellünkben ezért az ágazati foglalkoztatottság strukturális és területi változásait értékeltük a fent említettekhez hasonló időbeli szakaszolással. Az alkalmazásban állók létszámával közelített szektorális foglalkoztatottsági adatokat a B, D, E ágazatok, valamint C ágazatok szerinti bontásban, összesen 12 részcsoporthoz vizsgáltuk (ügyelve az időszakban végbement TEÁOR-változások okozta összehasonlíthatósági problémák kiküszöbölésére).

2000 és 2010 között az ipari foglalkoztatotti létszám országosan csökkent, a növekedési index (azaz a végső év létszámadata osztva a kezdő év létszámadatával) mindössze 0,78 volt, bővülést csak a CL (Járműgyártás), illetve a CM (Egyéb feldolgozóipar; ipari gép, berendezés üzembe helyezése, javítása) ágazatokban lehetett megfigyelni. Ebben az időszakban 6 vármegyében tapasztalhattunk strukturális, azaz

dominánsan foglalkozásszerkezeti okokra visszavezethető változásokat, a fennmaradó térségeknél a lokális (területi) hatás volt a meghatározóbb. 2010 és 2022 között még erősebben érvényesült a területi hatások szerepe, s mindössze 2 vármegyében lehetett ágazati hatásdominanciát megfigyelni. A foglalkoztatotti létszám növekedési indexe a két időpont adatait összevetve országosan 1,16-ra emelkedett, amit jócskán felülmúlt a CL ágazat létszámbővülése (1,59-os indexértékkel), s szignifikáns létszámcsökkenés is csak a CB ágazatban volt megfigyelhető (0,74-os indexszel). A teljes időperiódust nézve az ipari foglalkoztatotti létszám országos növekedési indexe mégis 1 alatt alakult (0,9 volt), azaz létszámcsökkenésre utalt. 2000 és 2022 között kiemelten a CL és CM ágazatoknál látszódott átlagon felüli létszámdinamika (a CL ágazat Zala vármegyében, a CM Tolna vármegyében bővült jelentősen), míg a CB, illetve B (Bányászat, kőfejtés) ágazatokban nagyon erős létszámcsökkenés volt kimutatható. A vázolt folyamatok együtteseként 2000 és 2022 között összesen 7 vármegye esetében azonosítottunk strukturális hatásdominanciát, 13 esetben pedig a területi hatások szerepe bizonyult erősebbnek. Az előnyös vagy előnytelen ágazati struktúra tehát csak a vármegyék kisebb részénél volt döntő, a többségnél a lokálisan dinamikus szerkezet előnyét lehetett élvezni, vagy épp a lokális dinamika hiánya okozott lemaradást.

Hivatkozások

- ALBIG, H.–CLEMENS, M.–FICHTNER, F.–GEBAUER, S.–JUNKER, S.–KHOLODILIN, K. [2017]: Wie steigende Einkommensungleichheit das Wirtschaftswachstum in Deutschland beeinflusst. DIW Wochenbericht, 84. köt. 10. sz. 159–168. o.
- ANDRÉ, C.–PAK, M. [2021]: Regional differences in productivity in Sweden: insights from OECD regions. OECD Economic Department Working Papers, 1688. sz. OECD Publishing, Párizs, 1–20. o. <https://dx.doi.org/10.1787/68fb871e-en>.
- ANDREWS, D.–CRISCUOLO, C.–GAL, P. N. [2016]: The best versus the rest: the global productivity slowdown, divergence across firms and the role of public policy. OECD Productivity Working Paper, 5. sz. OECD Publishing, Párizs, <https://doi.org/10.1787/63629cc9-en>.
- ANDREWS, D.–ÉGERT, B.–DE LA MAISONNEUVE, C. [2024]: From decline to revival: Policies to unlock human capital and productivity. CESifo Working Paper, 11545. sz. <https://dx.doi.org/10.1787/8d0d232c-en>.
- ASKENAZY, P.–ERHEL, C. [2015]: The French productivity puzzle. IZA Discussion Papers, 9188. sz. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2655137>.
- AW, B. Y.–CHUNG, S.–ROBERTS, M. [2000]: Productivity and Turnover in the Export Market: Micro-level Evidence from the Republic of Korea and Taiwan (China). The World Bank Economic Review, 14. évf. 1. sz. 65–90. o. <https://doi.org/10.1093/wber/14.1.65>.
- BARTA GYÖRGYI [2002]: A magyar ipar területi folyamatai, 1945–2000. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BEETZ, S. [2008]: Peripherisierung als räumliche Organisation sozialer Ungleichheit. Megjelent: Peripherisierung – Eine neue Form sozialer Ungleichheit, Materialien der Interdisziplinären Arbeitsgruppe. Berlin–Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin, 7–16. o.
- BELITZ, H.–GORNING, M.–SCHIERSCH, A. [2019a]: Produktivitätsentwicklung in Deutschland – Regionale und sektorale Heterogenität. Bertelsmann Stiftung, Gütersloh.

- BELITZ, H.–SCHIERSCH, A.–STÜHMEIER, T. [2019b]: Produktivitätsentwicklung: Potenziale in Stadt und Land. *Wirtschaftsdienst*, 99. évf. 5. sz. 355–358. o.
- BJUREK, H. [1996]: The Malmquist total factor productivity index. *The Scandinavian Journal of Economics*, 98. évf. 2. sz. 303–313. o. <https://www.jstor.org/stable/3440861?origin=crossref>.
- BLOOM, N.–SADUN, R.–VAN REENEN, J. [2016]: Management as a Technology? WP 22327. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, <http://www.nber.org/papers/w22327>.
- BROSZEIT, S.–LAIBLE, M.–C.–GÖRG, H.–FRITSCH, U. [2019]: Management practices and productivity in Germany. *German Economic Review*, 20. évf. 4. sz. e657–e705. <https://doi.org/10.1111/geer.12187>.
- CAPELLO, R.–CERISOLA, S. [2023]: Industrial transformations and regional inequalities in Europe. *The Annals of Regional Science*, 70. évf. 15–28. o. <https://doi.org/10.1007/s00168021-01097-4>.
- CARLAW, K. I.–LIPSEY, R. G. [2003]: Productivity, technology and economic growth: what is the relationship? *Journal of Economic Surveys*, 17. évf. 3. sz. 457–495. o. <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00201>.
- COHEN, W. M.–LEVINTHAL, D. A. [1989]: Innovation and learning: the two faces of R–D. *The Economic Journal*, 99. évf. 397. sz. 569–596. o. <https://doi.org/10.2307/2233763>.
- CSATH MAGDOLNA [2024]: A versenyképesség értelmezésének változása és a magyar versenyképesség javíthatóságának feltételei a változások tükrében. *Pénzügyi Szemle*, 70. évf. 3. sz. 9–29. o. https://doi.org/10.35551/pfq_2024_3_1.
- DAHLBECK, E.–GÄRTNER, S.–BEST, B.–KURWAN, J.–WEHNERT, T.–BEUTEL, J. [2021]: Analyse des historischen Strukturwandels im Ruhrgebiet. Fallstudie. *Climate Change*, 29. sz. <https://www.umweltbundesamt.de/publikationen/analyse-des-historischenstrukturwandels-im-0>.
- DE BORGER, B.–KERSTENS, K. [2000]: The Malmquist productivity index and plant capacity utilization. *Scandinavian Journal of Economics*, 102. évf. 2. sz. 303–310. o. <https://doi.org/10.1111/1467-9442.00201>.
- DE LOECKER, J. [2007]: Do exports generate higher productivity? Evidence from Slovenia. *Journal of International Economics*, 73. évf. 1. sz. 69–98. o. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2007.03.003>.
- DEATON, A. [2008]: Income, health, and well-being around the world: Evidence from the Gallup World Poll. *Journal of Economic Perspectives*, 22. évf. 2. sz. 53–72. o. <https://doi.org/10.1257/jep.22.2.53>.
- DEMANY, V.–GRÖMLING, M.–KESTERMANN, CHR.–SCHEUFEN, M.–SEELE, ST.–STETTES, O.–TRENZ, M. [2025]: Wie wird die Produktivität in Deutschland verändern? Institut der Deutschen Wirtschaft, Köln.
- DIEBOLT, C.–HIPPE, R.–JAOUL-GRAMMARE, M. [2017]: Bildungsökonomie: eine Einführung aus historischer Perspektive. Springer-Verlag, Berlin.
- DÖRING, T.–RISCHKOWSKY, F. [2016]: Umweltzerstörung als Folge von Markt und Wirtschaftswachstum? Kritische Anmerkungen zur aktuellen Postwachstumsdebatte. Sonderforschungsgruppe Institutionenanalyse, Sofia Diskussionsbeiträge, 4. sz. <https://doi.org/10.46850/sofia.9783941627536>.
- DRUCKER, J.–FESER, E. [2012]: Regional industrial structure and agglomeration economies: An analysis of productivity in three manufacturing industries. *Regional Science and Urban Economics*, 42. évf. 1–2. sz. 1–14. o. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2011.04.006>.

- DUSEK TAMÁS [1999]: A területfejlesztés megújítási iránya, az ipari körzetek. *Tér és Társadalom*, 13. évf. 1–2. sz. 89–108. o.
- EC–EUROSTAT [2025]: Eurostat’s National Accounts Based Productivity Indicators: Overview of Indicators and Units. Methodological Note. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/24987/13735645/CAPI-methodological-note.pdf/36da90b2-7adb-729a-ca69-2feb14df0ec6?t=1638286614469>.
- EFFENBERGER, A.–ENKELMANN, S.–MENZEL, C.–NEUMANN, D.–STOLLE, J. [2020]: Marktkonzentration, Produktivität und Preisaufschläge: Deskriptive Evidenz auf Basis amtlicher Daten für Deutschland. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie Discussion Paper, 9. sz.
- ERDÉLYSTAT [2021]: Termelékenység Romániában és Erdélyben. <https://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/termelekenyseg-romaniaban-es-erdelyben/77>.
- FINKE, C.–TOUIL, S.–STRAUB, J.–THEIS, K. (szerk.) [2017]: Verdienste auf einen Blick. Statistisches Bundesamt, Destatis, Wiesbaden. https://www.statistischebibliothek.de/mir/servlets/MCRFileNodeServlet/DEMonografie_derivate_00001610/BroschuereVerdiensteBlick0160013179004.pdf.
- GAMIDULLAEVA, L.–KOROSTYSHEVSKAYA, E.–MYAMLIN, A.–PODKORYTOVA, O. [2022]: Exploring Regional Industrial Growth: Does Specialization Explain It? *Economies*, 10. évf. 7. sz. 172. <https://doi.org/10.3390/economies10070172>.
- GERLACH, F.–ZIEGLER, A. [2019]: Industriepolitik in Deutschland und Europa. Zur Debatte um das industriepolitische Papier von Peter Altmaier. *Wirtschaftsdienst*, 99. évf. 9. sz. 650–655. o.
- GILLMANN, N.–LEHMANN, R.–NAUERH, J.–RAGNITZ, J.–SONNENBURG, J.–WEBER, M. [2019]: Wachstum und Produktivität 2035: Innovations- und Produktivitätslücken auf Ebene der Bundesländer. ifo Dresden, https://www.ifo.de/DocDL/ifo_Forschungsberichte_106_2019_WachstumProduktivitaet_1.pdf.
- GORDON, R. J. [2016]: The rise and fall of American growth: The US standard of living since the Civil War. Princeton University Press, Princeton.
- GRIFFITH, R.–REDDING, S.–VAN REENEN, J. [2004]: Mapping the two faces of R&D: Productivity growth in a panel of OECD industries. *Review of Economics and Statistics*, 86. évf. 4. sz. 883–895. o. <https://doi.org/10.1162/0034653043125194>.
- GUST, C.–MARQUEZ, J. [2000]: Productivity Developments Abroad. *Federal Reserve Bulletin*, 86. évf. 10. sz. 665–681. o. <https://doi.org/10.17016/bulletin.2000.86-10>.
- HALPERN LÁSZLÓ [2020a]: Termékválaszték és termelékenység. *Műhelytanulmányok*, 51. KRTK KTI, Budapest.
- HALPERN LÁSZLÓ [2020b]: Termelékenység, innováció és külkereskedelem magyar vállalati adatok alapján. *Műhelytanulmányok*, 14. KRTK KTI, Budapest.
- HARHOFF, D. [2000]: R&D spillovers, technological proximity, and productivity growth: Evidence from German panel data. *Schmalenbach Business Review*, 52. évf. 238–260. o. <https://doi.org/10.1007/BF03396619>.
- HOPPEN, H. D. [1975]: Die Shift-Analyse. *Raumordnung und Raumforschung*, 33. évf. 1. sz. 6–18. o.
- HSIEH, C. T.–KLENOW, P. J. [2009]: Misallocation and manufacturing TFP in China and India. *The Quarterly Journal of Economics*, 124. évf. 4. sz. 1403–1448. o. <https://doi.org/10.1162/qjec.2009.124.4.1403>.
- JENEY LÁSZLÓ–SZABÓ PÁL [2001]: A magyar ipar változása a koncentrációs és specializációs indexek tükrében az 1990-es években. Földrajzi konferencia, Szeged, <https://geography.hu/mfk2001/cikkek/JenySzabo.pdf>.

- JORGENSEN, D. W. [1991]: Productivity and economic growth. Megjelent: Fifty Years of Economic Measurement: The Jubilee of the Conference on Research in Income and Wealth. National Bureau of Economic Research, Inc. 19–118. o. <https://ideas.repec.org/h/nbr/nberch/5973.html>.
- KÁDAS KÁLMÁN [1944]: Az emberi munka termelékenységének statisztikai vizsgálata a magyar gyáriparban. A Cobb–Douglas-féle statisztikai törvény kiegészítése. Magyar Statisztikai Szemle, július-augusztus, 273–318. o. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/1944/1944_07-08/1944_07-08_0273_0318.pdf.
- KALDOR, N.–ROBINSON, J. [1948]: Wege zum Wohlstand: Wirtschaftsfragen und Wiederaufbaupläne. Staufen-Verlag, Frankfurt am Main.
- KIM, Y. E.–LOAYZA, N.–MEZA CUADRA BALCAZAR, C. M. [2016]: Productivity as the key to economic growth and development. World Bank Research and Policy Briefs, 108092. <http://documents.worldbank.org/curated/en/314741472533203058>.
- KISS JÁNOS [1998]: Az ágazati gazdaság szerkezet szerepe a regionális differenciálódásban. Tér és Társadalom, 12. évf. 1-2. sz. 138–162. o. <https://doi.org/10.17649/TET.12.1-2.466>.
- KLODT, H. [2000]: Industrial policy and the East German productivity puzzle. German Economic Review, 1. évf. 3. sz. 315–333. o. <https://doi.org/10.1111/1468-0475.00016>.
- KOCZISZKY GYÖRGY–SZENDI DÓRA [2021]: Quo vadis Észak-Magyarország? A régió lehetséges fejlődési pályáinak ex ante vizsgálata. Területi Statisztika, 61. évf. 6. sz. 679–711. o. <https://doi.org/10.15196/TS610601>.
- KÓNYA ISTVÁN [2015]: Több gép vagy nagyobb hatékonyság? Növekedés, tőkeállomány és termelékenység Magyarországon 1995–2013 között. Közgazdasági Szemle, 62. évf. 11. sz. 1117–1139. o. <https://doi.org/10.18414/ks.2015.11.1117>.
- KOROMPAI ATTILA [2022]: Gazdasági tényezők, folyamatok és szereplők a térben. Megjelent: Tózsza István (szerk.): A Gazdaságföldrajzi és Településmarketing Műhely 2021. évi kutatásai. Neumann János Egyetem, Kecskemét, <https://start.unineumann.hu/telemarket/kiadvanyok/2022-1/>.
- KÖRNER, J.–THIELE, H. D.–WITTKOPP, A. [2001]: Kapazitätsauslastung und Produktivität: eine empirische Analyse der deutschen Ernährungsindustrie. https://oega.boku.ac.at/fileadmin/user_upload/Tagung/2001/koerner.pdf.
- KRUGMAN, P. [2000]: Where in the world is the ‘new economic geography’. The Oxford Handbook of Economic Geography, 3. fejezet, 49–60. o.
- KSH [2024a]: Ipari értéklánc hossz és területi koncentrálttság. Kísérleti statisztika. <https://ksh.hu/s/kiserleti-statisztika/kiadvanyok/ipari-erteklanchossz-es-teruleti-koncentraltsag/>.
- KSH [2024b]: Értéklánc hossz és területi koncentrálttság – Építőipar. Kísérleti statisztika. <https://www.ksh.hu/s/kiserleti-statisztika/kiadvanyok/erteklanchossz-es-teruleti-koncentraltsag-epitoipar/>.
- KSH [2025]: Értéklánc hossz és területi koncentrálttság a járműiparban. Kísérleti statisztika. <https://www.ksh.hu/s/kiserleti-statisztika/kiadvanyok/erteklanchossz-es-teruleti-koncentraltsag-a-jarmuiparban/>.
- KSH NKI [2024]: Anyagi különbségek. Kohorsz’18. KSH Népeség tudományi Intézet, Budapest, <https://www.kohorsz18.hu/eredmenyek/elozetes-eredmenyek/71-anyagi-kulonbsegek.html>.
- LIU, J.–QIAN, Y.–CHANG, H.–FORREST, J. Y.-L. [2022]: The Impact of Technology Innovation on Enterprise Capacity Utilization. Evidence from China’s Yangtze River Economic Belt. Sustainability, 14. évf. 18. sz. 11507. <https://doi.org/10.3390/su141811507>.

- LŐRINC BALÁZS–KÁPOSZTA JÓZSEF [2023]: Az ipari termelés növekedésének hatása a regionális fejlődésre Magyarországon, 2009–2021. *Studia Mundi–Economica*, 10. köt. 1. sz. 50–61. o. <https://doi.org/10.18531/sme.vol.10.no.1.pp.50-61>.
- LUX GÁBOR [2016]: Újraiparosodás Közép-Európában. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs.
- MALMQUIST, S. [1953]: Index Numbers and Indifference Surfaces. *Trabajos de Estadística*, 4. évf. 2. sz. 209–242. o. <https://doi.org/10.1007/BF03006863>.
- MARTIN, S. A.–MCHUGH, R.–JOHNSON, S. R. [1993]: The influence of location on productivity: manufacturing technology in rural and urban areas. *Growth and Change*, 24. évf. 4. sz. 459–486. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2257.1993.tb00134>.
- MARTIN, M.–PETER, S.–SETZ, M.–MATTER, D.–SCHÖNBÄCHLER, R. [2017]: Regionale Analyse der Arbeitsproduktivität. Staatssekretariat für Wirtschaft SECO, Bern.
- MCGUCKIN, R. H.–STREITWIESER, M. L.–DOMS, M. [1998]: The effect of technology use on productivity growth. *Economics of Innovation and New Technology*, 7. évf. 1. sz. 1–26. o. <https://doi.org/10.1080/10438599800000026>.
- MNB [2024]: Termelékenységi jelentés. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/termelekenysegi-jelentes>.
- MONTANÍA, C. V.–MÁRQUEZ, M. A.–FERNÁNDEZ-NÚÑEZ, T.–HEWINGS, G. J. D. [2021]: Spatial shift-share analysis: Some new developments. *Papers in Regional Science*, 100. évf. 2. sz. 305–325. o. <https://doi.org/10.1111/pirs.12575>.
- NEMES-NAGY JÓZSEF [1979]: A shift-analízis alkalmazási lehetőségei a regionális gazdasági fejlődés vizsgálatában. *Földrajzi Értesítő*, 28. évf. 3–4. sz. 127–247. o.
- NEMES-NAGY JÓZSEF [1998]: Átrajzolódó térképek. Megjelent: *Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László: Magyarország évtizedkönyve. A rendszerváltás (1988–1989). Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*, Budapest, I. köt. 657–672. o.
- NEMES-NAGY JÓZSEF. [2009]: Terek, helyek, régiók. Akadémiai Kiadó, Budapest, 350 o.
- MARSHALL, A. [1890]: *Principles of Economics*. Macmillan and Co., London.
- PÁL ÁGNES–GYŐRI FERENC [2016]: Magyarország ipari térszerkezetének jelenkori változása. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Climatologica et Chorologica*, 50/B, 95–104. o. <https://geosci.u-szeged.hu/acta-climatologica/tomus-50-2016>.
- PENEDER, M. [2003]: Industrial Structure and Aggregate Growth. *Structural Change and Economic Dynamics*, 14. évf. 4. sz. 427–448. o. [https://dx.doi.org/10.1016/S0954349X\(02\)00052-8](https://dx.doi.org/10.1016/S0954349X(02)00052-8).
- PETERSEN, T.–THODE, E. [2015]: Globalisierung, Digitalisierung und Einkommensungleichheit. Policy Brief, 1. Zukunft soziale Marktwirtschaft. Bertelsmann Stiftung, Gütersloh, https://www.bertelsmannstiftung.de/fileadmin/files/user_upload/Policy-Brief-Globalisierung_Digitalisierung_und_Einkommensungleichheit-de_NW_01_2015.pdf.
- RAGNITZ, J. [2007]: Explaining the East German productivity gap: the role of human capital. Kiel Working Paper, 1310. sz. Kiel Institute for the World Economy (IfW), Kiel.
- ROMÁN ZOLTÁN [1963]: A termelékenység mérése az iparban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SCHIERSCH, A. [2019]: Frontiers und Laggards: Die Produktivitätsentwicklung deutscher Unternehmen. Bertelsmann Stiftung, Gütersloh, <https://doi.org/10.11586/2022023>.
- SCHUH, G.–PROTE, J.-P.–MOLITOR, M.–WLECKE, S. [2019]: Produktivitätsbaukasten 4.0: Ganzheitliche Steigerung der Produktivität durch die Kombination von Lean und Industrie 4.0 auf Makro- und Mikroebene. *Zeitschrift für Wirtschaftlichen Fabrikbetrieb*, 114. évf. 6. sz. 408–411. o. <https://doi.org/10.3139/104.112110>.

- SMITH, A. [1959]: A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- STIGLITZ, J. E.–SEN, A.–FITOUSSI, J.-P. [2009]: The measurement of economic performance and social progress revisited. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, Párizs. <https://www.staff.ncl.ac.uk/david.harvey/MKT3008/IntDev/CMEPSPOverview.pdf>.
- STRAUBHAAR, T. [2021]: Der Rückgang des Produktivitätsfortschritts: Wann geht es? Weltwirtschaft Institut, Hamburg, 6. köt. 41–65. o.
- SWINNEY, P. [2017]: The role of place in the UK's productivity problem. Centre for Cities, London, <https://www.centreforcities.org/wp-content/uploads/2017/11/17-11-15-The-role-of-place-in-the-UKs-productivity-problem.pdf>.
- SZAKOLCZAI GYÖRGY–STAHL JÁNOS [1967]: Ágazati termelési függvények a magyar iparban. Közgazdasági Szemle, 14. évf. 6. sz. 739–757. o. https://real-j.mtak.hu/5845/1/KozgazdasagiSzemle_1967.pdf.
- SZALAVETZ ANDREA [2001]: Ipari körzetek – a regionális fejlesztés új egységei. Külgazdaság, 45. évf. 42–56. o.
- TIMMER, M. P.–INKLAAR, R.–O'MAHONY, M.–VAN ARK, B. [2011]: Productivity and economic growth in Europe: A comparative industry perspective. International Productivity Monitor, 21. évf. 3–23. o. <http://www.csls.ca/ipm/21/IPM-21-Timmer-et-al.pdf>.
- TRESSEL, T.–SCARPETTA, S. [2004]: Boosting productivity via innovation and adoption of new technologies: any role for labor market institutions? Policy Research Working Papers, The World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/6d6c2dc7-ade3-5c1b-8c43a242471feb13>.
- VAN BIESEBROECK, J. [2005]: Exporting raises productivity in sub-Saharan African manufacturing firms. Journal of International Economics, 67. évf. 2. sz. 373–391. o. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2004.12.002>.
- VARGA ATTILA–FARKAS RICHÁRD [2021]: A GMR-Magyarország gazdasági hatáselemző modell TFP-blokkja. Szigma, 52. évf. 3. sz. 187–211 o. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/sigma/article/view/4977>.
- VERDOORN, P. J. [1949]: Fattori che regolano lo sviluppo della produttività del lavoro. L'industria, 1. évf. 1. sz. 3–10. o.
- WANG, Y.–HOU, R. [2024]: The Influence of the Convergence of Digital and Green Technologies on Regional Total Factor Productivity: Evidence from 30 Provinces in China. Sustainability, 16. évf. 21. sz. 9187. <https://doi.org/10.3390/su16219187>.
- WENBAN-SMITH, G. C. [1982]: Factors Influencing Recent Productivity Growth – Report on a Survey of Companies. National Institute Economic Review, 101. évf. 1. sz. 57–66. o. <https://doi.org/10.1177/002795018210100107>.
- WU, K.–YANG, T.–ZHU, M. [2023]: How does industrial intelligence affect regional innovation efficiency? Evidence from panel data of China's provinces. PLoS ONE, 18. évf. 5. sz. e0285537. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0285537>.
- XUEFENG, Q.–YAŞAR, M. [2016]: Export market diversification and firm productivity: Evidence from a large developing country. World Development, 82. évf. 28–47. o. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.01.017>.
- YUAN, Y.–YU, L.–KUMAR, S.–ZHANG, Y. [2022]: How does industrial intelligence affect capacity utilization? Analysis based on green development perspective. Frontiers in Environmental Science, 10. évf. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1006630>.

BOZA ISTVÁN–PETŐ RITA–TIR MELINDA

Magyar adminisztratív munkáltatói-munkavállalói adatok

Az Admin4 adatbázis hazai és nemzetközi perspektívában

Az adminisztratív munkáltató-munkavállaló adatbázisok (*Linked Employer-Employee Data, LEED*) az utóbbi évtizedek legfontosabb adatinnovációi közé tartoznak, mivel egyszerre teszik lehetővé az egyének és munkáltatóik hosszú távú vizsgálatát. Tanulmányunk áttekinti a hazai adatforrások fejlődését, majd részletesen bemutatja a legfrissebb magyar kapcsolt munkáltató-munkavállaló adatbázist, a Kapcsolt Államigazgatási Paneladatbázist (rövidítve: Admin4), külön kitérve a hozzá kapcsolható modulokra és kiegészítő információkra. Zárásként nemzetközi kitekintést adunk, amelyben összehasonlító perspektívában értékeljük a magyar adatok sajátosságait, előnyeit és korlátait.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: C81, O57.

Bevezető

Az elmúlt évtizedek adatforradalmának egyik legizgalmasabb fejleménye az adminisztratív munkáltató-munkavállaló adatok (LEED) megjelenése és elterjedése volt. Ma már, ha nemzetközi munkaerőpiaci témákkal foglalkozó konferencián járunk, azt tapasztaljuk, hogy az új kutatások nagyrészt nemcsak empirikusak, hanem egyre gyakrabban támaszkodnak kapcsolt munkáltató-munkavállalói panelekre vagy más adminisztratív forrásokból származó adatokra.

A kapcsolt munkáltató-munkavállaló adatok legfontosabb jellemzője, hogy egyszerre nyújtanak átfogó képet az egyének munkaerőpiaci helyzetéről és a munkáltatóik jellemzőiről. Ez lehetővé teszi a kutatók számára egyrészt a vállalatokon belüli

* A szerzők hálásak Antoine Bertheau, Bernardo Fanfani, Olivier Godechot, Martin Hallsten, Are Skeie Hermansen, Koren Miklós, Alena Křížková, Andrew Penner, Vladimír Peciar, Malte Reichelt, Vera Rocha, Halil Sabanci, Marta Silva, Beatrice Allamand Turner, Andrea Weber hozzájárulásaiért.

Boza István, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (e-mail: boza.istvan@rtk.elte.hu).

Pető Rita, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (e-mail: peto.rita@rtk.elte.hu).

Tir Melinda ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (e-mail: tir.melinda@rtk.elte.hu).

A kézirat első változata 2025. szeptember 11-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2025.11.1109>

folyamatok, másrészt a cégek közötti különbségek vizsgálatát. Korábban a kutatók telephelyszintű kérdőíves felmérések segítségével is képesek voltak olyan elemzések összeállítására, amelyekhez egy adott cég összes munkavállalójának megfigyelése szükséges, és az sem számít újdonságnak, hogy longitudinális felmérések révén az egyéneket hosszú időn át követik. Az igazi áttörés azonban az, amikor mindkét dimenzió – az egyéni és a vállalati – több éven keresztül, összekapcsolva figyelhető meg. Az ilyen kapcsolt munkáltató-munkavállaló panelek (LEEP) új kutatási lehetőségeket teremtenek: feltárhatóvá válnak például a vállalatok közötti mobilitási minták, a cégekben belüli változások (például a tulajdonosváltás), valamint ezek az adatok lehetővé teszik a szakpolitikai döntések következményeinek átfogó értékelését is.

Tanulmányunkban a hazai kapcsolt munkáltató-munkavállaló paneladatok elérhetőségének összefoglalása után a legújabb ilyen paneladatbázist, az Admin4-et mutatjuk be. Ezen adatbázis tartalmi leírása – amely az új és a visszatérő felhasználóknak egyaránt érdekes lehet – mellett átfogó képet adunk arról is, hogy a világ más részein hol érhetőek el még hasonló adatbázisok, és miben hasonlítanak, illetve miben térnek el a magyar adatoktól.

Kapcsolt munkáltatói-munkavállalói adatok forrásai és jellemzői

A kapcsolt munkáltató-munkavállaló adatbázisok két leggyakoribb forrása a kérdőíves adatfelvétel és az adminisztratív adatforrás. A fejlődést időrendben áttekintve, először az 1960-as években jelentek meg a munkáltatók által kitöltött bérstruktúra-felmérések – ezek közül az egyik legkorábbi példa a francia Enquête sur la Structure des Salaires (ESS, 1966), amelyet a hetvenes évek végére számos hasonló adatfelvétel követett Európában (Abowd–Kramarz [1999]).

A kérdőíves adatfelvétel legnagyobb előnye a tartalmi rugalmasság: a kérdések köre az aktuális kutatói és szakpolitikai igényekhez igazítható. Így ezek az adatbázisok nemcsak a szokásos munkaerőpiaci mutatókat (például a ledolgozott munkaórákat, a túlórák számát, a bérelemeket) rögzítik, hanem a munkavállalók háttérére (például képzettségére, készségeire és az általuk használt eszközökre) vonatkozó részletes információkat is. A rugalmas tartalom lehetővé teszi, hogy a döntéshozók és a kutatók mélyebb betekintést nyerjenek az aktuális gazdasági tendenciák mögött meghúzódó folyamatokba.

Annak érdekében, hogy a létrejövő adatbázisban egyidejűleg lehessen látni az egyéni és a céges adatokat, az adatokat a munkáltatók szolgáltatják. Ez azonban előrevetíti az ilyen adatbázistípus legnagyobb hátrányát is. A mintavétel alapjául az alkalmazottak köre szolgál, és nem a teljes népesség. E miatt az eljárás miatt kimaradnak a munkanélküliek, az inaktívak, valamint a nem alkalmazotti viszonyban dolgozók (például az egyéni vállalkozók). Ráadásul a felmérés lebonyolításának magas költségei miatt a legtöbb esetben a minta alapjául szolgáló alapsokaságnak csak egy meghatározott részét kérdezik le.

E korlátok egy részére megoldást kínálnak az adminisztratív adatforrásokból épített kapcsolt munkáltató-munkavállaló adatbázisok. Ezek jellemzően egy vagy több

közigazgatási szerv – például adó- vagy nyugdíjhatóságok, központi bankok – különböző nyilvántartásainak rendszerezésével és összekapcsolásával jönnek létre. Előnyeik éppen a keletkezésük mikéntjéből fakadnak. Költséghatékonyak abból a szempontból, hogy míg egy kérdőíves felmérés lebonyolítása jelentős összegeket emészthet fel, addig az adminisztratív forrásokból építkező adatbázisok valamely állami szerv által a saját feladatainak elvégzése céljából gyűjtött adatokból épülnek fel. Az adminisztratív adatok esetén azonban az adatok folyamatos frissítése is kevésbé költséges, mint egy újabb kérdőíves hullám lekérdezése. Az adatbázisok gondozása és tárolása természetesen mindkét esetben további költségekkel járhat.

A kutatók számára további előnyt jelenthet, hogy a több közigazgatási nyilvántartás összekapcsolása lehetővé teszi a teljes népesség (foglalkoztatottak, inaktívak, munkanélküliek) nyomon követését és viselkedésük vizsgálatát, szemben a kérdőíves felmérésekkel, amelyek jellemzően a népesség egy jól körülhatárolható szeletére koncentrálnak (például a foglalkoztatottakra). Ráadásul az adminisztratív adatokból származó információkat megbízhatóbbnak tekintjük.

Ugyanakkor az a hátrányuk, hogy csak az állami szervek feladatainak ellátásához szükséges információkat rögzítik. A jövedelmi adatok rendszerint például csak a közigazgatás számára releváns jövedelmeket tartalmaznak. Az adóhatóságot például csak az adózás vagy a társadalombiztosítási járulékok alá tartozó teljes munkajövedelem érdekli, és nem tesz különbséget a rendszeres vagy a túlórából származó jövedelem között. A jövedelem részletes megbontásának hiánya egy fontos korlátja ezeknek az adatbázisoknak, hiszen így például a túlórák vagy a teljesítményhez kapcsolódó bónuszok elemzésének lehetősége elvész. Emellett a munkakörülményekre, a családi háttérre, a szociális jellemzőkre vagy a részletes iskolázottságra vonatkozó információk is hiányoznak, és az informális foglalkoztatás sem jelenik meg ezekben az adatbázisokban.

Magyarországon kérdőíves forrásból származó kapcsolt munkavállalói-munkáltatói adatbázis a Bértarifa-felmérés, amelynek első hulláma 1986-ban zajlott, amit 1989-ben megismételtek. 1992-től kezdődően viszont évente elvégzik a felmérést.¹ A költségvetési szektorban a felvétel minden intézményre kiterjed. A vállalati szektorban a vizsgálat a nagyobb méretű vállalatok teljes körére – azon belül viszont a dolgozók véletlen mintájára –, a kisebbek esetében pedig egy véletlen mintára terjedt ki (viszont minden munkavállalóra vonatkozóan). Az 1995-ig tartó időszakban a kritikus mérethatár alatti vállalatoknál, valamint a költségvetési szektorban a felvétel minden dolgozóra kiterjedt. 1995-től kezdődően azonban a mérethatár feletti cégeknél és a költségvetési intézményeknél már csak a dolgozók véletlenszerűen kiválasztott mintájáról gyűjtenek egyéni adatokat.

A fentiekkel szemben adminisztratív forrásokból építkezik a KRTK Adatbankja (későbbiekben: Adatbank) által gondozott Kapcsolt Államigazgatási Paneladatbázis (Admin), amelynek több hulláma is elérhető már. Míg az első hullám adatbázisa (Admin1) csak a munkavállalói oldalt tartalmazta, és a cégeket nem, addig a 2015-ben létrejövő következő hullám (Admin2) már teljes értékű kapcsolt munkáltató-munkavállaló panelnek tekinthető. Az ezt követő hullám (Admin3) – amely 2020-ban

¹ A korábbi években április–május hónapokban, majd az elmúlt években október folyamán.

jött létre – újítása, hogy egyrészt hosszabb időhorizontot ölelt fel (2003–2017), másrészt a kutatható témakörök tárházát is jelentősen bővítette. Az adatbázisokat már közel 100 publikáció használta fel – ennek több mint fele folyóiratban –, és az Admin3 esetében jelenleg is több mint 160 folyamatban lévő kutatást tart számon az Adatbank. A folytatásban a legfrissebb hullám adatbázisát, az Admin4-et mutatjuk be. Az adatbázis technikai létrehozásának hátterét *Sebők* [2022] tárgyalja. Mi igyekszünk a kutatói szempontból releváns tartalmi elemeket számba venni és így bemutatni az adatban rejlő lehetőségek széles tárházát.

A Kapcsolt Államigazgatási Paneladatbázis (Admin4)

Az Adatbank munkája nyomán negyedik alkalommal jön létre a Kapcsolt Államigazgatási Paneladatbázis. Az adatbázis legújabb verziója (Admin4) az előző hullámokhoz képest kibővült mind az adatforrások, mind az időtáv tekintetében, és immár a 2003–2021 közötti éveket fedi le.²

Az adatbázis a Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (NEAK), a Magyar Államkincstár (MÁK), az Oktatási Hivatal (OH), a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal (NSZFH), az akkori Technológiai és Ipari Minisztérium (TIM) és a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) egyéni és vállalati szintű adatainak összekötésével jön létre. A minta alapsokaságát és így a kapcsolás alapját a NEAK adja a TAJ-nyilvántartás egy 50 százalékos egyéni valószínűségi mintájának kiválasztásával. Az adatkapcsolás így a teljes magyar lakosságra reprezentatív. A minta a belépések (születések, bevándorlás) és a kilépések (halálozás, TAJ-törlés) folyamatos követésével frissül.

Az anonimizált rekordok – szigorú adatvédelmi eljárásokat figyelembe véve – egy központi adatbázisba kerülnek. Az adatfeldolgozást a Nemzeti Infokommunikációs Szolgáltató Zrt. (NISZ) végzi, mielőtt az adatok az Adatbankba kerülnek, ahol az adatokat tisztítják, és havi bontású formátumba alakítják a kutatók számára. A teljes adatbázis legfeljebb 228 hónapon keresztül követi az egyéneket. Az egyének mellett minden foglalkoztató – a verseny- és a közsférából egyaránt –, aki legalább egy embert alkalmazott a mintában szereplők közül, a teljes történetével megjelenik az adatbázisban (kb. 1,7 millió vállalat és intézmény).

Szerkezetét tekintve az Admin4 egy alapfájlból és több kiegészítő modulból áll. Míg az alapfájl elsősorban a foglalkoztatással kapcsolatos alapvető információkat (például a foglalkoztatási és béradatokat) tartalmazza, addig a kiegészítő fájlok részletes egyéni (vagy vállalati) szintű adatokat tartalmaznak az egészségügy, az oktatás és a munkanélküliség területéről, valamint a gazdasági társaságok pénzügyi adatairól is. Az információk egyéni azonosítók segítségével kapcsolhatók össze. Ez a szerkezet lehetővé teszi, hogy a felhasználók maguk alakítsák ki azoknak az információknak a körét, amelyekre ténylegesen szükségük van az adott kutatási kérdés megválaszolásához. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a legtöbb kiegészítő modul csak 2009 utáni adatokat tartalmaz.

² Az információknak egy szűk része elérhető a 2022-es évre is. Erről később részletesen írunk.

Az információk érzékenysége alapján az elérhető adatokat az Adatbank három csoportba sorolja, ez látható az 1. táblázatban. Míg a legalacsonyabb szintre (H1) sorolt adatok az Adatbank szerverén keresztül érhetők el engedélyeztetés után, addig a legmagasabb szintre sorolt adatok (H3) egy külön erre a célra létesített, zárt adatszobai környezetben kutathatók csak.

1. táblázat

A Kapcsolt Államigazgatási Paneladatbázis (Admin4) hozzáférési szintjei

Szint	Adatkörök	Hozzáférési jogosultak	Hozzáférés módja
H1	Törzsadatok, egyszerű kiegészítő modulok	kutatói célú jelentkezők, adatbanki engedélyezés után	KRTK-adatbanki szerver
H2	Részletesebb egészségügyi és oktatási adatok	KRTK-s kutatók, a terület szakértői, engedélyezés után	KRTK-adatbanki szerver
H3	Teljes részletességű kiegészítő modulok (például BNO-, OENO-információk)	KRTK-s kutatók, a terület szakértői, részletes projektterv engedélyezése után	KRTK-adatszoba

Törzsadatok

Az adatbázis a teljes lakosság egy reprezentatív (50 százalékos) mintájára vonatkozóan tartalmaz információkat, így a munkaerőpiacon aktív szereplők mellett megjelennek az inaktívak (többek között tanulók, háztartásbeliek) és a munkanélküliek is. Minden esetben ismert az egyén kora és neme. Az egyes kiegészítő modulok egy része pedig a nem aktív lakossághoz is kapcsolható.

MUNKAVISZONY ÉS JELLEMZŐI • A rendelkezésre álló információk alapját a nyugdíjjogosultságot megalapozó jogviszonyok adják, amelyek jellemzően a munkáltató által benyújtott bevételekből származnak. Mind a közsféra, mind a magánszektor munkáltatói által foglalkoztatottak megfigyelhetők az adatbázisban, valamint látható a foglalkoztatási viszonyuk is (például munkaviszony, közfoglalkoztatás, egyszerűsített foglalkoztatás stb.). Minden munkáltató egyedi, anonim azonosítót kap (beleértve az egyéni vállalkozásokat is), ami lehetővé teszi a munkáltatók és a hozzájuk kapcsolódó munkavállalók időbeli követését.

A főbb foglalkoztatási jellemzők között szerepel a szerződés szerinti heti munkaidő, a havi biztosított munkanapok száma, valamint minden nyugdíjjogosultságot eredményező kereset. A munkavállalók foglalkozásait a Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere (FEOR) szerint rögzítik, amely az Európai Unióban használt ISCO rendszer magyar megfelelője. Így lehetővé válik a munkakörök pontos megkülönböztetése egy adott munkáltató esetén. Az egyidejűleg több munkahelyen dolgozó személyek összes munkaviszonya nyomon követhető az adatbázisban. Bármely időpillanatban az összes munkavállaló körülbelül 10 százaléka rendelkezik párhuzamosan több munkahellyel.

Az adatbázis szerkezeti sajátosságainak vannak azonban korlátai is. Ilyen például, hogy az időskorú foglalkoztatás csak azon időszakokban jelenik meg az adatbázisban, amikor az járulékköteles volt. A foglalkoztatott nyugdíjasok (illetve azok munkáltatói) azonban mentesültek a járulékfizetés alól 2007 előtt és 2019 után, így ezen időszakokban nem látjuk a nyugdíj mellett dolgozók munkaerőpiaci információit (munkáltatójuk, keresetük, foglalkozásuk). 2012 előtt pedig a fegyveres testületek tagjai (rendőrség és katonaság) külön nyilvántartásban szerepeltek, így az ő foglalkoztatásuk sem szerepel az adatbázisban. Végül, ahogy az adminisztratív adatbázisoknál elkerülhetetlen, a be nem jelentett „feketefoglalkoztatás” sem követhető nyomon.

A kereseti adatok mind az alkalmazottak, mind az egyéni vállalkozók esetében elérhetők, de kizárólag a nyugdíjjárulék-alapot képező jövedelem kerül rögzítésre. Emiatt egyrészt a vállalkozók tényleges keresetét az adatbázisban szereplő információk alulbecsülik. Másrészt, mivel a nyugdíjjárulék alapját 2012-ig felső plafon korlátozta, a rögzített jövedelmek az alkalmazottak esetében is cenzorálva vannak ezen a felső korláton. Az érintett években a jövedelemeloszlásnak körülbelül a felső 2 százalékát érintheti ez a probléma. A legfelső kereseti kategóriákban dolgozók így ugyan megfigyelhetők maradnak, de pontos bérszintjük nem ismert.

2012 előtt a legtöbb munkáltató éves bontásban nyújtott be járulékbevallásokat, míg a havi adatszolgáltatás 2013-tól vált kötelezővé. Ennek következtében a korábbi időszakokban nem lehet pontosan követni az évközi bértváltozásokat. Az időszak első felében az Adatbank osztotta el a jövedelmeket a releváns hónapokra. Magyarországon, főleg az érintett időszak elején, a „szürkefoglalkoztatás” is elterjedt gyakorlat volt, amely során a munkáltatók a dolgozóikat hivatalosan minimálbéren jelentették be, miközben a fennmaradó bért készpénzben fizették ki. Mivel ezek után nem fizettek nyugdíjjárulékot, a kereseti adatok sokszor alulbecsültek lehetnek – különösen bizonyos ágazatokban (például építőipar, kereskedelem), illetve mikrovállalatok körében (*Benedek és szerzőtársai [2012]*).

Bár a teljes adatbázis a 2003 és 2021 közötti időszakra érhető el, a munkaviszonyra vonatkozó adatok a 2022-es évre is a kutatók rendelkezésére állnak. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez azt is jelenti, hogy a 2022-es évre vonatkozó mintában csak az ebben az évben a munkaerőpiacon aktívak szerepelnek, más információ nem áll rendelkezésre az inaktívokról, és nem látjuk az ebben az évben belépő egyéneket sem.

A TELJES POPULÁCIÓRA VONATKOZÓ INFORMÁCIÓK • Az adatbázis nemcsak a foglalkoztatottak, hanem a teljes lakosság egy reprezentatív mintájára vonatkozóan is tartalmaz információkat. Egyrészt 2003-tól kezdődően a teljes lakosság esetében látjuk, hogy valamilyen formában dolgozik-e, vagy sem. Másrészt a regisztrált munkanélküliekhez kapcsolódó adatok 2009-től kezdődően érhetőek el, ideértve a regisztráció, járadékfolyósítás, programrészvétel, közvetítés, valamint a közfoglalkoztatási részvétel információit (utóbbit 2011-től).³ A koronavírus-járvány idején nyújtott bértámogatási programok is szerepelnek az adatbázisban.

³ Fontos azonban, hogy csupán a munkaügyi hivataloknál regisztrált álláskeresőket látjuk, ami a teljes munkanélküli-populáció egy (szelektált) almintája. A nem regisztráló, de ettől függetlenül állást kereső munkanélküliek és a ténylegesen inaktívak megkülönböztetésére az adminisztratív adatok sajnos nem nyújtanak lehetőséget.

A nyugdíj- és nyugdíjszerű ellátásokkal kapcsolatos adatok a teljes időszakra elérhetők. Az ellátástípusok csoportosítva szerepelnek, saját jogú nyugdíj esetén az elismert szolgálati idő is ismert. A pénzbeli szociális transzferek közül 2012-től szerepelnek az olyan ellátások, mint a csed, a tgyás/gyed vagy a táppénz. Korábbi időszakokra ezek csak részlegesen vagy státusszinten érhetők el. A havi szintű adatfeldolgozás lehetővé teszi ezen ellátások időbeli alakulásának részletes követését.

FÖLDRAJZI DIMENZIÓ • A törvényi szabályozás értelmében az adatbázis legrészletesebb térbeli felbontása a járási szint. Egyéni szinten ismert a mintába került személyek adott hónapban érvényes állandó és ideiglenes lakcíméhez tartozó járása. A születési hely magyar állampolgárok esetében szintén járási szinten, külföldi születés esetén aggregált országcsoportok szerint áll rendelkezésre.

Kiegészítő modulok

MUNKÁLTATÓI INFORMÁCIÓK • A munkáltatók azonosítása egyedi, anonimizált azonosítók révén történik. A vállalati szintű információk közül ismert a TEÁOR-besorolás, a Bértarifa-felvételből származó egyes jellemzők (2018-ig), illetve a mérlegbevallásra kötelezett cégekre vonatkozóan a NAV-mérlegbevallási adatok, ideértve az eredménykimutatások fő sorait, mint például árbevétel, anyagköltség, mérlegfőösszeg, tőkeösszetétel és létszámadatok. Az információk éves bontásban érhetők el. A TEÁOR-besorolás és a mérlegadatokat teljes körűen csak a 2011 és 2020 közötti időszakra kapcsolhatók közvetlenül, míg a korábbi évekre vonatkozóan az Adatbank valószínűségi illesztési eljárást alkalmazott. A 2021 és 2022 közötti adatok az adatbázis jelen verziójában még nem szerepelnek.

RÉSZLETES TRANSZFERADATOK • A 2003–2021 közötti időszakra részletes nyugdíj-adatok állnak a kutatók rendelkezésére havi bontásban. Az adatbázis tartalmazza a folyósított nyugdíjak, illetve nyugdíjszerű ellátások és juttatások megállapítási idejét, az adott ellátáshoz tartozó megállapított szolgálati időt, a havi rendszeres folyósítási összegét és az eseti kifizetéseket is. A feldolgozás során az ellátásokat kategóriánként összevonták, a legfontosabb nyugdíjtípusok azonban külön-külön is vizsgálhatók (öregségi nyugdíj, korhatár előtti nyugdíj, rokkantsági nyugdíj).

EGÉSZSÉGÜGY • Az egészségügyi adatok a közfinanszírozott ellátásokra vonatkoznak, és 2009-től állnak rendelkezésre.⁴ A főbb ellátástípusok: fekvő- és járóbeteg-ellátás, gyógyszerkiváltás, valamint diagnosztikai vizsgálatok (például MRI, CT). Az ellátásokat a BNO- (Betegségek Nemzetközi Osztályozása) és az OENO- (Orvosi Eljárások Nemzeti Osztályozása) kódok azonosítják, az adatok

⁴ A háziorvosi ellátásra, fekvő- és járóbeteg-ellátására, valamint a vénykiváltásokra és CT/MRI vizsgálatokra vonatkozó információk 2009-től érhetők el. A közgyógyellátási adatok azonban már 2005-től, míg a fogászati ellátásra vonatkozó információk csak 2016-tól állnak a kutatók rendelkezésére.

eseményszinten követhető, ismertek az adott ellátáshoz kapcsolódó elszámolt finanszírozási költségek. Ezen kódok alapján aggregált mutatók is elérhetők az egészségi állapot jellemzésére.

OKTATÁS • Az oktatási adatok elsősorban 2009-től állnak teljes körűen rendelkezésre, de egyes esetekben korábbi évekre is visszavezethetők. Az adatbázis tartalmazza a közoktatásban való részvételt, az érettségi vizsgák eredményeit (2005-től), valamint az országos kompetenciamérés adatait (2008-tól), beleértve a teszteredményeket és a háttérkérdőívben szereplő információkat is. A felsőoktatási adatok elérhetősége korlátozott, de az intézményi részvétel és a végzettség bizonyos esetekben ismert. Az iskolai végzettségre vonatkozó információ az 1991 után születetteknél áll rendelkezésre, részben visszavezetett módon.

CSALÁD • A mintába került egyének egy részére elérhetők a családi kapcsolatokra vonatkozó információk is. A szülő-gyermek kapcsolatok azonosítása a családipótlék-igénylések és -folyósítások alapján történik, és akkor áll rendelkezésre, ha mind a szülő, mind a gyermek bekerült az 50 százalékos mintába. A kapcsolatoknak tehát körülbelül az egynegyede rekonstruálható. Szintén a családi pótlék adatain alapul a gyermekszám meghatározása. Ez az információ azokban az esetekben érhető el, amikor a mintába került személy gyermeke után családi pótlékot igényelt vagy kapott. Az igénylésekre és folyósításokra vonatkozó információk 2008-tól érhetőek el.

Nemzetközi összehasonlítás

A kapcsolt munkáltató-munkavállaló adatok (LEE-adatok) az elmúlt két évtizedben világszerte a munkaerőpiaci kutatások egyik központi adatforrásává váltak. Ma már több mint harminc országban érhető el ilyen típusú adatbázisok, és egyre több országban épülnek adminisztratív nyilvántartásokból származó panelek. Egy nemzetközi felmérés segítségével 34 ország – ebből 21 európai – kapcsolt munkáltató-munkavállalói adatairól gyűjtöttünk információt (*Boza-Pető* [2025]). Ezeket a 2. és 3. táblázat foglalja össze.

Az Admin4 egyike azon adatbázisoknak, amelyek egy véletlenszerűen kiválasztott egyéni alapú népességmintára épülnek, így nem csupán a foglalkoztatottakat vagy a magánszektor fedik le. Ez különösen fontos abból a szempontból, hogy nemcsak a munkapiac aktív szereplőiről, hanem az inaktívokról, munkanélküliekről és egyéni vállalkozókról is rendelkezésre állnak adatok, lehetővé téve például a munkaerőpiaci belépések és kilépések pontos követését vagy a foglalkoztatási státuszok közötti átmenetek vizsgálatát. Egyes kutatási témák tekintetében azonban továbbra is hátrányt jelent, hogy csupán egy 50 százalékos mintán dolgozhatnak a kutatók – még ha egyes országokban ennél szigorúbb korlátozásokkal is találkozhatunk.

Az időbeli felbontás szempontjából is versenyképes a magyar adatbázis: míg sok nemzetközi adat csupán évente rögzíti a munkaviszonyokat, az Admin4 havi vagy akár folytonos (*spell*) szintű adatai lehetővé teszik a munkaerőpiaci mozgások finom

2. táblázat

Munkáltató-munkavállalói paneladatok elérhetősége – Európa

Ország	Alapsokaság ^a	Mintavétel ^b	Felbontás ^c	Időablak ^d
Ausztria	foglalkoztatottak	teljes	folytonos	1972–2020
Belgium	foglalkoztatottak	minta (10%)	negyedéves	2003–2022
Dánia	minden személy	teljes	éves	1980–2024
Egyesült Királyság	foglalkoztatottak	minta (1%)	éves	1975–2019
Észtország	foglalkoztatottak	teljes	éves	2001–2017
Finnország	foglalkoztatottak	teljes	éves	2004–2018
Franciaország	foglalkoztatottak	teljes	éves	1994–2020
Görögország	magánszféra	teljes	havi	2002–2023
Hollandia	foglalkoztatottak	teljes	havi	2006–2022
Írország	foglalkoztatottak	minta (10%)	éves	2011–2022
Lengyelország	foglalkoztatottak	teljes	éves	2000–2019
Litvánia	minden személy	minta (25%)	havi	2000–2020
Magyarország	minden személy	minta (50%)	folytonos	2003–2022
Németország	minden személy	teljes	folytonos	1993–2019
Norvégia	foglalkoztatottak	teljes	havi	1995–2021
Olaszország	magánszféra	teljes	havi	1974–2021
Portugália	magánszféra	teljes	éves	1985–2019
Spanyolország	minden személy	minta (5%)	éves	2006–2018
Svédország	minden személy	teljes	éves	1990–2021
Szlovákia	foglalkoztatottak	teljes	havi	2014–2021
Szlovénia	foglalkoztatottak	teljes	éves	1992–2014

^a A „foglalkoztatottak” megjelölés a hivatalos foglalkoztatásra utal, nem tartalmazva az informális vagy illegális foglalkoztatási formákat. Az országspecifikus, kisebb kivételek (például kis- vagy nagyvállalatok, bizonyos ágazatok vagy foglalkozások stb.) itt nincsenek feltüntetve.

^b A mintavétel általában egyszerű véletlen mintavétel az egyének szintjén. A zárójelben szereplő szám a kutatók számára elérhető adatok arányát jelzi az összes elérhető vagy mintázott populáció százalékában.

^c A legkisebb elérhető felbontás. Előfordul, hogy ez a felbontás csak az adatok egy részmin-táján áll rendelkezésre, nem az egész időszakra vonatkozóan. A folytonos olyan országokat jelöl, amelyek rendelkeznek részletes időszakszintű (lényegében napi) adatokkal.

^d Az utolsó évek az utolsó, valamilyen publikációban használt évre vagy a legutolsó olyan évre vonatkoznak, amelyet egy, az adatokhoz hozzáférő kutató megerősített.

időzítésének elemzését. Ez a részletesség különösen fontos a rövid távú változások – például jogszabályváltozások – hatásának vizsgálatánál, ahol az éves adatok már túl durva felbontást jelentenének. Míg korábban jelentős korlát volt az adatbázis rövidsége, az Admin4 már a maga közel húszéves időtartamával az elérhető adatbázisok középmezőnyébe tartozik.

3. táblázat

Munkáltató-munkavállalói paneladatok elérhetősége – az amerikai kontinens és egyéb országok

Ország	Alapsokaság ^a	Mintavétel ^b	Felbontás ^c	Időablak ^d
Argentína	magánszféra	minta (3%)	havi	1996–2015
Ausztrália	foglalkoztatottak	teljes	folytonos	2011–2020
Brazília	foglalkoztatottak	teljes	éves	1985–2018
Chile	foglalkoztatottak	teljes	havi	2002–2022
Costa Rica	foglalkoztatottak	teljes	havi	2006–2017
Ecuador	foglalkoztatottak	teljes	havi	2006–2012
Egyesült Államok	foglalkoztatottak	teljes	éves	1993–2021
Izrael	foglalkoztatottak	teljes	havi	1983–2015
Kanada	foglalkoztatottak	teljes	éves	1983–2019
Kolumbia	foglalkoztatottak	teljes	havi	2008–2014
Mexikó	magánszféra	teljes	havi	2005–2019
Tajvan	magánszféra	teljes	havi	1998–2004
Új-Zéland	foglalkoztatottak	teljes	havi	2000–2017

^a A „foglalkoztatottak” megjelölés a hivatalos foglalkoztatásra utal, nem tartalmazva az informális vagy illegális foglalkoztatási formákat. Az országspecifikus, kisebb kivételek (például kis- vagy nagyvállalatok, bizonyos ágazatok vagy foglalkozások stb.) itt nincsenek feltüntetve.

^b A mintavétel általában egyszerű véletlen mintavétel az egyének szintjén. A zárójelben szereplő szám a kutatók számára elérhető adatok arányát jelzi az összes elérhető vagy mintázott populáció százalékában.

^c A legkisebb elérhető felbontás. Előfordul, hogy ez a felbontás csak az adatok egy részmintáján áll rendelkezésre, nem az egész időszakra vonatkozóan. A folytonos olyan országokat jelöl, amelyek rendelkeznek részletes időszakszintű (lényegében napi) adatokkal.

^d Az utolsó évek az utolsó, valamilyen publikációban használt évre vagy a legutolsó olyan évre vonatkoznak, amelyet egy, az adatokhoz hozzáférő kutató megerősített.

Természetesen vannak példák, főleg a skandináv országokban, ahol még ennél is több évtizedre is vissza tudnak nyúlni a kutatók.

Tartalmi szempontból az Admin4 nemzetközi viszonylatban a kifejezetten gazdag adatbázisok közé tartozik. A rendelkezésre álló modulok lefedik az egészségügyi, oktatási, pénzügyi, szociális és demográfiai információk széles körét. Különösen ritka, hogy egy adatbázis egyszerre tartalmaz például egészségügyi ellátási eseményeket, részletes oktatási karrierutakat és szülő-gyermek kapcsolatokat. A 4. táblázatban a Boza–Pető [2025] által készített felmérésre támaszkodva részletesen is bemutatjuk az egyes témakörök kapcsán elérhető információkat.

A 4. táblázat alapján jól látszik, hogy bár egyre több ország rendelkezik adminisztratív adatokból épülő, kapcsolt munkáltató-munkavállalói adatbázissal, a törzsadatokhoz kapcsolódó kiegészítő információk lefedettsége korántsem

4. táblázat

Nemzetközi munkáltató-munkavállalói paneladatokban elérhető információk

	Admin3	Admin4	Van adat	Nincs adat
Munkakörülmények (munkaórák, túlóra, bónuszok)	×	×	10	5
Cég pénzügyi/tulajdoni viszonyai, adatai	✓	✓	11	4
Szociális juttatások/transzferek	✓	✓	10	5
A munkahely elhelyezkedése	×	×	12	3
Lakóhely	✓	✓	12	3
Származási hely	×	✓	12	3
Egészségügyi adatok	✓	✓	7	8
Oktatási intézmények	✓	✓	8	7
Kognitív készségek	✓	✓	6	9
Gyermekek száma	×	✓	9	6
Családi kapcsolatok	×	✓	7	8
Összekapcsolható más adatokkal	×	×	11	4

Megjegyzés: a cellák azt mutatják, hogy hány országban érhető el legalább valamilyen részletességben adat az adott témakörre vonatkozóan. Részletes információkkal jelenleg 15 ország esetén rendelkezünk. Az egyes kategóriákban az országonkénti elérhetőségre vonatkozó információk megtalálhatók *Boza–Pető* [2025]-ben.

általános. Míg a magyarországi adatbázisban a törzsadatok kiegészíthetők a cégek pénzügyi adataival, valamint egyéni szinten például szociális transzferekkel és földrajzi információkkal, addig ezek az információk a vizsgált országok mintegy egynegyedében nem állnak rendelkezésre. Különösen ritkák az olyan érzékenyebb adatok, mint az egyéni szintű egészségügyi ellátások igénybevétele, az oktatási, a kognitív készségekre vagy a családi kapcsolatokra vonatkozó információk. Míg ezek Magyarországon elérhetők az adatbázisban, a lekérdezett országok körülbelül felében hiányoznak.

Az Admin4 egyik legnagyobb nemzetközi előnye, hogy a kutatható témák köre rendkívül széles a részletes kiegészítő moduloknak köszönhetően. Fontos azonban megjegyezni, hogy néhány lényeges területen továbbra is vannak hiányosságok. Az Admin4 egyik újdonsága a korábbi hullámokhoz képest, hogy már tartalmaz információt a családi kapcsolatokról is. Ezek azonban jelenleg korlátozottak: elsősorban az anya-gyermek kapcsolatok azonosíthatók, és a mintavételi eljárás (50 százalékos véletlen minta) miatt az összes lehetséges kapcsolatnak csak egy töredéke jelenik meg. Ahhoz ugyanis, hogy egy gyermeket az édesanyjához lehessen kapcsolni, mindkettjüknek szerepelnie kell a mintában.

Az Admin4 egy másik hiányossága, hogy az iskolai végzettségre vonatkozó információk közvetlenül csak a fiatalabb korosztály esetében állnak rendelkezésre, azon belül is azoknál, akik a megfigyelési időszak alatt aktív tanulói jogviszonnyal

rendelkeztek. Bizonyos esetekben azonban ez a hiányosság megkerülhető: az iskolai részvételre vonatkozó adatok alapján a végzettség becsülhető (*Köllő* [2022]). Hátrány továbbá, hogy a munkavállalókat nem telephely, hanem csak a foglalkoztató szintjén látjuk. Ily módon sem a munkavégzés pontos földrajzi helye nem ismert, sem az, hogy kik dolgoznak egymással közvetlenül egy munkahelyen.

Összességében elmondható, hogy a hazai Admin4 a kapcsolt munkáltató-munkavállaló adatbázisok nemzetközi mezőnyének élvonalába tartozik. Bár történetileg fiatalabb, mint például az osztrák vagy dán adatbázisok, lefedettsége, tartalmi gazdagsága és finom időbeli felbontása alapján számos szempontból kimagasló. A magyar adatbázis így nemcsak hazai elemzésekre nyújt kivételes lehetőséget, hanem a nemzetközi összehasonlító kutatások új hullámának is szerves részévé válhat.

A legfrissebb kutatási irányok és jövőkép

A tanulmány zárófejezete röviden bemutatja a legújabb innovációkat, valamint a több országot átfogó adatbázisokra épülő kutatások fejlődési irányait. Részletesebb elemzésért lásd *Boza–Pető* [2025].

Nemzetközi összefogások. Míg a legtöbb kapcsolt munkáltató-munkavállaló adatot használó elemzés egyetlen ország adataira épül, az egyre elterjedtebb nemzetközi összehasonlító vizsgálatok átfogóbb bizonyítékokat szolgáltatnak a modern gazdaságok közös viselkedési mintáiról és piaci folyamatairól. Az országokon átívelő elemzések megvalósítását ugyanakkor jelentősen megnehezítik az adathozzáférési korlátozások, valamint az adatok felhasználásához szükséges ország- és adatspecifikus szakértelem szükségessége. Egyéni kutatók számára emiatt ritkán reális cél az ilyen jellegű vizsgálatok létrehozása. A megoldást az országok közötti, sokszervező együttműködések jelentik, amelyek közös, harmonizált módszertanon alapuló, összehasonlító elemzéseket végeznek. Három jelentős nemzetközi kezdeményezést szeretnénk kiemelni ezen a téren.

A Comparative Organizational Inequality Network (COIN) egy 2015-ben indult szerveződés, amely mára 16 ország kutatóit fogja össze azzal a céllal, hogy a cégek szerepét vizsgálják a jövedelmi egyenlőtlenségek kialakulásában (*Tomaskovic-Devey és szerzőtársai* [2020], *Penner és szerzőtársai* [2022]). Az OECD LinkEED kutatócsoport 20 ország harmonizált LEE-adatain alapulva elemzi a vállalati bérpolitikák, a munkahelyváltás és a bérkülönbségek szerepét a munkaerőpiaci egyenlőtlenségek nemzetközi alakulásában (*OECD* [2021]). A Global Repository of Income Dynamics (GRID) projekt nyílt hozzáférésű, nemzetközi adatbázist hoz létre az egyéni szintű jövedelmi egyenlőtlenségek és dinamikák összehasonlítható mérésére. Jelenleg 13, a közeljövőben pedig több mint 25 ország adminisztratív adatainak felhasználásával (*Güvenen és szerzőtársai* [2022]). Ezek az együttműködések jelentősen hozzájárulnak az általános gazdasági és társadalmi folyamatok mélyebb megértéséhez.

Adatkapcsolások. Az adminisztratív adatbázisok egyik fő korlátja, hogy kizárólag az állami intézmények által gyűjtött információkat tartalmazzák. Ezt a hiányosságot

azonban ki lehet küszöbölni más adatforrások – például bérfelmérések, háztartási költségvetési adatok vagy időmérleg-vizsgálatok – integrálásával. Ilyen összekapcsolások révén a kapcsolt munkáltatói-munkavállalói adatbázisok tartalma jelentősen gazdagítható, amennyiben az adattulajdonosok engedélye és az adatvédelem (különösen az anonimizálás) megfelelően biztosított. Számos országban már folynak ilyen munkák, és egyre több helyen integrálnak új típusú adatokat, például oktatási, egészségügyi vagy vállalati hálózati információkat.

A német IAB (*Institute für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung*) például élen jár ezen a téren: olyan adatbázisokat fejleszt, amelyekben az adminisztratív nyilvántartások mellett megjelennek a cégek munkaerő-felvételi gyakorlatairól, önbevalláson alapuló bérstruktúrájáról vagy akár laboratóriumi kísérletekből származó adatok is. Ezek az innovációk a gyakorlatban új kutatási lehetőségeket teremtenek: összehasonlíthatóvá válik például a cégek által becsült és a tényleges bérpozíció, elemezhető a technológiai változások munkaerőpiaci hatása, vagy feltárhatók a munkaerő-felvétel során jelentkező nehézségek.

Egyes kezdeményezések – szigorú adatvédelmi szabályok mellett – például a munkavállalók nevei alapján próbálják megbecsülni származásukat, ezzel lehetővé téve az etnikai alapú munkaerőpiaci egyenlőtlenségek vizsgálatát is (például Németország esetében lásd *Hermansen és szerzőtársai* [2025]). A jövőben a nyelvi és osztályozási algoritmusok további lehetőségeket nyithatnak az adminisztratív adatok fejlesztésében, amennyiben ehhez az adatgazdák is hozzájárulnak.

A magyarországi Admin-adatbázisok ugyan nem bővíthetők szabadon új, egyéni szintű kérdőíves modulokkal, azonban aggregált szintű információk kapcsolhatók hozzájuk. Erre jó példa *Boza–Reizer* [2024] kutatása, amely során a szerzőpáros valószínűségi kapcsolás segítségével sikeresen összekötötte a Bértarifa-felvételből származó cégszintű aggregált bérjellemzőket az Admin3 adatbázisban megfigyelhető bérelőzlásokkal, így részletesebb képet kapva a kereseti szerkezetekről.

Az akadémián túl. Az adminisztratív forrásokra épülő paneladatok nemcsak az akadémiai kutatások számára fontosak, hanem a szakpolitikai döntéshozatal és a közpolitikai programok tervezése szempontjából is hasznos eszközt jelentenek. Jelenleg ezen adatbázisokat leginkább gazdasági szabályszerűségek vagy nagyobb szabályozási változások utólagos értékelésére használják. Ha azonban az adatok naprakészen, minimális késleltetéssel elérhető lennének, közvetlenebb szerepet játszhatnának a döntéshozatalban is. Bár sok ország évente frissíti munkáltató-munkavállaló adatbázisait, ez nem mindenhol bevett gyakorlat, pedig az adminisztratív nyilvántartások jellemzően havi szinten frissülnek. A folyamatos, gyorsan elérhető adatszolgáltatás segíthetne a gazdasági sokkok – például a koronavírus-járvány vagy a migrációs hullámok – azonnali munkaerőpiaci hatásainak megértésében, és ezáltal hatékonyabbá tehetné a közpolitikai reakciókat. Ráadásul a tudományos kutatásokat is élénkítené.

A tervek szerint a KRTK Adatbank Admin5 adatbázisa már évente fog frissülni, így biztosítva a fenti előnyöket. Erről azonban majd csak néhány év múlva írhatunk részletesebben. Addig is jó kutatást kívánunk!

Hivatkozások

- ABOWD, J. M.–KRAMARZ, F. [1999]: The analysis of labor markets using matched employer-employee data. Megjelent: *Ashenfelter, O.–Card, D.* (szerk.): Handbook of Labor Economics. Chapter 40. Vol. 3. Part B, 2629–2710. o. [https://doi.org/10.1016/S1573-4463\(99\)30026-2](https://doi.org/10.1016/S1573-4463(99)30026-2).
- BENEDEK DÓRA–ELEK PÉTER–KÖLLŐ JÁNOS [2012]: Adóelkerülés, adócsalás, fekete- és szürkefoglalkoztatás. Megjelent: *Fazekas Károly–Benczúr Péter–Telegdy Álmos* (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör, 2012. MTA KRTK KTI–OFA, Budapest, 165–190. o. https://kti.krtk.hu/file/download/mt_2012_hun/egyben.pdf.
- BOZA ISTVÁN–PETŐ RITA [2025]: The Rise of Linked Employer-Employee Panel Data: Where Are We Now? KRTK KTI Working Papers, 2. sz. <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2025/02/KRTKKTIWP202502.pdf>.
- BOZA ISTVÁN–REIZER BALÁZS [2024]: The Role of Flexible Wage Components in Gender Wage Difference. IZA Discussion Paper, No. 17125. <https://doi.org/10.2139/SSRN.4889211>.
- GUVENEN, F.–PISTAFERRI, L.–VIOLANTE, G. L. [2022]: Global trends in income inequality and income dynamics: New insights from GRID. Quantitative Economics, 13. köt. 4. sz. 1321–1360. o. <https://doi.org/10.3982/qe2260>.
- HERMANSEN, A. S.–PENNER, A.–BOZA ISTVÁN ÉS SZERZŐTÁRSAI [2025]: Immigrant-native pay gap driven by lack of access to high-paying jobs. Nature, 644. köt. 969–975. o. <https://doi.org/10.1038/s41586-025-09259-6>.
- KÖLLŐ JÁNOS [2022]: A kapcsolt adminisztratív paneladatok hasznáról a KRTK Adatbank Admin adatbázisainak példáján. Megjelent: *Szabó-Morvai Ágnes* (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör, 2021. KRTK–KTI, Budapest, 67–74. o. <https://real.mtak.hu/156600/1/mpt-2021.pdf>.
- OECD [2021]: The Role of Firms in Wage Inequality: Policy Lessons from a Large Scale Cross-Country Study. OECD Publishing, Párizs, <https://doi.org/10.1787/7d9b2208-en>.
- PENNER, A. M.–PETERSEN, T.–HERMANSEN, A. S. ÉS SZERZŐTÁRSAI [2022]: Within-job gender pay inequality in 15 countries. Nature Human Behaviour, 7. köt. 2. sz. 184–189. o. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01470-z>.
- SEBŐK ANNA [2022]: A KRTK kapcsolt államigazgatási paneladatbázisa – Admin4. Megjelent: *Szabó-Morvai Ágnes* (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör, 2021. KRTK–KTI, Budapest, 76–80. o. <https://real.mtak.hu/156600/1/mpt-2021.pdf>.
- TOMASKOVIC-DEVEY, D. ÉS SZERZŐTÁRSAI [2020]: Rising between-workplace inequalities in high-income countries. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 117. köt. 17. sz. 9277–9283. o. <https://doi.org/10.1073/pnas.2009782117>.

Beszámoló a makroelemzők fórumáról

63. Közgazdász-vándorgyűlés, Veszprém, 2025. szeptember 4–5.

Az egyik legrangosabb hazai közgazdász-konferencián, a Közgazdász-vándorgyűlésen a Magyar Közgazdasági Társaság Gazdaságpolitikai és Gazdaságelméleti Szakosztálya Elkerülhető-e a stagfláció címmel tartotta meg szekcióülését, neves hazai makrogazdasági elemzők részvételével.¹

A szakértők megvitatták az 1970-es évtized és a koronavírus-járvány utáni évek stagflációs periódusának hasonlóságait és különbségeit. Mindkét időszakra jellemző volt a csökkenő gazdasági növekedés és az infláció jelentős megemelkedése. Az 1970-es évek stagflációs periódusa a közgazdaság-tudományban paradigmaváltáshoz és a monetáris politika sikeres válságkezeléséhez vezetett. A szakértők egyetértettek abban, hogy az 1970-es és 1980-as évek válságkezelésének növekedési áldozata és társadalmi költségei sokkal magasabbak voltak, mint a koronavírus- és energiaválságot követő években. Ennek okai sokrétűek. Az elmúlt 50 évben jelentősen változott a gazdaság szerkezete, a szakszervezetek befolyása jelentősen csökkent, szerepüket átvették a demográfiai tényezők. A jegybankok intézményi hitelessége jelentősen nőtt. Míg az 1970-es években az olajárak növekedése közvetlenül indított el inflációs spirált, addig a 2020-as évek stagflációs periódusában már az orosz–ukrán háború miatt emelkedő földgázárak is jelentősen hozzájárultak az inflációs nyomás erősödéséhez. A szakértők megvitatták a stagflációs periódusok lehetséges ciklikus és strukturális okait, és levonták az ebből fakadó következtetéseiket a magyar gazdaságpolitikát illetően is. Ez az írás kísérletet tesz a kerekasztal-beszélgetés legfontosabb gondolatainak összefoglalására.

A panelbeszélgetést *Halmi Péter* (akadémikus, egyetemi tanár, NKE–BME, az MKT Gazdaságpolitikai és Gazdaságelméleti Szakosztályának elnöke) moderálta négy makrogazdasági elemző-szakértő – *Madár István* (portfolio.hu vezető makrogazdasági elemzője, az MKT elnökségi tagja), *Balaton András* (az MNB Közgazdasági Előrejelzés és Elemzés Igazgatóságának igazgatója, az MKT Gazdaságpolitikai és Gazdaságelméleti Szakosztályának elnökségi tagja), *Nyeste Orsolya* (az Erste Bank Hungary Zrt. vezető makrogazdasági elemzője), *Suppan Gergely* (a Nemzetgazdasági

¹ A makroelemzők fórumának teljes panelbeszélgetése elérhető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=8HWYejCNbo>.

Minisztériumnak költségvetés makrogazdasági megalapozásáért felelős helyettes államtitkára) – részvételével:

Halmi Péter szekcióelnök előadása nyitotta meg a kerekasztal-beszélgetést, ezt követően az elemzők reagálhattak a felvetésekre, és kifejtették véleményüket.

Bevezető előadás – stagfláció a közgazdasági elméletben

Az aranykori növekedés időszaka az 1945-től 1973-ig tartó időszak, amelynél a gazdaság működését a Phillips-görbe írta le. A Phillips-görbe inverz kapcsolatot feltételezett a munkanélküliség és az infláció között. Ebből az a szükségszerű gazdaságpolitikai következtetés adódott, hogy expanzív és restriktív beavatkozásokkal a növekedés egyensúlyi pályán tartható. Az aranykori növekedés körülményei között ez a rendszer működni látszott. A stagfláció kifejezés először 1965-ben merült fel egy brit vezető konzervatív politikus részéről:

„Most a legrosszabb helyzetben vagyunk – nemcsak az infláció vagy a stagnálás, hanem mindkettő egyszerre. Egyfajta »stagfláció« alakult ki... a termelés 1 vagy 0,5 százalékkal csökkent, míg a jövedelmek talán 8 százalékkal nőttek. Ez a következő hónapokban csak két dologhoz vezethet: vagy jelentősen megnő az importszámlánk [a megnövekedett fogyasztói kiadások kielégítésére]..., vagy nagyon is valóban emelkednek az áraink.” (Részlet Iain Macleod, a Konzervatív Párt gazdasági szóvivőjének 1965. november 17-én a brit alsóházban elhangzott beszédéből.)²

Ez az idézet a stagflációs helyzet kínálatoldali összefüggéseire utal. Az 1970-es évek végén a klasszikus Phillips-görbe már meghaladottá vált, olyan helyzet alakult ki, amelyben a legfontosabb gazdasági mutatók egyidejűleg romlottak. Klasszikus példa az Egyesült Államok esete, ahol egyidejűleg magas infláció, gazdasági stagnálás és növekvő munkanélküliség volt a jellemző (különösen az 1973–1975 és 1978–1980 közötti időszakokban). Az a fajta átváltás, amelyet a klasszikus Phillips-görbe feltételezett, már nem állt fenn. Ennek a jelenségnek a fő okai elsősorban a kínálatoldali sokkokkal (elsősorban az 1973-ban és 1979-ben bekövetkező olajárrobbanással, beraadó inflációs várakozásokkal, a szakszervezetek erős alkuerejével és ebből adódóan a munkabér-mechanizmus meglévő nominális és reálmerevségeivel) függtek össze. A Phillips-görbe meghaladása egyfajta paradigmaváltást igényelt a közgazdaságtudományban. Az amerikai infláció és munkanélküliség alakulásában megfigyelhető, hogy az 1970 és 1975, valamint 1980 körüli időszakokban az infláció és a munkanélküliség már nem a Phillips-görbe szerint alakult. A gazdasági stagnálás ellenére Paul Volcker Fed-elnök erőteljes kamatemelést indított az inflációs várakozások letörése érdekében, megteremtve a monetáris politika hitelességét. Az inflációs célkövetés – monetarista fordulatot eredményezve – lett az új monetáris politikai irányzat, amely elvezetett a „nagy mérséklődés” (*great moderation*) időszakához, amikor egyidejűleg javult az egyensúly, és magas növekedés alakult ki.

² Hansard – House of Commons, Economic Affairs, 17 November 1965.

A 2008–2009-es világgazdasági válság időszakában inflációs feszültségek kevésbé jellemezték a világgazdaság működését. Ez a helyzet a 2020-as évek válságai során változott meg, mivel – hasonlóan az 1970-es évekhez – nagyon erős kínálatoldali sokkok léptek fel. A kínálatoldali sokkok nagyságát jól jellemzi az olajárak megnövekedett volatilitása és az olajárszint növekedése a 2020-as években, ez a jelenség az 1970-es években is lezajlott. A 2020-as évek megnövekedett inflációjában jelentős szerepet játszottak a koronavírus-járvány utáni helyreállítás gazdasági körülményei és az ellátási láncok szakadozottsága is. A világjárványt követő években – az ún. „polikrízis” időszakában – a növekedés lelassult, és az infláció viszonylag magas szinten ragadt be.

Felmerül a kérdés, hogy ez a gazdasági jelenség stagflációként értékelhető-e. Ezeket a negatív gazdasági jelenségeket tovább erősíti a vámháború, valamint a kereskedelem-politikai sokkok okozta kereskedelmi bizonytalanság is. A következmény: a világkereskedelmi bizonytalansági index magas szinten áll, ez pedig a közgazdászok szerint stagflációs kockázatot jelent. Ha összehasonlítjuk a G7-országok inflációjának közelmúltbeli (2019–2025) alakulását az 1970-es és az 1980-as évek inflációjával, azt láthatjuk, hogy a G7 átlagos inflációja 1974-es csúcstól (14–15 százalék) követően 1980-ban másodszor is tetőzött, 13–13,5 százalékos szinten. A G7-országok közelmúltbeli átlagos inflációja az 1970-es évek inflációjához hasonlóan alakult (2023-ban 8 százalék körül tetőzött), de kérdésként merül fel, hogy elkerülhető-e az infláció újbóli megemelkedése, vagyis az 1980-as évek inflációs mintázatának megismétlődése? Jelentős változás az 1970-es és az 1980-as évekhez képest, hogy a szakszervezeti befolyás, vagyis a szakszervezetek béralkuereje (szakszervezeti tagok aránya a teljes bérből élők foglalkoztatásában) mára a főbb nyugati országokban jelentősen lecsökkent az 1970-es és az 1980-as évekhez képest (kisebb csökkenés következett be Finnországban és Svédországban, legnagyobb volt az esés – magas szintről – a volt szocialista kelet-közép-európai országokban). Az előadó erre példaként megemlítette, hogy míg az Egyesült Királyságban a szakszervezeti befolyás nyomán a munkavállalók erős alkupozíciója az 1970-es években relatíve magas (3–4 százalékos) reálbér-növekedést eredményezett, addig a thatcheri reformok után a munkavállalók bérkövetelése már jobban figyelembe vette a gazdasági realitásokat, és ezáltal a reálbér-növekedés fokozatosan csökkent, sőt a 2010-es évekre már negatív volt. Ennek következtében az Egyesült Királyságban az éves inflációs ráta és az éves bérnövekedési ütem közötti közepesen erős statisztikai kapcsolat (az 1970–1991-es időszak korrelációja: 0,367) mára teljesen eltűnt (a 1992–2021-es periódus korrelációja: –0,26).

A nominális béremelkedési ütem és az infláció összefüggésében fontos kitérni a termelékenység alakulásának vizsgálatára is. A termelékenység alakulására negatívan hat a 2008-tól tartóan fennálló negatív magánberuházási rés, nevezetesen az a jelenség, hogy a 2008–2009-es világgazdasági válság óta a magánberuházások tartósan alacsonyabb trendpályán mozognak a 2008 előtti időszak trendjéhez képest.

A magyar gazdaságra áttérve az előadó kifejtette, ha a növekedés és az infláció kapcsolatát vizsgáljuk a magyar gazdaságban a 2019-es bázison, azt láthatjuk, hogy 2021-től az árszint és a GDP közötti „olló” jelentősen szétnyílt (míg az árszint jelenleg 145 százalékon áll, addig a GDP az elmúlt 3 év stagnálása következtében csak 105 százalékon), ami a stagflációs kockázatok meglétére is utalhat.

Vita

Melyek az 1970-es évek stagflációs periódusának és a 2020-as évek poszt-Covid időszakának hasonlóságai és különbségei?

Balatoni András hozzászólásában kiemelte, hogy a stagfláció elsősorban az angolszász országokra volt jellemző. Nagy szerepet játszott a stagfláció kialakulásában az olajárak jelentős emelkedése és a magas béremelkedés is az 1970-es évek elején. Hozzátette, van még egy stagflációs tényező, amellyel korábbi kutatásai során találkozott, mégpedig az a gazdaságpolitikai recept, amellyel a kormányok a stagflációt próbálták kezelni. 1971-ben hirdette meg Nixon elnök az új gazdaságpolitikát (*New Economic Policy*), amelynek keretében számos árkorlátozó intézkedést vezettek be. Az akkori *mainstream* közgazdászok (Samuelson, Okun) üdvözölték az árkorlátozó intézkedések bevezetését. Érvelésük szerint az expanzív költségvetési és monetáris politika úgy képes támogatni a gazdaságot, hogy az árkorlátozó intézkedések gátat szabnak majd az általános áremelkedésnek és így a költségszint növekedésének is. Egyetlen közgazdasági iskola volt, amelyik helytelenítette az árkorlátozó intézkedések bevezetését: Milton Friedman és a monetarista iskola. Érvelésük szerint az árkorlátozó intézkedések bevezetése esetén a vállalatok megtalálják azokat a módokat, amelyek révén kikerülhetik ezeket az adminisztratív intézkedéseket, az expanzív monetáris és költségvetési politika végül pedig csak magas inflációt eredményez.

Az 1970-es évek elején – miközben a gazdaság stagnált – a válságkezelő keynesianus költségvetési és monetáris politikai reakció felerősítette az inflációt, és hozzájárult az inflációs várakozások tartósan magas szintjéhez. Nem volt meg az a hiteles gazdaságpolitikai szereplő – mint az 1980-as, 1990-es évektől a jegybankok –, amelynek az elsődleges mandátuma az árstabilitás elérése és fenntartása lett volna. A megnövekedett jegybanki hitelesség tükröződik abban, hogy még a nagy költségsokkok idejében (2022–2023) sem szökött fel olyan magasra az inflációs ráta, mint amekkorát a világ az 1970-es években megtapasztalt. Az 1980-as évek második inflációs tetőzésének kérdésköre kapcsán a hozzászóló megjegyezte, hogy a fennálló jegybanki intézményi hitelesség miatt az infláció újbóli visszatérése (inercia) nem fog bekövetkezni.

Madár István szerint a stagfláció egy nagyon különleges gazdasági helyzet: az 1970-es évekig a közgazdászok a gazdaság működését úgy írták le, hogy a gazdasági sokkokat és ingadozásokat alapvetően különböző keresleti típusú sokkok (hitelciklusok, külső, költségvetési politikai és konjunkturális sokkhatások) okozzák. Ha keresleti ciklikusság van a gazdaságban, akkor az infláció és a gazdasági teljesítmény közötti kapcsolat a Phillips-görbével jól leírható. A klasszikus keynesi iskola szerint csak kivételes esetben fordulhat elő olyan stagflációs jelenség, mint amilyen az 1970-es évek közepén bekövetkezett. A monetarista iskola lényegében az 1970-es évek stagflációjának helyes közgazdasági értelmezése nyomán jött létre, amiért Friedman később Nobel-díjat is kapott. A stagfláció fennállása azt is jelenti, hogy lennie kell a gazdaságban egy nem keresleti természetű problémának: ilyen például a kínálatoldali ársokk vagy ha a gazdaság eléri a potenciális kibocsátásának határát, ahol további keresletélénkítésre már nem a kibocsátás növekedésével reagál,

vagyis a keresletélénkítésnek itt már nincs reálhatása. A hibás válságkezelés nyomán kialakuló munkaerőpiaci kudarcok ezen sokkok negatív hatását fel tudják erősíteni. A jelenlegi poszt-Covid időszak úgy jellemezhető, hogy az ellátási láncok részleges helyreállása miatt egy magasabb inflációs periódusban élünk, amit a globális jegybankok restriktív kamatpolitikával igyekeznek megfékezni.

Új jelenség a vámháború egy olyan gazdasági környezetben, amelyben a legújabb közelmúltbeli adatok alapján az Egyesült Államokban a gazdasági növekedés gyengül, és növekvő valószínűsége van egy stagflációs helyzet kialakulásának (Beige Book). Megjelentek a vámoknak a költségsokkjellegű elemei, ezek lassan beépülnek az árakba, eközben a gazdasági aktivitás nem mutat egyértelmű élénkülést a Fed körzeteinek többségében.³ Kulcskérdés, hogy a vámok bevezetése által generált és a Beige Bookban felmért gazdasági hatások mennyire rendszerszintűek, és mennyire épülnek majd be a gazdasági várakozásokba. A magyar gazdasággal párhuzamot vonva Madár István megállapította, hogy jelenleg az MNB az inflációs várakozásokat nem tudja olyan mértékben „lehorgonyozni”, mint ahogy arra a 2010-es évek második felében képes volt. Jelenleg a gazdaságpolitika egyik fő kérdése, hogy lehet-e stagfláció, vagyis a jelenlegi rendszerszintű problémák mennyire lesznek permanensek, és ki lehet-e alakítani azt a gazdaságpolitikai mixet, amelynek révén létrejön a stagfláció akár az Egyesült Államokban, akár Magyarországon.

Nyeste Orsolya hozzászólásában kiemelte, hogy az 1970-es évek válságkezelésében nagy tanulság az, hogy az aranykori növekedéssel jellemezhető időszakot követően nem léteztek hiteles és független jegybankok, amelyek képesek lettek volna az inflációs hullám megfékezésére. Az aranykori növekedés a nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban aktív keynesianus költségvetési politikával állt elő úgy, hogy az infláció alacsony szinten maradt. Ezt a gazdasági környezetet alapvetően megváltoztatta az 1973-as első olajárrobbanás, amelynek következtében az infláció meglódult. Ezt először a gazdaságpolitika félrekezelte, végül Volcker Fed-elnök (1979–1987) hozott áttörést az infláció leszorításában, aki a növekedés vagy infláció kérdésében egyértelműen az infláció letörése mellett döntött.⁴ Volcker koncepciója szerint hosszú távon akkor lehet növekedést elérni, ha az inflációt sikerül megfékezni. Ebben az időben a Fed monetáris politikájának hitelessége gyenge volt, ár–bér spirál jellemezte az amerikai gazdaságot, ezért hosszú időszakon keresztül magasan kellett tartani az alapkamatot.⁵ Előtte még azt a hibát is elkövették, hogy túl hamar kezdték enyhíteni a kamatszigoron,⁶ ami az infláció újbóli növekedését okozta. Így az Egyesült Államokban az 1970-es évek jegybanki hitelességének hiánya miatt később, az 1980-as évek elején csak egy jóval magasabb kamatszint mellett és sokkal magasabb növekedési áldozat árán sikerült megfékezni az inflációt⁷ és egy moderált infláció melletti

³ A Beige Book 12 Fed-körzet gazdasági kilátásait méri fel az Egyesült Államokban (https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/files/BeigeBook_20250903.pdf?utm_source=chatgpt.com).

⁴ Volcker drasztikus kamatemelésekkel megtörte az 1970-es évek végi magas inflációt, aminek ára egy mély recesszió lett az 1980-as évek elején.

⁵ Volcker elnöksége alatt az irányadó kamat 11 százalékról 20 százalék fölé emelkedett.

⁶ A túl korai ünneplés (*early celebration*) jelenségéről részletes áttekintést ad Anil és szerzőtársai [2023].

⁷ 1980-ban és 1982-ben is recesszióba csúszott az amerikai gazdaság.

növekedési pályára állítani az amerikai gazdaságot. A 2020-as években a döntéshozók szintén kínálati jellegű inflációval szembesültek, amelyen a jegybankok átnéztek, és késlekedés mutatkozott a monetáris szigorítást illetően is. Ellentétben az 1970-es évekkel, a jegybankok hitelessége már meg tudta fékezni az infláció elszabadulását, és nem vezetett olyan nagy növekedési áldozatokhoz, mint az 1970-es években és az 1980-as évek elején. Az 1970-es évek amerikai stagflációját a munkanélküliség jelentős emelkedése kísérte. Ezzel összehasonlítva, a 2020-as években bár a gazdasági növekedés gyengébb volt, az inflációs problémák nem tűntek el, de a munkanélküliségi rátákban – demográfiai okok miatt – már nincs akkora növekedés, mint az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején.

Suppan Gergely hozzászólásában utalt a stagflációs okok geopolitikai hátterére, nevezetesen arra, hogy az 1979-es iráni forradalom miatt a hordónkénti olajár 13–15 dollárról 1980-ra felugrott 40 dollárra. Az olajárak triplázódása felerősítette a gazdaságban már meglévő inflációs folyamatokat, ami nélkül nem következett volna be. Az infláció másodszori megemelkedését a második olajársokk okozta, és ennek letörése érdekében erőteljes restriktív monetáris politikára volt szükség, és ennek köszönhető később az 1980-as évek gazdasági sikere. A 2020-as években viszont a koronavírus-járvány miatti tudatos lezárások okoztak keresleti feszültségeket. Amikor az emberek karanténban voltak, csak bizonyos szegmensekbe áramlott a kereslet, és amikor feloldották ezeket a kijárási korlátozásokat, akkor a kereslet más szegmensekben hirtelen megélnéknült (utazás, nyaralás, szórakozás). A koronavírus-válság idején és azt követően a gazdaság egyes szegmenseiben a ciklikus mintázat helyett élenkülő keresletet lehetett megfigyelni.

Egyes vélekedések szerint a járványt követő nyitás után a monetáris politikák még nem voltak kellően szigorúak (főleg az Egyesült Államokban), viszont 2022-ben történt egy jelentős fordulat az orosz–ukrán háború kitörésével. A világjárvány utáni helyreállási időszak magasabb inflációját tovább erősítették különböző – elsősorban a mezőgazdaságból érkező – kínálatoldali sokkok (brazil aszály, odesszai kikötők lezárása), aminek következtében meglódultak a mezőgazdasági terményárak és az alapvető élelmiszeripari termékek inflációja. A viszonylag laza monetáris politika csak késve reagált ezekre a jelenségekre, ami később felerősítette az inflációs hullámot. Különbség az 1970-es évekhez képest az is, hogy az orosz–ukrán háború az olajárak helyett a földgázárakat emelte meg jelentős mértékben. A földgázárak eltérő alakulása figyelhető meg Európai Unióban és az Egyesült Államokban.⁸ Európában már visszaestek a gázárak, de tartósan többszörös szinten maradtak, mint ami az orosz–ukrán háború kitörése előtt volt. Az amerikai földgázárakban sokkal mérsékeltebb mozgást lehetett megfigyelni 2022-ben. A földgázárak eltérő szintje ipari versenyképességi problémát generált Európában, ennek következtében az Európai Unió gazdasága 1 százalékkal nőtt 2024-ben – az iparosodott

⁸ A nagykereskedelmi földgázárak (TTF spot) az Európai Unióban a 2019–2020-as 3–5 dollár/MMBtu szintről 2021-re 30 dollár/MMBtu szintre ugrottak, majd 2022-ben 44 dollár/MMBtu szinten tetőztek. 2025-re ez az ár 11 dollár/MMBtu-ra csökkent. Eközben az Egyesült Államokban 2019–2020-ban 2–2,6 dollár/MMBtu szintről 2022-re 6,5 dollár/MMBtu szintre ugrott fel a földgáz ára, amely 2025-re 3 dollár/MMBtu-ra csökkent.

német gazdaság 2023–2024-ben recesszióba süllyedt, és csak a turizmustól függő gazdaságok tudtak növekedést felmutatni.

Az Egyesült Államokban fennmaradt a növekedési lendület – az amerikai GDP-növekedés 2024-ben elérte a 2,8 százalékot –, de jelenleg stagflációra utaló jelek mutatkoznak. Az Európai Unió gazdasága gyengén teljesít, de az infláció a célérték közelében van. Az Európai Unióban az infláció oldaláról nem fenyeget stagflációs veszély, viszont valós veszély, hogy a magasabb energiaárak és az ipari versenyképesség csökkenése miatt az Európai Unió gazdasága csak tartósan alacsonyabb pályán lesz képes növekedni, ahogy erre két jelentés (*Draghi* [2024] és *Letta* [2024]) is utal.

A hozzászóló összegzőképpen megállapította, hogy két tényezőben alapvetően eltér a világjárvány utáni válság az 1970-es években megtapasztalt stagflációs periódustól. A poszt-Covid periódusban nem az olaj-, hanem a földgázárak okozták az infláció felpörgését. A másik tényező, hogy a poszt-Covid időszakban a klímaváltozás miatt az időjárási tényezőknek sokkal nagyobb inflatorikus hatása van (kakaó-, kávé-, narancs-, élelmiszerárak), mint az 1970-es évek stagflációs periódusában.

Milyen ciklikus és strukturális tényezők magyarázhatják a stagflációs kockázat növekedését? – Költségvetési dominancia, pénzügyi elnyomás

Balatoni András hozzászólásában elmondta, hogy *Claudio Borio és szerzőtársai* [2023]⁹ szerint egy inflációs epizódban különböző rezsimek – alacsony inflációjú időszakok és magas inflációjúak – váltják egymást. A szerzők állítása az, hogy mindig számos sokkjelenség érvényesül a gazdaságban, és inflációs szempontból az a legfontosabb kérdés, hogy mikor válnak ezek a megjelenő inflációs „tüskék” általános inflációs hatássá a gazdaságban, vagyis mikor kezdik az árrendszert egy tartósan magasabb árdinamikára átállítani. Fontos kérdés, hogy hitelességével és irányultságával a monetáris politika sikeresen tudja-e ezeket az ársokkokat lokalizálni. Relatív áratrendeződések mindig vannak a gazdaságban, a jegybanknak akkor kell reagálnia, amikor ezek a relatív átárazódások tartósan megemelik az inflációs várakozások szintjét, és egy magasabb inflációs szintre juttatják a gazdaságot.

A stagfláció ciklikus és strukturális tényezői kapcsán a hozzászóló megjegyezte, hogy a munkaerőpiac a makrogazdaság legfontosabb részpiaca, ez határozza meg a sokkok természetét és dinamikáját. A szakszervezetek lefedettsége az 1970-es évek óta jelentősen csökkent, így jelenleg jelentősen más ez az intézményi struktúra. A téma kapcsán Balatoni András megjegyezte, hogy mára a demográfia munkaerőpiaci hatása az elsődleges. Kiemelte, hogy a jelenlegi demográfiai folyamatok a munkaerőpiaci „feszesség” erősödésének irányába hatnak. Összegzőképpen megállapította, hogy megváltozott az oka annak, hogy a munkapiacból származhat-e inflációs veszély. Ezt az inflációs veszélyt nem a munkaerőpiac lazításával, hanem a termelékenység fokozásával szükséges kezelni.

⁹ Erről áttekintést ad *MNB* [2025].

A stagfláció lehetséges trendszerű okai kapcsán a hozzászóló hozzátette, hogy fontos annak vizsgálata, hogy az elmúlt 20 évre visszatekintve a globális megatrendek hogyan befolyásolták az alapvető inflációs tendenciákat (erről áttekintést ad *Balaton* [2018]). A koronavírus-válság előtti alacsony infláció kialakulásában kiemelt szerepe volt a termelés és kereskedelem globalizációs trendjének, vagyis annak, hogy az alacsony határköltségű termelést (Kína, India, Távol-Kelet) sikerült bevonni a termelési láncokba, ami jelentősen csökkentette a termelés költségeit. A globalizáció dezinflációs hatása jelentős volt a koronavírus-válság előtti évtizedben, egyes kutatások szerint az Egyesült Államokban az elmúlt évtizedekben évi 0,5 százalékos dezinflációs hatást fejtett ki a globalizáció. A jelenlegi deglobalizációs folyamatok (világkereskedelem fragmentációja, vámok, baráti országokba telepítés) és az egyéb aktuális gazdaságpolitikai folyamatok (államadósságok magas szintje, zöldátmenet, védelmi kiadások emelkedése, demográfiai folyamatok) viszont a középtávú inflációs ráta emelkedésének irányába hatnak. Ezért Balaton várakozása szerint az alacsony külső inflációs környezet (2010–2019) várhatóan már nem tér vissza.

Suppan Gergely hozzászólásában kiemelte, hogy voltak pozitív irányú sokkok is a világ gazdaságban. A globális megatrendek kapcsán megjegyezte, hogy a koronavírus-válság előtti globális dezinflációban nemcsak az olcsó kínai termékeknek volt jelentős szerepük, hanem az amerikai palaolaj-forradalomnak is, amely 2015-ben az energiaárakon keresztül átmenetileg deflációt is okozott. A hozzászóló pozitív sokként említette a digitalizációs forradalmat (mesterséges intelligencia), de ennek egyértelmű termelékenységjavító hatását árnyalja, hogy növeli az energiafelhasználást, és kérdés, hogy egyes energiahordozók árára hogyan fog hosszú távon hatni. A demográfia kapcsán megjegyezte, hogy az 1950-es évek jelentős gazdasági növekedését az Európai Unióban és az Egyesült Államokban nemcsak a második világháborút követő újjáépítés okozta, hanem a növekvő népesség (*baby boom*) is jelentősen hozzájárult a gazdasági növekedéshez. Az 1970-es évek elején tetőztek Nyugat-Európában a termelékenységi ráták, majd lassú csökkenés indult el. Jelenleg ez a népességfogyás már általánossá vált.

A magyar gazdaságra áttérve *Suppan* kiemelte, hogy a demográfiai változás munkapiaci hatása egyértelműen érződik, minden fontosabb mutató (munkaképes korú népesség, foglalkoztatottak, aktívak és inaktívak száma) csökkenést mutat, amittől hosszú távon a munkaerőpiaci feszesség növekedése várható. Összegzőképpen megállapította, hogy a romló demográfiai trendek kikényszerítik majd a termelékenység javulását.

Nyeste Orsolya hozzászólásában megállapította, hogy a stagflációs kockázatot magyarázó főbb tényezők főleg strukturális okokra vezethetők vissza, ez a demográfia, zöldátállás és deglobalizáció. A koronavírus-válság előtti évtizedhez képest e három tényező globális megatrendje változott a legnagyobb mértékben. Egyetértett azzal, hogy jelenleg egy tartósan magasabb inflációs közeggel kell szembenézni, és kiemelte, hogy az infláció féken tartása nemcsak a monetáris politika feladata, hanem a monetáris és költségvetési politika összhangját is igényli. Korábban a magyar gazdaságban is voltak olyan időszakok a rendszerváltás óta, amikor a monetáris és költségvetési politika nem működött megfelelően együtt, ez mindig magasabb inflációhoz

vezetett. A hozzászóló ennek kapcsán hangsúlyozta, hogy a legfontosabb ciklikus ok, amely jelentős kockázatot jelent egy tartósabb stagfláció kialakulásának szempontjából, az, ha az együttműködés a gazdaságpolitikai ágak között nem megfelelő. A költségvetési politikának támogatnia kell a monetáris politikát az infláció elleni küzdelemben. Másfelől pedig munkapiaci oldalról is felléphetnek olyan ciklikus hatások, amelyek magasabb inflációhoz vezetnek. Végezetül hozzátette, az, hogy az egyedi kínálati költség-sokkokból kialakulhat-e egy tartós inflációs spirál a gazdaságban, attól függ, hogy a gazdaságnak a keresleti oldala erre a kínálati sokkra hogyan reagál, és ezáltal kialakulnak-e a tartós árnövekedés feltételei, vagy ez csak egy olyan ciklikus epizód, amelyen a jegybankok egyszerűen csak átnéznek (*look through approach*) az árszínvonal-növekedés ideiglenes jellege miatt.

Madár István hozzászólásában elmondta, a stagflációt nem lehet a klasszikus keresletszabályozó eszközökkel jól kezelni. Az 1970-es években végül az lett a megoldás, hogy a monetáris politika megfékezte az inflációt, és a vártnál kisebb reál-gazdasági áldozatokkal végül elkerülték a tartós stagfláció kialakulását. Ez a gazdaságpolitikai recept a monetáris politika egyértelmű győzelmét jelentette. Az 1970-es évek stagflációra adott gazdaságpolitikai receptjének alkalmazása most három okból nehezebb. A kereskedelmi blokkosodás miatt a globalizáció dezinflációs hatása már nem érvényesül. Második ok, hogy a fejlett világ demográfiai helyzetére a monetáris politika nem képes hatni. Harmadik ok az, hogy az államadósságok magas szintje miatt egyfajta költségvetési dominancia érvényesül a gazdaságpolitikában, emiatt az 1970-es évek monetáris politikai receptje már nem alkalmazható. A fejlett világ államadóssága jelenleg magas szinten áll (Egyesült Államok: 120 százalék, euróövezet: 88 százalék), vagyis ha a monetáris politika az infláció megfékezése érdekében újból magas kamatokat alkalmazna, az az államadóssági dinamikát fenntarthatatlan pályára állíthatja. Az 1970-es években a restriktív monetáris politikának azért is volt kedvezőbb hatása, mert a magánszektor részéről nagyon jelentős energiahatékonyság-növekedést kényszerített ki (strukturális reakció). Ma viszont ilyen típusú technológiai megoldás (digitalizáció, mesterséges intelligencia) még nincs alkalmazható fázisban. A termelékenység historikusan inkább csökkent (Magyarországon stagnált) az elmúlt évtizedekben, ami nehezebbé teszi az 1970-es évekbelihez hasonló termelékenységjavulást.

A gazdaságpolitikai aktorok oldaláról közelítve a hozzászóló hozzátette, az is különbség a két időszak között, hogy a jegybankok önmagukban már nem képesek úgy megoldani ezt a válságot, mint tették ezt az 1970-es években. Az Egyesült Államokban jelenleg inkább a jegybanki függetlenség kérdése és a Fed lehetséges kamatcsökkentése van terítéken. A gazdaságpolitika központi kérdése: lesz-e a stagflációs veszélynek egy olyan megoldása, ahol a pénzügyi elnyomás (*financial repression*) eszközrendszerét alkalmazva, kamatcsökkentések révén élénkítik a gazdaságot, és elengedik az inflációt. Az Egyesült Államokban erre már van politikai törekvés, és Madár szerint Magyarországon is csendesen zajlik ez a folyamat már néhány éve. A helyes gazdaságpolitikai recept alkalmazása kapcsán hangsúlyozta, hogy a pénzügyi elnyomás eszközrendszere nem jelent jó megoldást, mivel hosszú távon egy magas szinten beragadó inflációval nem lehet tartósan magasabb növekedést elérni.

A stagflációs kockázatokat milyen gazdaságpolitikai mixszel lehet hatékonyan kezelni?

Balatoni András a két időszakban alkalmazott gazdaságpolitikai mix összehasonlítása kapcsán kiemelte, hogy az 1980-as években – noha alacsonyabb volt az államadósság szintje és így a tőkeáttétel, mint a 2020-as években – sokkal nagyobb áldozatok és társadalmi költség (magasabb munkanélküliség és nagyobb növekedési veszteség) árán dezinfláltak a gazdaságok, mint a 2022–2023-as időszakban. A könnyebb dezinfláció magyarázata a nagyobb jegybanki hitelességből fakad. Az infláció társadalmi költsége óriási, amit az elmúlt időszak inflációs hulláma minden eddiginél jobban jelez. Az infláció szétzilálja a társadalmat, mert azt mindenki elszenvedi, amikor a boltban vásárol, és nagyon káros degresszív és redistributív folyamatokat indít el a gazdaságban (szegények adója). A pénzügyi elnyomás eszközrendszerének alkalmazhatósága kapcsán Balatoni megjegyezte, hogy az elmúlt időszak inflációs hulláma sokkal súlyosabban érintette az alacsonyabb társadalmi rétegeket, vagyis beláthatatlanok egy újabb inflációs hullámnak a negatív társadalmi-gazdasági következményei. A magyar gazdaságra áttérve megjegyezte, hogy amikor az elmúlt években magas volt az infláció, a gazdaság sem tudott növekedni. Az infláció mind társadalmilag, mind gazdaságilag is kifejezetten káros, ezért nem lát valódi átváltást az infláció és a gazdasági növekedés között még elméleti szinten sem. A fentiek miatt a pénzügyi elnyomás eszközrendszere nem képes valójában megfelelő megoldást nyújtani a stagflációs kockázatok kezelésére. A termelékenység és a technológiai haladás kérdésköre kapcsán a hozzászóló idézte Robert Solow Nobel-díjas közgazdászt:

„Mindenhol a számítógépes érárt látom, leszámítva a termelékenységi statisztikát.”
(Solow [1987])

Vagyis mindig vannak megváltó technológiai elképzelések, de ezek a technológiai innovációk nem mindig képesek érdemben élénkíteni a gazdaságot (és a béreket). Erre adott optimális gazdaságpolitikai válasz lehet olyan ökoszisztémák létrehozása, amelyek képesek ezeket a találmányokat értékesíteni és elterjeszteni.

Suppan Gergely hozzászólásában elmondta, hogy a magyar kormánynak is célja az infláció letörése, ehhez az árrésstop hatékony átmeneti eszköz, mert az inflációt csökkenti, és nagyobb mértékben növeli a reálbéreket. Úgy vélte, hogy a magyar gazdaságban tetten érhetők bizonyos stagflációs jelenségek, de ez nem a klasszikus stagfláció, abban az értelemben, hogy a magyar gazdaság növekedését a reálbérek és a fogyasztás növekedése jellemzi, ami viszont visszahúzza a növekedést, az a beruházás és a nettó export.

A termelési oldalon a mezőgazdaság szintén olyan külső tényező, amely a közelmúltban növelte az inflációt, és visszahúzta a gazdasági növekedést. A gazdaságpolitika csak ennek megelőzése érdekében tud tenni, vagyis az öntözőrendszer és vízhálózat kiépítése érdekében forrásokat tud biztosítani a költségvetés, de ennek óriási költsége van. A magyar gazdaságban jelentős termelékenységi tartalék van, mivel a magyar kis- és középvállalkozások termelékenysége jelentősen elmarad

a külföldi multinacionális cégek termelékenységétől.¹⁰ A kis- és középvállalkozások termelékenységének és energiahatékonyságának a javítása a gazdaságpolitika középpontjában van, de ez csak egy hosszú folyamat (generációváltás) révén tud szétterjedni a gazdaságban. Az energiaintenzitás inflációra gyakorolt hatása kapcsán megjegyezte, hogy a magyar gazdaság kedvezőtlen energiahatékonysági és gázfüggőségi mutatóinak (különösen az élelmiszeriparban) jelentős szerepe volt abban, hogy a koronavírus-válság után Magyarországon volt a legmagasabb infláció. Az élelmiszeripar döntő része még mindig jelentősen elavult technológiát használ, amin mindenképpen javítani szükséges.

Nyeste Orsolya hozzászólásában az államadósság kérdésköre kapcsán hangsúlyozta, hogy a külföldi jegybankok a koronavírus-járvány előtt törekedtek arra, hogy csökkentsék az eddig felhalmozott államkötvény-állományukat, és szűkítsék az eszközvásárlási programjaikat. A koronavírus-járvány kitörésével ebben hirtelen fordulat következett be, a Fed zéró közeli tartományba csökkentette az alapkamatot, és 2020 márciusában egy jelentős nagyságú állampapír-vásárlási programot indított el. Ezt az tette lehetővé, hogy 2020 előtt nem volt jelentős infláció, de ez a likviditástöbblet, ha nem is a fogyasztási javak piacán, hanem a pénz- és tőkepiacokon, elég nagy inflációt generált, amit a részvény- és ingatlanárak növekedésében lehetett tetten érni. A Fed monetáris politikájával segítette a költségvetési politika válságkezelési programját. A világjárványt követően az infláció növekedésnek indult, és az orosz–ukrán háború kitörésekor már nem indultak újabb eszközvásárlási programok, a jegybankok inkább folytatták a felhalmozott kötvényállomány fokozatos leépítését.

Az optimális gazdaságpolitikai mix kérdésköre kapcsán Nyeste kiemelte, hogy a felhalmozott globális államadósságok fenntarthatósága már a pénzügyi befektetők kockázati megítélését is befolyásolja. Vagyis a kötvénypiaci megítélés behatárolja azt a szintet, ameddig a GDP-arányos államadósságok növelhetők, és a pénzpiacok nyomása bizonyos hiánycsökkentő lépések megtételére kényszerítheti a kormányokat. Ez behatárolja a monetáris és a költségvetési politika lehetőségeit is, hiszen az emelkedő kamatkiadások szűkítik a költségvetési politika mozgásterét, illetve a kormányok rákényszeríthetik a jegybankokat a kamatcsökkentésekre, de ezzel csak a rövid távú hozamokat tudják lenyomni, a hosszú távú hozamok ettől még nőhetnek is, ami növelheti a kockázati prémiumokat is.

A kormányok nyomást igyekeznek gyakorolni a jegybankokra, hogy lazítsanak a monetáris politikájukon, a jegybankoknak viszont jelenleg nem áll szándékában, hogy a költségvetési politika támogatása érdekében ismét olyan intézkedéseket (eszközvásárlási programokat) vezessenek be, mint a koronavírus-járvány idején. A termelékenységnövekedés – mint lehetséges optimális gazdaságpolitikai mix – kapcsán a hozzászóló egyetértett azzal, hogy a magyar gazdaság duális szerkezetét költségvetési politikai eszközökkel kell csökkenteni, és ennek elérése esetén egy-egy költség-sokk nem vezet majd tartós inflációs nyomáshoz a gazdaságban.

¹⁰ A magyar kis- és középvállalkozások termelékenysége a nagyvállalati mutató 54,4 százaléka (MNB [2024a]).

Suppan Gergely az államadósság kérdésköre kapcsán hozzátette, hogy a második világháború után már volt olyan helyzet, hogy az Egyesült Államok (119 százalék) és az Egyesült Királyság (250 százalék) 100 százalék feletti államadósságszintet ért el, de ezt a magas adósságszintet csak évtizedek alatt sikerült ledolgozniuk 20–30 százalékra az 1960-as évek végére. Az 1970-es években ezek az államadósság-ráták ismét hullámszerűen emelkedni kezdtek, majd a koronavírus-válság idején tetőztek (euróövezet: 100 százalék, Egyesült Államok: 120 százalék). Ezt követően az euróövezet és az Egyesült Államok államadóssága már divergál, míg az euróövezet államadóssága 88 százalékra csökkent, addig az Egyesült Államok GDP-arányos államadóssága további növekedést mutat (123 százalék). A növekvő államadósság kapcsán lényeges szempont annak finanszírozhatósága. Az Egyesült Államokban az államadósság minden előrejelzés szerint tovább fog növekedni az elkövetkező években, de ezzel egyidejűleg a Trump-adminisztráció a jelenlegi magas külkereskedelmi deficit csökkentésére is törekszik. Ez úgy függ össze, hogy az Egyesült Államok azokból a forrásokból finanszírozza az államadósságot, amelyek úgy keletkeznek, hogy más országoknak az Egyesült Államokkal szemben külkereskedelmi szufficitje van. Ez az átcsatornázás nem 100 százalékos, de működése hasonló a korábbi petrodollár-rendszerhez.¹¹ A közelmúltig Japán és Kína volt a fő finanszírozó, de a vámháború ezt jelentősen megváltoztatta, ugyanis Kína a vámok miatt jelentősen csökkentette az amerikai államkötvények vásárlásait.

Milyen stagflációs kockázatok vannak jelen a magyar gazdaságban?

Balatoni András elmondta, hogy a magyar vállalatok árazási magatartásában az infláció egyfajta „szlepeként” értelmezhető, ami azt jelenti, hogy a vállalatok fegyelmetlen árazási magatartásában a versenyképességi (energiahatékonysági) hátrányokat kompenzálják. A termelékenységnövekedés alacsony szintjéhez az is hozzájárult, hogy a vállalatok számára az volt az európai uniós források lehívásának feltétele, hogy bővíteniük kell a foglalkoztatást, és nem bocsáthatnak el munkaerőt, ami azt jelentette, hogy nem tudtak átállni egy tökeintenzívebb termelésre, így a termelés hatékonysága sem tudott növekedni. A magyar gazdaságban alaptétel, hogy az egyensúlytalanságok mindig inflációs következménnyel járnak. Az inflációs várakozások alakulása kapcsán az látható, hogy a stabilan alakuló (kicsit erősödő) forintárfolyam kedvező hatást gyakorol az inflációs várakozások alakulására. Először a termelői árakban látszik ez, majd a vállalati inflációs várakozásokban, és várható, hogy a lakossági inflációs várakozásokban lévő inercia is idővel mérséklődhet.

Kedvezőtlen tényező viszont az inflációs dinamikára nézve, hogy a magyar költségvetésben nagyon sok inflációhoz kötődő tétel van. A bevételi oldalon az adóknál (például a benzin jövedéki adója) az előző év inflációja határozza meg az emelés mértékét, ez pedig növeli az inflációs várakozások inerciáját. Az indexálási mechanizmust

¹¹ 1973–1974-től az olajexportból származó dollárbevételekből Szaúd-Arábia kezdett el amerikai eszközöket vásárolni.

az inflációs célhoz (3 százalék) lenne célszerű kötni, mert így az inflációs cél elérésének hitelessége a jogszabályok szintjén is biztosított lenne.

Nyeste Orsolya hozzászólásában hangsúlyozta az élelmiszerár-infláció jelentőségét a magyar inflációs folyamatokban. Egy fejlett gazdaság átlagos háztartásának fogyasztói kosarában az élelmiszerek súlya 10–15 százalék, egy átlag magyar háztartás fogyasztói kosarában 25–28 százalék, így az élelmiszerár-inflációnak nagy a befolyása a fő inflációs mutató és az inflációs várakozások alakulására is. Az év/év alapú élelmiszerárak 2022-től 2023 februárjáig jelentősen nőttek,¹² 2023 februárjától az év/év alapú élelmiszerár-infláció csökkent, majd 2025-ben újra növekedésnek indult. A hozzászóló kiemelte, hogy az árresztstopok alkalmazásának hatékonysága az élelmiszerár-infláció megfékezése kapcsán erősen kétséges, hiszen rövid távon csökkenti az inflációt, viszont az a lakossági várakozás, hogy az árresztstopoknak előbb-utóbb vége lesz, továbbra is magasan tartja az inflációs várakozásokat. Az MNB [2024b] is rávilágít arra, hogy a magyar élelmiszeripar termelékenysége az Európai Unióban a második legalacsonyabb, csupán az európai uniós átlag 40–50 százalékát éri el. Ez azt jelenti, hogy ha bármilyen költségsokk éri az élelmiszeripart, akkor ez az alacsony termelékenység miatt azonnal megjelenik a termelői árakban és később a fogyasztói árakban is. Az energiaárak drasztikus emelkedésére a jövőben nem számítunk, de az alacsony termelékenység miatt ez a szektor továbbra is rendkívüli módon kitett a jövőbeni költségsokkoknak, ami magyar inflációs sajátosság.

Madár István hozzászólásában jelezte, hogy fontos magyar stagflációs sajátosság az egyenetlen minőségű magyar makrogazdasági politika. Ha megnézzük, hogy az elmúlt időszakban milyen inflációra ható intézkedések történtek a gazdaságpolitika részéről, akkor kijelenthető, hogy – az inflációs szempontból káros intézkedések nagy száma miatt – jelenleg nincs semmilyen fegyelmező erő a gazdaságpolitikán, ami ezt visszafogná. Kiemelte, hogy helyteleníti még az inflációs célhoz indexált adóemelést is, mivel a magyar 3 százalékos inflációs célt nem tekinti valódi árstabilitásnak. Kiemelte, hogy Magyarországon jelenleg nincs akkora növekedés és felzárkózás, ami a 3 százalékos inflációs célt indokolná. Másrészt elvi okokból sem ért egyet azzal, hogy az inflációs célt az adók indexálásában alkalmazzák, szerinte erre csak a költségvetési hiány csökkentése miatt van szükség. Egy másik magyar stagflációs sajátosságot kiemelve jelezte, hogy a magyar makrogazdasági politika része az is, hogy mind a forint, mind az árfolyam folyamatosan inflációs sokkokat okozott az elmúlt időszakban a magyar gazdaságban.

A hozzászóló helyeselte azt a paradigmaváltást, amely szerint a versenyképesség javítása érdekében nem jó eszköz a forint gyengítése, szerinte az MNB-nek kizárólag az árstabilitásra szükséges koncentrálnia. Az elmúlt évtizedekben folyamatosan előfordult az, hogy a forint nem a sokkok elnyelésének eszköze volt, hanem inkább a sokkok forrásává vált, ami felveti az euróövezeti csatlakozás kérdéskörét is. Egy másik problémakört is felvetett, ez pedig a magyar vállalati szektor termelékenységének alacsony szintje. Ezt egy lakáspiaci példával illusztrálta: 2024-ben 13 ezer lakás épült Magyarországon, ebből 5000 lakás épült nem befektetési céllal. A Magyarországon

¹² 2021 júniusa és 2023 decembere között az élelmiszerárak összesen 56,3 százalékkal növekedtek.

vezető építőipari cégek éves beszámolóiból az látszik, hogy évi 500-600 lakás megépítésével érik el a nyereségszintjüket. Piaci kudarcnak tekinthető az a jelenlegi helyzet, amikor a nagyobb, elégséges mennyiségű lakáspiaci keresletre reagálva az építőipari cégek – a verseny hiányában – nem a kibocsátásukat (és így a lakáskínálatot) emelik meg, hanem az árakat. További magyar sajátossággként említette, hogy az elmúlt három év gazdasági stagnálásában a magyar adósságpálya stagnálását az árszint-növekedés biztosította a GDP-deflátoron keresztül, ez szerinte egy újabb bizonyíték a magyar inflációs gazdaságpolitikára (pénzügyi elnyomásra).

Suppan Gergely hozzászólásában magyar stagflációs sajátossággként emelte ki a mezőgazdaság növekedésre és inflációra gyakorolt hatását. Az ágazatnak relatíve magas a GDP-ben betöltött súlya a kelet-közép-európai régió többi országaihoz viszonyítva, a GDP-n belül 3 százalék, de mivel a klímaváltozás miatt rendkívül jelentős mértékben kileng(het) (10–30 százalék) a mezőgazdaság teljesítménye, kis súlya jelentősen befolyásolhatja a GDP alakulását. A mezőgazdaságon belül 2/3-os súlya van a szántóföldi növénytermesztésnek, és ezen belül is 2/3 a súlya a kukoricának és a napraforgónak, amelyek az idei évben teljesen kiégték. A magyar mezőgazdaság 20 millió fő élelmezésére is képes lenne, ha lenne megfelelő öntözőrendszerünk, és olyan időjárás, mint amilyen az 1970-es években volt. Tavaly a mezőgazdaság 0,3 százalékkal csökkentette a GDP-t, idén is ugyanennyi GDP-csökkenés valószínűsíthető a mezőgazdaság teljesítménye miatt, viszont ha csak 2023-as szinten maradt volna az időjárás, akkor idén 0,6 százalékkal lenne magasabb a GDP szintje. Ezenkívül az idén tavasszal bekövetkezett fagykárak miatt jelentősen csökkent a barack- és kajszitermés, ezért a gyümölcsök ára közel duplájára nőtt. Az időjárás egyre kiszámíthatatlanabbá válik, és egyre inkább befolyásolni képes a magyar gazdaság növekedését, valamint a termelői és fogyasztói inflációt is.

Hogyan mérsékelhető a stagfláció kockázata a magyar gazdaságban?

Madár István zárszavában kifejtette, hogy a stagfláció ellen az egyetlen hosszú távon működőképes megoldás, ha a gazdaságpolitika stabilitás-központú szemléletet alkalmaz. Az inflációs gazdaságpolitika hosszú távon nem megoldás, ezért egy árstabilitásra törekvő monetáris politikára van szükség, ehhez most a kormány is együttműködően áll hozzá a közelgő választások miatt. A jegybanknak most a mozgástere és a mandátuma is megvan az infláció letörésére. Emellé szükség lenne egy olyan költségvetési politikára, amely a versenyképesség növelését tekinti céljának, de ebben a hozzászóló nem érzékel a kormány részéről szemléletbeli változást. Strukturális változásokra lenne szükség, ami segíti a termelékenység bővülését, ehhez pedig versenypiaci szerkezeteket kellene kialakítani, és vissza kellene fogni az államilag irányított korrupciót. Ez hozzájárulhatna ahhoz, hogy elinduljon egy növekedés- és hatékonyságorientált szemlélet a vállalatok részéről.

Balatoni András zárszavában kiemelte, hogy az innováció fontos felzárkózási eszköz, ebben viszont Magyarország lemaradást mutat. A termelési lánc elején – amikor kitalálják és piacra viszik a találmányt, és ebbe minél több hazai tudás és erőforrás

épül be – kellene egy olyan endogén visszacsatolási mechanizmust kialakítani, ami középtávon egy sikeres gazdasági felzárkózás receptje lehetne. Ezért a magyar emberi tőkét és az egyetemi ökoszisztémát fejleszteni szükséges. Mivel a kockázati tőke számottevően nincs jelen a magyar gazdaságban, ezért a startupokat korai időszakban finanszírozó befektetőket kell támogatni ahhoz, hogy segítsék piacra juttatni ezeket a magyar találmányokat.

Nyeste Orsolya zárszavában kiemelte, hogy az MNB-nek célszerű lenne olyan monetáris politikát folytatni, amely elősegíti a forintárfolyam stabilitását. A monetáris politika már elindult ebbe az irányba, amit folytatni célszerű. Véget kell vetni annak a piaci narratívának, hogy a forint egy tartósan leértékelődő pályán lévő, gyengülő deviza. Ennek kapcsán megjegyezte, hogy szükségesnek tartja megvitatni az eurócsatlakozás jövőjét, az eurócsatlakozás menetrendjéről (időpont, árfolyamszint-rögzítés) egyértelmű útmutatást szükséges adni a vállalatoknak, ami horgonyként szolgálna az elkövetkező években. Egy ilyen eurócsatlakozási menetrend megalkotása a kormány és a jegybank közös feladata lenne. A költségvetési politika kapcsán kiemelte, hogy az európai uniós forrásokat a kis- és középvállalkozások termelékenységének javítására szükséges fordítani, ami a kockázati felár csökkenéséhez is vezethet, ez pedig növelhetné középtávon a költségvetési politika mozgásterét. Végül hangsúlyozta, hogy a magyar emberi tőke fejlesztésére szükség van, mivel Magyarország nyersanyagban és energiában szegény ország, ezért hosszú távon érdemes nagyságrendekkel többet költeni az oktatásra, egészségügyre.

Suppan Gergely zárszavában az innováció kapcsán hangsúlyozta, hogy célszerű az emberi tőke fejlesztésével az egyetemi ökoszisztéma kiépítését összekapcsolni, ezt a munkát a kormány már elkezdte. A források biztosítása mellett kiemelten fontos a vállalkozói szellem és a kockázatvállalási attitűd fejlesztése is a magyar oktatási rendszerben. Ennek egyik módja lenne a Magyar Kereskedelmi és Ipar-kamara rendezvényein egy-egy nemzetközi szinten is sikeres vállalkozónak mint példaképnek a bemutatása.

Halmai Péter zárszavában hangsúlyozta, hogy konszenzus van abban, hogy a világ-gazdaságban és a magyar gazdaságban is lehetnek jelenleg stagflációs kockázatok, és abban is egyetértés van, hogy a világkereskedelmi fragmentáció elmélyülése beláthatatlan veszélyekkel járhat egy olyan kis, nyitott gazdaság számára, mint amilyen a magyar gazdaság.

Hivatkozások

- ANIL, A.–MULAS-GRANADOS, C.–MYLONAS, V.–RATNOVSKI, L.–ZHAO, W. [2023]: One Hundred Inflation Shocks: Seven Stylized Facts. IMF Working Paper, szeptember 15. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2023/09/13/One-Hundred-Inflation-Shocks-Seven-Stylized-Facts-539159>.
- BALATONI ANDRÁS [2018]: Az infláció változó természete – A válság előtti makromodellek esete a tényekkel. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/balatoni-andras-az-inflacio-valtozo-termeszete-i-mnb-honlapra.pdf>.

- BORIO, C.–LOMBARDI, M. J.–YETMAN, J.–ZAKRAJSEK, E. [2024]: The two-regime view of inflation. BIS Paper, No. 133. <https://econpapers.repec.org/bookchap/bisbisbps/133.htm>.
- DRAGHI, M. [2024]: The Draghi report on EU competitiveness. The Future of European Competitiveness – A Competitiveness Strategy for Europe. European Commission, Brüsszel, <https://www.epr.eu/draghi-report-the-future-of-european-competitiveness-a-competitiveness-strategy-for-europe/>.
- LETTA, E. [2024]: Much More than a Market – Speed, Security, Solidarity. Report on the Future of the Single Market. European Council, Brüsszel, április. https://www.consilium.europa.eu/media/ny3j24sm/much-more-than-a-market-report-by-enrico-letta.pdf?utm_source=chatgpt.com.
- MNB [2024a]: Termelékenységi jelentés, 2024. december. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/termelekenysegi-jelentes/termelekenysegi-jelentes-2024-december>.
- MNB [2024b]: A hazai élelmiszerárinfláció mögött meghúzódó tényezők. MNB Mélyelemzések. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-melyelemzes-a-hazai-elelmiszerinflacio-mogott-meghuzodo-tenyezok.pdf>.
- MNB [2025]: Inflációs jelentés, 2025. június, 6.1. alfejezet. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/hun-ir-25.pdf>.
- SOLOW, R. [1987]: We'd Better Watch Out. The New York Times Book Review, július 12. 36. o. <http://digamo.free.fr/solow87.pdf>.

Laczkó Tihamér

Világítótorony – Kritikai gondolatok a közgazdaságtudományról a legújabb átfogó Friedman-életrajz kapcsán

Jennifer Burns: Milton Friedman – The Last Conservative.
Farrar, Straus and Giroux, New York, NY, 2023, 575 o.

A közgazdaságtan egyértelműen új kihívásokkal szembesül. Egyfelől a világ nagy erőközpontjai külön-külön és kölcsönhatásukban is teljesen új konstellációt alkotnak, ahogyan ezt másutt kifejtettem (Csaba [2025], [2026] és az ott idézett forrásanyag). Másfelől egyetértés mutatkozik – mind az elméleti, mind a gazdaságpolitikai irodalomban – a tekintetben, hogy véget ért egy fejezet. Az, amelyben a mennyiségi könynyítés volt a pénzpolitika vezérmotívuma. Az, ahol az államadósság alakulása nem csak a tankönyvekben volt pusztán nominális, számviteli tényező, amelynek a reálfolyamatokra érdemi hatása nincs. Különösen az Egyesült Államok¹ és a legtöbb fejlett ország² adósságtrendjei mind a gazdasági növekedés, mind a pénzügyi fenntarthatóság szempontjából több mint aggasztóvá váltak. Ez – a háborúk okán is növekvő gazdasági feszültségekkel és érdekellentétekkel, valamint a világproblémák tartós megoldatlanságával együtt – állandósította a bizonytalanságot. Ekkor pedig az infláció réme többé nem becsülhető le, nem minősíthető pusztán muzeális emlékeknek.³

Ha ez a helyzet, akkor különösen időszerű az infláció elleni küzdelmet a gazdaságpolitika középpontjába állító klasszikus, Milton Friedman életműve. Lassan két évtizede már, hogy eltávozott közülünk ez a maga idejében is és azóta is élesen vitatott személyiségű közgazdász, akinek tanítása sok tekintetben időtálló. Nem utolsósorban figyelemre méltó volt és maradt, hogy – matematikus alapvégzettsége és statisztikai doktorátusa ellenére – egyike maradt a szakma azon nagyjainak, akik – Keyneshez hasonlóan – határozottan és mindvégig ellenálltak annak a főárammá váló, mi több: elvárt törekvésnek, hogy egy érvelés kizárólag matematikai formalizálás esetén – sőt annak révén – tekinthető tudományosnak.

Friedman munkássága jól ismert a magyar közönség számára. Tanulmánygyűjteménye jelent meg még a rendszerváltozást megelőzően (Friedman [1986]). Utóbb kiadták

¹ A legutolsó hivatalos adat szerint a GDP 119,3 százaléka (FRED, szeptember 2.).

² Az euróövezetben 88 százalék (Eurostat), Japánban 234,9 százalék (mof.go.jp), míg az Egyesült Királyságban 95,3 százalék (ons.gov.uk).

³ Sorry, inflation is here to stay. Editorial. Wall Street Journal, 2025. szeptember 12. Hasonló értékelést tartalmazott J. Powell Fed-elnök hatyúdálnak számító beszéde Jackson Hole-ban néhány nappal korábban (<https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/files/powell20250822.pdf>).

a nagyközönségnek szóló, feleségével közös népszerűsítő művét [1998], és természetesen külön fejezet méltatja kiterjedt munkásságát (*Bekker* [2004]) a Nobel-díjasok teljesítményét bemutató kézikönyvben.⁴ Vagyis annak ellenére, hogy egyetlen magyar tananyagban sem szerepel egyetlen munkája sem (ideértve a doktori iskolákat is), főbb megállapításai máig hatóan ismertnek tekinthetők. Mindenekelőtt az a – döntéshozók által különösen nem kedvelt – alapvetése, hogy az infláció mindig és mindenütt monetáris természetű. Vagyis a jegybanki és a költségvetési pénzteremtés – bár rövid távon nem feltétlenül – középtávon inflációs jellegű. Talán ez az a meglátás, amely – sok egyéb mellett – irányadóvá teszi munkásságát a mai világban is.

Jennifer Burns, a Stanford Egyetem történész docense jegyzi a legújabb, átfogó Friedman-életrajzot, amely jelen fejtegetésünk alapját adja. Egy valóban korszerűtlen műfaj művelőjéről van szó, aki 575 nagy nyomtatott oldalon mutatja be témáját. Teszi ezt eredendően levéltári forrásokra, Friedman egykori munkatársaival és tanítványaival folytatott interjúkra és sok más elsődleges forrásra építve, az örökkévalóságnak szólva, nem egy konkrét helyzet konkrét elemzését adva. A könyv műfaja leginkább a fiatalok által kedvelt „három az egyben” kávéra emlékeztet. Egyfelől szól a főszereplő kalandos életéről, a Beregszászról elszármazott család⁵ újvilági pályájáról, a főhős igen rögzös útjáról⁶ – az 1976. évi közgazdasági Nobel-díjban kicsúcsosodó elismerésig – a közélet és a tudomány különféle útjain.

Másfelől szól Friedman közgazdasági gondolkodásáról, az azt formáló ellentétes tényezőkről és tapasztalatokról, azok nagyon egyedi értékeléséről. És végül szól az amerikai közgazdaságtan – hazánkban kevésbé ismert – fejlődéséről, az egyes szereplőkről és irányzatokról, mind eredeti források, mind a 2022–2023-ig megjelent kritikus szakirodalom részletes és jól dokumentált feldolgozásával. Megismerkedhetünk például a két világháború közti kor olyan meghatározó egyéniségeivel, mint Henry Simons, Jacob Viner és Frank Knight Chicagóból, vagy a matematikus Harald Hotelling személyével, aki a Columbia, majd a University of North Carolina at Chapel Hill tanára volt,⁷ valamint a politikacsinálás szürke eminenciásaival, akiknek a nevét még saját korukban is csak szűk körben ismerték.

A leírás egyik magával ragadó eleme annak alapos bemutatása, hogy sem a később chicagói iskolának nevezett árelmélet/mikroökonómia, sem az utókor által már keynesiánusként értékelt – bár eredendően tisztán amerikai forrásokból, egy sor rögtönzésen át kialakult – makroökonómia, azaz a roosevelti államközpontú politika,⁸

⁴ E kötetben található az írásunkban megidézett számos további Nobel-díjas közgazdász munkájának átfogó dokumentálása és szakmai értékelése, amire e helyütt nem térünk ki.

⁵ A hazai szokásoknak megfelelő, de mulatságos, hogy a nyelvünkön egy szót sem beszélő, identitásában számos külföldön élő kollégájától, például *Scitovsky Tibortól* [1997] eltérően ezt a vonatkozást sosem vizsgáló hírességet a kormánysajtóban a „mieink” közt tartják számon. (Magyar Nobel-díjas. Origo, 2024. november 16.)

⁶ Doktori értekezését például több éven át nem volt hajlandó publikálni az NBER.

⁷ Ő különösen nagy kisugárzással bírt a közgazdászszakmára, amit azonban e helyütt nem tárgyalunk.

⁸ Keynes – nem csak a brit kormány képviseletében – járt ugyan Amerikában, de közvetlen hatása sem neki, sem műveinek nem volt kimutatható. A hasonló helyzet szülte a hasonló megoldásokat. Tanulságos, hogy a nemzetközi irodalmat is alaposan feldolgozó nagymonográfiájában *Szakolczai György* [2018] egyáltalán nem szól Keynes amerikai gazdaságpolitikai fogadtatásáról.

a New Deal nem kész sablonként, mintegy konstruálva született. Hanem egymásnak feszülő szerzők, koncepciók és tapasztalatok folyamatos ütközéséből, amelyben kiemelkedő szerepet játszott a gazdaságtörténészek által ritkán fölemlegetett 1937-es, első roosevelti recesszió, ami a – mai fordulattal – *double dip* visszaesés első példajaként megrázó erővel formálta a gazdaságpolitikát. Ez volt az az élmény, amely az általános és teljes körű⁹ költségvetési költsékezés, a mai értelmű fiskális politika alapjait megvetette.

És ebben meghatározó szerepe volt az ekkor már fölöttébb tekintélyes – utóbb, 1971-ben szintén Nobel-díjra érdemesült – orosz emigráns *Simon Kuznets* nemzeti-jövedelem-számításainak. Mindeme fejlemények vezettek oda, hogy az egyes részterületek (például az agrárium vagy a kiskereskedelem) mutatói helyett a nemzetgazdasági aggregátumokra vonatkozó, vagyis mai értelemben vett makroökonomiai politika alakult ki. Ez tükröződött utóbb az elméletben is.

Nem kérdéses – és erről szól az 5. fejezet –, hogy ebben az elemzési keretben kulcsfontosságú az, hogy miként viselkedik a fogyasztás. Ugyancsak Kuznets (és részben Rose Friedman) munkái nyomán derült fény arra, hogy a fogyasztási függvény – Keynes feltevésével ellentétben – egyáltalán nem stabil. Márpedig ha egy ilyen alapkérdésben tévedhetett a Mester,¹⁰ akkor lehet, hogy nem csatalkozhatatlan másban sem (110. o.). Ennek pedig – mint Burns a következőkben kifejti – közvetlen hatása van arra, hogy az állami költsékezés növelése valóban a fogyasztás növekedését hozza magával, ahogyan azt a keynesi és a posztkeynesi recept sugallná, vagy az árszint emelkedésében csapódik le. Több mint tanulságos, hogy ez a kérdés már 1940-re megfogalmazódott.

A roosevelti válságellenes politika értelmezéséről

Ugyanilyen fontos – de sokszor mellőzött – tény az, hogy a pusztító, a munkaerő harmadát is érintő munkanélküliség nem általában a New Deal hatására csökkent 1943-ra alig 2 százalékra, hanem konkrétan a háborús konjunktúra okán (116. o.). Friedman aktív szerepet játszott az utóbbi előmozdításában: Henry Morgenthau pénzügyminiszter bizalmasaként gyakorta képviselte ezt a nagy hatalmú hivatal a törvényhozás vitáiban. Ugyanakkor Friedman – szemben az egyre nagyobb teret nyerő keynesi vagy „amerikaiul” New Deal-liberális iskolával – a célzott kormányzati költsékezést és az ehhez szükséges jövedelemadóztatást átmeneti kényszerintézkedésnek tekintette, amelyet csak addig szabad használni, amíg a háborús körülmények elengedhetetlenné teszik (123. o.).

Friedman tehát már pályája korai szakaszában megélte azt a – később többször kifejtett – tapasztalatát, hogy számára *a tények, az elmélet és a gazdaságtörténet szerves*

⁹ A teljesség két dolgot jelent. Egyfelől: a korábbi gyakorlattól eltérően nem csak egyes ágazatokra terjed ki. Másfelől: a mai szóhasználat szerinti *general government*, vagyis az államháztartás minden elemét átfogó, konszolidált számbavétel. Ez utóbbi különösen a föderális államoknál, mint amilyen az Egyesült Államok, fontos szempont, bár a korban az első mozzanat volt az igazán nagy újítás.

¹⁰ Lásd *Skidelsky* [2009] minősítését a nagy hatású monográfiájában.

egységet alkotnak – különösen, ha a politikai gyakorlatot érintő kérdésről van szó (131. o.). Ez a kívülálló számára magától értetődő is lehetne; a következő évtizedek tudományos és egyetemi gyakorlata alapján azonban aligha az. A következmények egyike, hogy a keynesi forradalom – és Samuelson ezt megjelenítő, hűsznál is több kiadást megért, világszerte használt tankönyve¹¹ – nyomán a pénz korábban központi szerepe árnyéklétre kárhoztatott, szemben a „reálfolyamatokkal”. Ahogyan maga Samuelson élcelődött: „a közgazdászok elvesztették a pénzt” (145–146. o.).

Konkrétan: általában nem gondolták, hogy a pénzmenyiség szabályozásával vagy más monetáris politikai eszközökkel kellene és lehetne előmozdítani a foglalkoztatást, a mennyiségi pénzelméletet pedig az elmélet felkent papjai ekképp haszontalan-nak és félrevezetőnek minősítették az 1940-es évek végétől. Ezzel szemben Friedman már a korai cikkeiben elutasítja azt a Samuelson népszerűsítette – leegyszerűsített – keynesi felfogást, amely szerint a jegybank mellékes, a költségvetési politika viszont úgy tudja finomhangolni a gazdaságot, mint a vezető a gépkocsit (154. o.). Ez utóbbi határozta meg a Cowles-bizottság körül gyülekező elemzők¹² felfogását, akiknek formális modellezése – az általános egyensúlyi elmélettel – fokozatosan az elméleti közgazdaságtan fősodrává vált. Friedman ezen kívülre került, annak ellenére, hogy eredeti szakmája szerint matematikus és statisztikus lett volna. A pénz központi szerepére építő chicagói hagyomány azonban más pályára állította.

Viszonylag hamar szembekerült Friedman – saját maga által már 1951-ben neoliberalisnak minősített – álláspontja a szegénységet átmenetinek, az állami beavatkozást eleve és mindig rossznak és a világtól való elzárkózást jónak vélő, hagyományos, „paleo-liberális” amerikai állásponttal (179–180. o.). Ez utóbbi a Hayek által alapított Mont Pelerin Társaság első vitáiban már nyílttá vált, és különösen Trump elnökségének összefüggésében tetszik időszerűnek.

Az ötvenes évek azonban a Keynesre és a hadigazdaságra építő állami intervencionizmus korszaka volt. A „konzervatív” szó a reakcióssal volt egyenértékű, ezért mind Friedman, mind eszmetársa és chicagói kollégája, *Hayek* [1991] a klasszikus liberális megjelölést alkalmazták magukra (bár a „konzervatív” jelző közismerten az előző korszak szabadelvűségét képviseli). Ebben az időszakban azonban az államelvű felfogásoktól és az azoknak tett engedményektől való megszabadulás volt napirenden.

A szélesebb hallgatóság számára tartott, de tudományos igényű előadásában (*Friedman* [1996]) óvott az egyenlőség szempontjának túlértékelésétől és az ebből adódó kézenfekvő gazdaságpolitikai hibáktól. Ez a részleges, de fontos irányváltás – ami különösen a Trump második elnöksége alatt felélénkült célzott vállalati támogatások és ágazati deregulációk, az egyes célcsoportokat kedvezményező vámok és piacvédelem árnyékában válik igazán érthetővé – ismét komoly

¹¹ Első kiadása 1948-ban jelent meg, magyarul legutóbb 2016-ban adták ki (*Samuelson–Nordhaus* [2016]). Mivel a tananyagokban nálunk is általánossá váltak a generikumok, ezt is több intézmény használja, bár a bolognai rendszer számára nyilván emészthetetlen.

¹² Őket belső, írásos értékelésében Friedman a közgazdasági szakmán kívül álló matematikusokként és statisztikusokként jellemezte (*Burns* [2023] 155. o.). Ez összhangban állt a korabeli európai felfogással, de az általa – módszertani okokból – ellenségesen szemlélt amerikai intézményi iskolával is, amely az NBER mellett a gazdaságpolitikai tanácsadást is uralta még ezekben az esztendőben is.

alapozásra épült. Egyfelől Hayeknek az ebben az időben született, *Constitution of Liberty* [1960] című fő műve hatott rá, hiszen a két elemző ebben az évtizedben szomszéd szobákban alkotott.

Másfelől befolyásolta – és ez még fontosabb volt – az Amerikai Közgazdasági Társaság elnökévé is megválasztott *Simon Kuznets* [1955] statisztikai áttekintése, ami azt igazolta, hogy az I. világháborút követő fél évszázadban a kapitalista országokban nem nőtt, hanem csökkent az egyenlőtlenség. A korszak egészét tekintve ezt biztosan nem lehetett az akkor még kezdetleges jóléti állam hatásának betudni. Friedman jól látta, hogy a jóléti programok gyakorta önálló életre kelő, sőt elpusztíthatatlan bürokráciákat hoztak létre, amit célirányosabb és olcsóbb is az érintettek közvetlen pénzbeli támogatásával ellentételezni (193. o.). Ezt a tapasztalatból adódó felismerést azóta sem cáfolta meg senki.

A jórészt szóbeli hagyományra és személyes interakciókra építő chicagói hagyomány 1950-es évekbeli újrameghatározásába *Aaron Director* és *Anna Schwartz* is becsúszott. Ennek részeként – a történelmi rálátás és a változó körülmények hatására – kiemelt szerepet kapott a pénzmennyiség. Ekkor pedig értelmetlenné válik a válság hagyományos keynesiánus értelmezése és a New Deal önigazolása, mert a gazdasági kilengések legfőbb oka a pénzkínálat ingadozása. *Az utóbbiért a válság időszakában is főképpen a Fed volt felelős. Ekkor még nem a pénzügyminisztérium fióktételeként működött a jegybank*, mint a háború alatt és után, egészen önállósága 1953-as visszanyeréséig (215–217. o.). Ez a felismerés aztán *Friedman és Schwartz* klasszikus művében [1963] és persze utóbb *Ben Bernanke* [2000] újraértelmezésében ma már egyértelműen definitív, nem fiskális okokra mutató értelmezésnek minősíthető, bár a maga korában kialakult felfogásnak¹³ nagyjából és egészében az ellenkezője.

Lényeges módszertani elemnek mondható, hogy az éppen akkor divatosá váló matematikai formalizálással szemben Friedman és a chicagói iskola a történelmi módszert alkalmazta. Például *az a kérdés, hogy a pénz forgási sebessége változó és kiszámíthatatlan-e, mint Keynes feltételezte, empirikusan eldönthető*. A hosszú távú adatsorok, amelyeket Friedman és – főleg – *Anna Schwartz* állított össze aprólékos munkával, azt mutatták, hogy nem ez a helyzet. *Az aktív költségvetési politika elkerülhetetlen voltát hangsúlyozó nézet tehát pusztán feltevés, szemben a pénzmennyiség változására épülővel*, bár azóta számtalanszor ismét föllevenítették. Ez utóbbi azonban a tudományban egyelőre még nem bevett bizonyítási eljárás, mint ahogyan egy tétel elterjedtsége vagy a tankönyvekben való előfordulási gyakorisága sem az.

Az Egyesült Államok csaknem 900 oldalas, ámde szakmán kívüliek számára is befogadhatóan megírt *monetáris történetét egyfelől a tudomány vízvázlástójának, másfelől Friedman szakmai csúcsteljesítményének tekintik ma is* (254–255. o.). Egy másik könyv taglalása kapcsán nem térhetünk ki ennek a – magyarul sajnos nem elérhető – alapműnek a bemutatására. J. Burns gondolatmeneténél maradva két alapmozzanatot érdemes kiemelni a nagy válság értelmezéséhez.

¹³ Ez a felfogás jelenik meg a korszak legtöbb bevett gazdaságtörténelmi elemzésében és értelemszerűen a keynesi felfogáson – főleg annak Samuelson népszerűsítette értelmezésén – alapuló közgazdasági tankönyvekben, emelt szinten is.

1. Az adatsorokból kiemelkedik az a megdöbbentő tény, hogy 1929 és 1933 között a tágan értelmezett pénzmennyiség nem kevesebb mint 33 (!) százalékkal csökkent, ami önmagában cáfolja a mára közkeletűvé vált keynesi – fiskális alapú – magyarázatot.

2. A könyv részletesen bemutatja, hogy a Bank of New York korabeli kormányzója, George L. Harrison, aki a pénzellátást meghatározó módon volt képes befolyásolni, semmit sem tett a pénzkínálat bővítése érdekében,¹⁴ és ez tudatos politikai mérlegelés eredménye volt, mert nem kívánt semmilyen erős lobbival szembemenni.

Friedman és Schwartz részletesen igazolják, hogy *nem intézményi, hanem politikai döntésről volt szó. Mindennek hatására egy önmagában kicsi, mondhatni, megszokott recesszióból egy sok éven át elhúzódó depresszió alakult ki. A nemcselekvés ezért a nagy válság közvetlen – monetáris – magyarázatául szolgál.*¹⁵

Bár a megszokott értelmezések efféle radikális cáfolata – érthetően – nem maradhatott válasz nélkül, abban mindenki (a legtöbb kritikus is!) egyetért, hogy a Friedman–Schwartz-kötet a téma megkerülhetetlen elemzése volt és maradt azóta is. Mindenekelőtt azért, mert az érvelés igen kiterjedt és alapos statisztikai adatbázisra épült. Szinte párhuzamosan publikálták Friedman és doktorandusza, *David Meiselman* újabb könyvterjedelmű [1963] írását, amelyben részletesen bemutatják, hogy a konvencionális magyarázat, ami a negatív multiplikátorra épül, és Keynestől ered, *puszta megérzés*, mert a tények a pénzmennyiség beszűkülésének hatását háromszor nagyobbak mutatják (292. o.).

A monetarizmus és a neoklasszikus szintézis

Ezen értelmezés – és a lassan új chicagói iskolává váló monetarizmus – ellen az elméleti közgazdaságtan igazi nagyjai léptek föl az amerikai keynesianizmus védelmében. Az egyszerűség kedvéért „nagy négyesfogatnak” is nevezett, kivétel nélkül a demokrata elnökök tanácsadóiból verbuválódott kör (Samuelson, Solow, Tobin és Modigliani) az MIT–Yale–Harvard hármason évtizedeken át uralta a képzést, és nem csak doktori szinten. Közös vonásuk az, hogy míg Friedman és követői igyekeztek a formalizálást a szükséges minimumra szűkíteni – a marshalli hagyományt és a matematikai szokásokat követve –, a neokeynesianusok más stratégiát választottak: minél több és szebb matematika az elméletben, költségvetési engedékenységek a gyakorlatban. A két irányzat küzdelme nem pusztán a szaklapokban, hanem a vezető minőségi

¹⁴ Harrison nem volt a Fed elnöke, és maga a Fed is a pénzügyminisztérium alárendeltségében működött. Operatív önállósága leginkább a föderális felépítésből és a kollegiális döntéshozatali gyakorlatból fakadt, nem a törvényes előírásokból. E gyakorlatban a nyílt piaci műveletekben legnagyobb szereplőként fellépő New York-i Fed bank kormányzója vitte a prímet, gyakorlati megfontolások alapján. Ez magyarázza azt a – mai közgazdász olvasó számára alig érthető – sajátosságot, hogy Jennifer Burns Harrisont, vagyis az egyik részterület vezetőjét ugyanúgy hibáztatja a monetáris politika passzivitásáért, mint utóbb a teljes vértetben föllépő és a független jegybankot vezető Arthur Burnst.

¹⁵ Nem is meglepő, hogy a 2008–2009-es válság kezelését elemző könyvében *Ben Bernanke* [2017] erre utalva választotta meg a címet, hogy érzékeltesse: vannak döntéshozók, akik képesek tanulni.

napilapokban és főképp a Newsweek minőségi hetilapban is folyt. Az utóbbiban Samuelson és Friedman egymással vitázó kommentárjai szigorúan egy oldal terjedelemben jelentek meg, egymást követően, hetente váltakozva.

Az igazán emlékezetes botrány azonban akkor tört ki, amikor 1967 telén *Friedman* [1968] az Amerikai Közgazdasági Társaság elnöki előadásának fórumát használta fel a keynesi gazdaságpolitikát az elmélet és a gyakorlat számára legismertebben megjelenítő Phillips-görbe cáfolatára. Rövidre fogva: ez a statisztikai ábra azt sugallja, hogy magasabb infláció eltűrésével kisebb munkanélküliséget lehet elérni (és viszont). Ennek megértéséhez fontos tudni, hogy az Egyesült Államokban az 1950-es években és az 1960-as évek első felében lényegében árstabilitás volt, ami a várakozásokat is lehűtötte. A neokeynesianus iskola hajlott ezt adottságnak („új normalitásnak”) tekinteni. Friedman viszont a Lyndon B. Johnson elnök által elindított szegénység elleni háború és a vietnami beavatkozás együttes hatására megnőtt pénzkínálat észlelése alapján – vagyis *pusztán empirikus alapon* – *ennek az ellenkezőjét képviselte*.¹⁶ A gondolatmenet továbbfejlesztett, végső változatát a közgazdasági Nobel-díj átvétele alkalmából 1976. december 13-án tartott előadásában fejtette ki – ez szerencsére magyarul is olvasható (*Friedman* [1986]).

Friedman időtálló érvelése sok tekintetben a korábbiakból közvetlenül következik. Eszerint *a lényeg a késleltetés*. A pénzmennyiség megnövekedése átmenetileg növeli a keresletet, és így a béreket, ezért a foglalkoztatást is. Viszont az ekképp megemelkedő árszint ellensúlyozza a nominális bér növekedését, azaz a reálbér nem nő. Vagy ha mégis – például állami előírások okán –, akkor a foglalkoztatás csökken. Statisztikai alapon úgy érvelt, hogy a késleltetés 2–5 esztendő. Ha ez így van, a Phillips-görbe függőleges, vagyis az ebben megjelenő átváltási összefüggés nem létezik.

1967-es előadásában Friedman 4-5 évre *tette a következő inflációs korszak beköszöntét, ami – turbulens módon és egy évtizedre elhúzódva – valóban be is következett*, amikor az 1970-es évtizedben az infláció előbb 6, majd 12 százalékra növekedett éves szinten, nem utolsósorban az Arthur Burns vezette Fed napi politikai igényekhez, konkrétan az elnökválasztási kampányhoz alkalmazkodó pénzteremtésének hatására. Friedman és korábbi legjobb barátja, a jegybankot két cikluson át, egészen 1978-ig vezető Burns kapcsolata megfagyott (327. o.).¹⁷ Mint egykor a nagy válságban, úgy ekkor is a jegybankelnök személye, személyes felfogása, az ellentétes nézeteket kizáró vezetési stílusa és tisztán politikai kalkulációja az elemzésekben rendre mellőzött, mégis meghatározó adalék eleme volt a történetnek.

A politikai hajlékonyság hatására az egyik legnagyobb infláció szabadult el az Egyesült Államokban 1972 és 1981 között, azaz *békeidőben és már a világgazdasági árarányok átrendeződése előtt trenddé válva* (340–341. o.). Igaz, Arthur Burns, a republikánus párt közismert híve és tagja 1974–1978-ra újabb kinevezést nyert a Fed élére, méghozzá éppen *a klasszikus republikánus gazdaságfelfogás érdemi elemeinek feladásáért cserébe*, amit Friedman nem is bocsátott meg. Hiszen hiába volt bejáratos

¹⁶ Gordon [2018] a mai megítélés szempontjából releváns összegzést ad a vitáról. A magyar nyelvű irodalomban lásd *Szentmihályi-Világi* [2015].

¹⁷ Az infláció leküzdéséhez a hírhedt Paul Volcker-féle sokkterápiára volt szükség 1981-ben.

a kormányzathoz, még az elnökhöz is, döntési hatásköre az elmélet embereként, pusztán tanácsadóként nem volt sosem.

A *stagfláció* viszont, beleértve a keynesi gyakorlatban meghatározó kamatpolitika gyenge hatékonyságát, napi élménnyé vált (345. o.). 1974-ben már 11 százalék volt az éves infláció, az 1948–1966-os időszak 1,5–2 százalékaival szemben, majd 1974 és 1981 között átlagosan 7, 1980-ban 13,5 százalék – és ez mindenkit és mindent megrázott. Vitathatatlan szerepe ennek volt a Ford ellenében a „tisztá kezű kívülálló” szerepében 1976-ban győztes Jimmy Carter bukásában és a Friedmant tanácsadói közt tudó egykori demokrata, Ronald Reagan első próbára választási győzelmében.

A monetarizmus diadala és alkonya

A hetvenes évtized volt Friedman tudományos kisugárzásának és befolyásának csúcsideje. Ezt koronázta meg a már említett 1976. évi közgazdasági Nobel-díj, ami a többé vagy kevésbé a nyomdokaiban járó közgazdászok hasonló elismerésében folytatódott. A kötetben helyesen merül fel (353–356. o.) az a dilemma, hogy *a racinális várakozások iskolája kiterjesztése vagy meghaladása-e a monetarizmusnak*, hiszen fő képviselői (mindenekelőtt Lucas és Sargent) a fiskális mellett a monetáris politikát is tehetetlennek láttatták. Ekkor pedig a pénzmennyiség központi szerepe is megszűnik. Friedman maga ambivalens módon fogadta, ahogy az 1980-as évtized közgazdasági divatja ekképp rajta is átlépett, hiszen az említett szerzők erőteljesen a matematikai formalizmus felé fordultak, és voltaképpen egy új „neoklasszikus szintézist” hoztak létre – a klasszikus samuelsoni építmény ellenében, de annak technikáját átvéve.¹⁸ Mivel ebben a modellezésnek központi szerepe volt, őket a főáram sokkal könnyebben tudta magáénak elfogadni.

Friedman figyelme egyre inkább a politikai tanácsadás felé fordult, és nem volt sikeres – társszerzőkkel sem – abban, hogy meglátásait formalizált nyelven adja elő. Ez a hangsúlyeltolódás jelent meg a hatnapos chilei látogatásában,¹⁹ ami a 12. fejezet keretét adja. Friedman ugyanis a régi chicagói hagyományt folytatva a közgazdaságtant *sosem tekintette pusztán vagy főképpen elemzési technikának*, mint Samuelson és nyomában tanítványainak nemzedéke tette. A chilei kaland a jelképes politizálás része volt, hiszen a diktátor nem fogadta meg tanácsait,²⁰ mégis maga a fellépés mesze túlmutatott azon, amit a szabadpiac és a parancsgazdaság kibékíthetetlen volta a szovjet birodalom árnyékában jelenthetett. Chile 1973 és 1975 közti fejleményeit

¹⁸ Míg Samuelson a keynesi politika leírására és alkalmazására használta fel az általános egyensúlyi elméletben kifejlesztett elemzést, a fent említett szerzők ugyanezt az apparátust továbbfejlesztve egy eredendően monetarista alapú gazdaságpolitikát emeltek elméleti szintre.

¹⁹ Érdeemes emlékeztetni, hogy Fidel Castro 1972-ben nem kevesebb, mint huszonhárom napon át tartó baráti látogatást tett Allendénél, az egész országot bejárva a következő évi – ekkor még többpártinak várt – választások előtt.

²⁰ Milton Friedman erkölce. *Heti Világgazdaság*, 2013. szeptember 12. A téma relevanciájához lásd Kornai János: *Frankenstein erkölcsi felelőssége. Élet és Irodalom*, 2019. szeptember 20.

áttekintve J. Burns arra jut (368–369. o.), hogy Friedman látogatása (benne 45 perces találkozója a diktátorral) csupán kommunikációs erővel bírt.

A valódi lökést azonban nem ez adta a Chilében történeteknek. Perdöntő volt az 1973–1974-ben elszabaduló 6, majd 400 százalékos infláció, a gazdaság összeomlása²¹ és az akkor már évtizedes múlttal rendelkező, Chicagóban tanult/doktorált szakemberek és üzletemberek ebből adódó politikai áttörése. A fő guru személye pedig kollégája, a kereskedelemelmélet művelője és a szakmáján kívül alig ismert professzor, Arnold Harberger volt, akinek tanítványi köre volt a „chicagói fiúkként” elhíresült csapat (372. o.). Friedman fokozatosan a nyilvánosság előtt is képviselte, hogy *a gazdasági és a politikai szabadság mind elméletben, mint a gyakorlatban elválaszthatatlan*, amit a kötet alaposan dokumentál – a korabeli vitákat is bemutatva (379. o.).

Életének utolsó három évtizedét Friedman már nem Chicagóban, hanem Kaliforniában töltötte: 1977-től az alapításától kezdve harcosan antimarxista Hoover Intézetben dolgozott. Hivatástudatának és tapasztalatának megfelelően tevékeny szerepet vállalt a politikai tanácsadásban, egyebek mellett Margaret Thatcher 1979. évi választási győzelmének elméleti és hangulati előkészítésében a brit „jóléti szocializmus” bírálataival (386–387. o.). A brit politika és intézményrendszer útvésztoiben Friedman tanácsai azonban lényegében és konkrétan is elsikkadtak. Személyes fellépése – közte médiaszereplései – pusztán hivatkozási alapként szolgáltak.

Ezzel szemben Ronald Reagan már kaliforniai kormányzó korában és még inkább elnökjelöltként valódi, őszinte követőjévé vált (393. o.). Ezzel párhuzamosan a már említett Választhatsz szabadon (*Friedman–Friedman* [1998]) – jórészt a felesége hatására – elsőként használta ki azt a tömegbefolyást, amelyet a rendszeres televíziós beszélgetések műfaja biztosított számára (403–404. o.). Ez más világ volt, mint a szakfolyóiratok és az előterjesztések, de akár a szakmai konferenciák jelentette hagyományos terep.

Eközben a *penzvilágban kikezddhetlenné vált Friedman tekintélye*. Ugyanakkor a Jimmy Carter által jegybankelnökké emelt Paul Volcker egyáltalán nem tartozott hívei közé. Annál mellbevágóbb lehetett a korabeli megfigyelők számára, hogy a már említett, békeidőben páratlan – 14 százalékos – inflációnak véget vető monetáris szűkítést 1981-ben az egykori pénzügyminisztériumi tisztviselő és demokrata párttag Volcker vitte végbe.

A 14. fejezet részletesen taglalja ezen éles fordulat körülményeit és lefolyását. Ebben kiemelkedő mozzanat, hogy a Fed a kamatláb helyett a pénzmennyiséget figyelte és szabályozta, amikor az inflációt letörte (411. o.), miközben ezt a legtöbb szakértő lehetetlennnek vélte. *Friedman gondolkörének azonban mindig ez volt a központi eleme.*

Nem könnyű belátni, hogy egy legalábbis távolságtartó jegybankelnök idején miképp törhetett át Friedman alapgondolata (ha részletei nem valósultak is meg). Ennek egyik oka az évtizedes infláció és az emiatt 20 százalék fölé emelkedő kamatláb. Másfelől pedig az, hogy Reagan éppen az alapgondolatot értette meg, nevezetesen

²¹ Allende elnök bérinflációs politikája és gyenge adóbehajtása, a nyersanyagok (nem az olaj!) világpiaci árának stagnálása és az ennek hatására elszálló költségvetési hiány együttesen hozta ezt az eredményt, vagyis annak oka nem a junta által végrehajtott árfelszabadítás volt.

azt, hogy az infláció mindig monetáris jelenség. *Végső fokon az elnök támogatása tette elérhetővé, hogy az inflációt – akár kétévi recesszió árán is – megtörjék, amit negyedszázados árstabilitás követett* (425. o.). Ennek a trendnek csak a „nagy visszaesés” vetett véget 2008–2009-ben.

Friedman végül is történelmet írt, még ha nem is abban a formában, ahogyan szeretne volna – fogalmazza meg értékelését J. Burns –, hiszen a pénzmennyiség szabályozása vagy a gazdaságpolitikai szabályok szükségessége, de mindenekelőtt a stabil pénz *a közmegegyezés részévé vált*, miközben számos konkrét javaslata és előrejelzése nem jött be (434–435. o.).

Élete utolsó szakaszában a kutatással lényegében felhagyott, de aktív jó viszonyt ápolt Alan Greenspannel, aki – régi ismerősként – biztatta, hogy kommentálja a Fed tevékenységét, és aki adott is a véleményére (441–442. o.). Ez különösen az 1987. évi tőzsdekrach kezelésében volt közvetlenül megfigyelhető. Kettejük kapcsolata még Friedman 85 éves kora után is fennmaradt.

Miért tekinthető Friedman konzervativizmusa tartós értékűnek? Egyfelől munkásságában – a karikatúrák ellenében – rendre központi szerepet kapott az egyenlőtlenség, amelynek csökkentésére a gazdaságtörténeti elemzések szerint a piacgazdaság alkalmas igazán (476–467. o.). Friedman emellett külön hangsúlyt helyezett a korábban elnyomott személyek és csoportok szabadságának intézményes biztosítására a szabad választás, a piacra jutás és a mobilitás pártolásával. Ezért küzdött – még nem publikált, de a kötetben idézett előadásokban is – azellen, hogy a reakcióssal egy kalap alá vegyék.²² Másfelől jól látta, hogy a modern állam lényege szerint terjeszkedik, és hajlamos Frankensteinné válni (481. o.), amivel látnoki módon érzekelte a halálát követő bő másfél évtizedet meghatározó illiberális fordulatot.

Az ismertetett kötet szerencsére nem hagiográfia. Nem tudja, de nem is kívánja mindenáron igazolni Milton Friedman egyes lépéseit. Bemutatja a vitatható személyes vonásokat (például gátolta az ellenfelei alkalmazását vagy kutatásaik finanszírozását) és a politikailag legalábbis vitatható szerepléseket – Chile mellett a kommunista Kínában, de Angliában és magában az Egyesült Államokban is. A címben szereplő világitótorony azt jelképezi, hogy a modern gazdaság talán legfőbb átkát jelentő infláció viharában Friedman felismerései mutatják a kikötőbe vezető utat, az elméletben és a gyakorlatban felmerült számos versengő megoldással szemben is.

Márpedig az írásunk elején bemutatott adósságtrendek – amiben az ezt is meghaladó magánadósság még nincs is benne – egyértelműen mutatják, hogy *a deflációs veszély és a negatív reálkamatok másfél évtizedének vége, az inflációs nyomás visszatért*. A jegybankok ezért mára már véget vetettek a monetáris könnyítésnek. Az empirikusan megalapozott közgazdaságtan (Friedman bibliája) ismét győzelmet aratott az elegáns és bonyolult modellekkel operáló, tisztán spekulatív megközelítések, mindenekelőtt a Nobel-díjakban is hosszú időn át domináns neokenesiánus megközelítések felett.

²² A kötet részletesen bemutatja a valóban renegát célokért – például a leggazdagabbak adókedvezményeiért, a szegregációért, egyes vállalatok adómentességéért – küzdő Volcker Alapítvánnyal folytatott küzdelmeit.

Neoliberális vagy konzervatív?

A világítótorony-hasonlat voltaképpen két mozzanatot emel ki. Egyrészt kellő távolságból jól látható, hogy Friedman fő meglátásai, gazdaságfilozófiai megközelítései kiállták a gyakorlat próbáját. Ez mindenekelőtt a stabil pénz és az átlátható, szabálykövető intézményrendszer tekintetében van így – már ha a cél nem a hatalom pusztá megtartása, hanem a paretói „legtöbb ember legnagyobb jóléte”. Másrészt a történelmi távlat nem indokol tudományos vagy politikai szentté avatást. A világítótorony, bár pótolhatatlanul hasznos, közelről nem igazán szép. Friedman maga is beszélt – különösen hosszú életének utolsó évtizedében – tévedéseiről és a legújabb fejlemények követésére való képtelenségéről, ami az általa generált irányzat újabb követőire, például Lucasra és Famára is kiterjedt, ahogyan a záró két fejezet ezt részletesen be is mutatja, vitáikra is kitérve.²³

A kötet értelmezésében Friedman két síkon is a konzervativizmus utolsó képviselője. *Szakmailag* sem nem tudta, sem nem kívánta követni a közgazdaságtudomány formalizmusát²⁴ és a racionális várakozások iskolájának gazdaságpolitikai nihilizmusát. Helyette kitartott a mennyiségi pénzelmélet és a hagyományos monetarizmus tételei mellett, beleértve a lebegő árfolyamot és a pénztömeg szabályozásának elsődlegességét.

Politikailag pedig utolsóként képviselte azt a hagyományt, amely szerint republikánusnak lenni mindenekelőtt korábban bevált elvekhez, módszerekhez és gyakorlatokhoz történő ragaszkodást jelent. Ez kizárja a ma divatos elméleti eklekticizmust, de még inkább azt, hogy az irányzat egyszerű vezérdemokráciába süllyedjen. *Friedman az elvek embere volt és maradt*, akár személyes barátai vagy politikai szövetségesei, no meg az alkalom adta lehetőségek kihasználása és főképp az érdekcsoportok kiszolgálása ellenében is.

* * *

Jennifer Burns vaskos kötete a bevezetőben említett mindhárom síkján maradandó értékű. Ebben az áttekintésben a közgazdasági elmélet fejlődésének és alkalmazásának szempontjait igyekeztünk érvényesíteni, a hazai alkalmazások lehetőségére tekintettel. De szórakoztató és fölöttébb informatív a személyes életpálya stációinak bemutatása, az egymással is felelő forrásanyagok és visszaemlékezések dokumentálása is. E kötet minden igényes tudományos könyvtár számára nélkülözhetetlen.

A fiatalabb nemzedék számára pedig szemléletes példája lehet annak, hogy *van tudományos kérdések, amelyeket a manapság gyakorta egyedüli sikermutatónak tekintett folyóiratcikkeknel nagyobb terjedelemben is érdemes feldolgozni*. Például azért, mert az egyes megállapítások – elsődleges, azaz levéltári források vagy személyes iratok alapján történő – dokumentálása, az ellenvéleményekkel való korrekt és

²³ A monetarizmus és a racionális várakozások iskolájának viszonya ellentmondásos és komplex, amelynek tárgyalása nem egy életrajz bemutatásának keretében történhet, hanem önálló cikket igényelne.

²⁴ Nagy visszhangot keltő elemzésében Skidelsky [2009] éppen ezt, vagyis mind a társadalmi kérdések, mind a gyakorlati használhatóság háttérbe szorulását veti a főáram szemére.

alapos ütköztetése az *előfeltétele annak, hogy egy gondolatmenetet egyáltalán tudományosnak tekinthessünk*, nem pedig a tömörség vagy a formális leírás pontossága, esetleg annak szépsége.²⁵ Ez segíti ugyanis a szakma vitatott kérdéseinek eldöntését.

Hivatkozások

- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2004]: Közgazdasági Nobel-díjasok, 1969–2004. KJK-Kerszöv, Budapest.
- BERNANKE, B. [2000]: *Essays on the Great Depression*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- BERNANKE, B. [2017]: *Volt merszünk cselekedni*. (Fordította: Felcsúti Péter.) Napvilág Kiadó, Budapest.
- BURNS, J. [2023]: *Milton Friedman – The Last Conservative*. Farrar, Straus and Giroux, New York, NY.
- CSABA LÁSZLÓ [2025]: Magyarország a világrendetlenségben. *Külgazdaság*, 69. évf. 1-2. sz. 28–35. o. <https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.1-2.28>.
- CSABA LÁSZLÓ [2026]: A globális illiberalizmus arculatai. Megjelenik: *Szanyi Miklós–Szunomár Ágnes–Török Ádám* (szerk.): *Trendek és töréspontok*, VII. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest (előkészületben).
- FRIEDMAN, M. [1968]: The role of monetary policy. *American Economic Review*, 58. évf. 1. sz. 1–20. o. <https://www.aeaweb.org/aer/top20/58.1.1-17.pdf>.
- FRIEDMAN, M. [1986]: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. (Fordította: Király Júlia és Száz János.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FRIEDMAN, M. [1996]: *Kapitalizmus és szabadság*. (Fordította: Suzanne M. Bősze.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FRIEDMAN, M.–FRIEDMAN, R. [1998]: *Választhatsz szabadon*. (Fordította: Galambos János.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FRIEDMAN, M.–MEISELMAN, D. [1963]: *The relative stability of monetary velocity and the investment multiplier in the United States, 1897-1958*. Megjelent: *Stabilization policies: A series of research studies prepared for the Commission on Money and Credit*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 165–268. o.
- FRIEDMAN, M.–SCHWARTZ, A. [1963]: *A monetary history of the United States, 1867-1960*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- GORDON, R. [2018]: *Friedman and Phelps on the Phillips curve viewed from half a century's perspective*. NBER Discussion Paper, 24891.
- HAYEK, F. A. [1960]: *The Constitution of Liberty*. The University of Chicago Press, Chicago, IL.
- HAYEK, F. A. [1991]: *Miért nem vagyok konzervatív?* Megjelent: *Ludassy Mária* (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. Atlantisz Kiadó, Budapest, I. köt. 149–171. o.
- KUZNETS, S. [1955]: *Economic growth and income inequality*. *American Economic Review*, 45. évf. 1. sz. 1–28. o. <https://assets.aeaweb.org/asset-server/files/9438.pdf>.
- SAMUELSON, P. A.–NORDHAUS, W. [2016]: *Közgazdaságtan*. (Fordította: Mész József.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

²⁵ Az utóbbi veszélyeire – immár negyedszázada – *Zalai Ernő* ([2000] 49–51. o.) hívta fel a figyelmet monumentális munkájában, emlékeztetve a gazdaságpolitikai alkalmazhatóság korlátaira is.

- SCITOVSKY TIBOR [1997]: Egy „büszke magyar” emlékiratai. (Fordította: Kuti Éva.) Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- SKIDELSKY, R. [2009]: The return of the Master. Allen Lane, London.
- SZAKOLCZAI GYÖRGY [2018]: John Maynard Keynes, a nemzetközi gazdaság keynesi rendje és a Nemzetközi Valutaalap. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- SZENTMIHÁLYI SZABOLCS–VILÁGI BALÁZS [2015]: A Phillips-görbe: elmélettörténet és empirikus összefüggések. Hitelintézeti Szemle, 14. évf. 4. sz. 5–28. o.
- ZALAI ERNŐ [2000]: Matematikai közgazdaságtan. KJK-Kerszöv, Budapest.

Csaba László

Csaba László az MTA rendes tagja, *professor emeritus*, Közép-európai Egyetem, Bécs és Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: csabal@ceu.edu).

IS IT REALLY A DRAW? – THE RELATIONSHIP BETWEEN HUNGARIAN ACADEMIC ECONOMICS AND THE GOVERNMENT (1949-1989)

Ádám Török

Most Hungarian researchers in economics have ties to the Hungarian Academy of Sciences through their institutional affiliation or their PhD. Some of them were major players in the post-1956 reform process. To be successful in this field, they had to develop appropriate patterns of strategic behaviour vis-à-vis the government. Several generations were involved in this strategic game, helping along the opening of Hungarian academic economics to the West as well. Ultimately, the game was abandoned by the players at the time of the change of system (1989-1990), without being formally concluded as a draw. (The article has been written at the request of the editor of this journal, commemorating the bi-centenary of the Hungarian Academy of Sciences.)

THE POLITICS OF OWNERSHIP: STATE ASSET REALLOCATIONS AND REGIME CHANGE IN HUNGARY (2010-2025)

Éva Voszka

Over the past fifteen years, nationalization and privatization have affected nearly half of all state-owned assets in Hungary, making these ownership transformations key instruments in the formation of a new political-economic order. Nationalization has increasingly been accompanied by and intertwined with the transfer of assets into private hands, giving rise to a new form of wasteful privatization and a hybrid type of ownership at the boundary between the state and the private sector, referred to here as political ownership. The organizations involved are not merely recipients of public funding. Instead, their establishment, expansion, contraction, or dissolution are determined by discretionary political decisions. While the scale of these developments remains contested, there is clear evidence that ownership changes, together with related regulatory and administrative measures, have established monopolistic and oligopolistic market structures in the basic household consumption sectors, with spillover effects across broader segments of the economy. Accordingly, the nationalization and privatization measures of the past decade and a half may be conceptualized as regime-transforming ownership changes, a process that, despite its significant differences, shows conceptual similarities with the system-changing privatization of the 1990s.

TERRITORIAL DISPARITIES OF INDUSTRIAL PRODUCTIVITY IN HUNGARY

György Kocziszky, Áron Kincses, Ákos Jakobi and Szergej Vinogradov

The examination of the territorial causes, extent, trends, and possible reduction of social and economic disparities has been a central topic of regional economic research for several decades. As analyses have shown, contrary to the assumptions of neoclassical economics, the improvement and catching-up of disadvantaged regions generally proceed more slowly than expected. In our study, we analyse one of the reasons behind this phenomenon in Hungary – namely, the county-level differences in the declining economic weight and productivity of industry – and the related trends. Our approach is based on the consideration that higher productivity enhances competitiveness, which materializes in higher added value, resulting in greater income and more favourable living conditions. Our analyses confirm that industrial labour productivity in Hungary increased between 2000 and 2022, but to differing degrees across counties, due to variations in industrial concentration, structure, added value, and available resources. In the future, the only industrial development policy that can be effective is one that simultaneously supports the growth of domestic added value, productivity, and the competitiveness of the sector. As our analysis also demonstrates, the expansion of employment is not accompanied by a meaningful increase in productivity. Therefore, greater attention should be devoted to targeted and well-considered state interventions that enhance productivity, as well as to the development of key industries.

HUNGARIAN ADMINISTRATIVE EMPLOYER-EMPLOYEE DATA:

THE ADMIN4 DATABASE IN NATIONAL AND INTERNATIONAL PERSPECTIVE

István Boza, Rita Pető and Melinda Tir

Administrative employer–employee databases (LEED/LEE data) are among the most important data innovations of recent decades, as they make it possible to study individuals and their employers over the long term. Our study reviews the development of the Hungarian data sources, then presents in detail the most recent Hungarian linked employer–employee database, the Linked Administrative Panel Dataset (better known as Admin4), with particular attention to the complementary modules and supplementary information. Finally, we provide an international outlook in which we assess the specific features, advantages, and limitations of the Hungarian data from an international comparative perspective.

A Közgazdasági Szemléhez benyújtott tanulmányok elbírálásának szempontjai

Tisztelt Lektorunk!

Kérjük, hogy *véleményének megfogalmazása után* töltse ki az alábbi táblázatot, kérdés-csoportonként X-szel jelezve azt a minősítést, amely a legközelebb áll értékeléséhez!

Értékelési kritérium	Nagyon gyenge/ elfogadhatatlan	Elfogadható, megüti a mércét	Kiváló
Tartalmi megítélés			
Relevancia, várható hatás			
Precizitás, világosság			
Szakirodalmi megalapozás, hivatkozások			

Kérjük, a táblázatban foglalt minősítéseket összegezve, *feltétlenül* húzza alá az alábbi javaslatok egyikét!

- A cikk közlését (jelentéktelen javításokkal) *támogatom*.
- A cikk közléséhez *lényeges átdolgozásra* van szükség.
- A cikk közlését *nem támogatom*.

Kérjük, lektori véleményét az alábbi megfontolások alapján készítse el, és lehetőség szerint válaszoljon minden fontosabb kérdéscsoportra az elbírálendő cikkel kapcsolatban.

1. A cikk tartalmának megítélése

Világos, könnyen azonosítható és elemzésre érdemes a probléma, amelyet a cikk tárgyal?

- Alkalmas a szerző által kifejlesztett modell (elemzési keret) a probléma megválaszolására?
- Megfelelők a szerző által választott módszerek, illeszkednek a kutatási kérdéshez? • Elfogadható vagy legalább vitára érdemes a szerző magyarázata, érvelése?

2. A cikk relevanciája, várható hatása

Mennyire fontosak a cikkben felvonultatott új tudományos eredmények az elmélet vagy a gyakorlat (esetleg mindkettő) szempontjából? • Ösztönöz a cikk továbbgondolásra, új kutatásokra?

- Várható, hogy a tanulmány tudományos vitát ébreszt? • Van a cikknek gazdaságpolitikai, illetve a vállalatok számára fontos mondanivalója?

3. Precizitás, világosság, áttekinthetőség

Egyértelmű, logikus a kifejtés, világosak a cikk állításai, érvelése? • Vannak fogalmi csúsztatások, homályos fogalmak a tanulmányban? • Hibátlanok a matematikai levezetések, képletek, formulák, táblázatok? • Arányos a cikk szerkezete? • Gördülékenyen van megírva a tanulmány?

4. Szakirodalmi megalapozás és hivatkozások

Épít a szerző a témában közölt releváns szakirodalomra, azt kellő mélységben ismeri? • Tartalmiak a szerző hivatkozásai, vagy formálisak? • Vannak tételeken felsorolandó hiányosságok ezen a területen (megkerülhetetlen szerzők kihagyása, kevésbé fontos szerzők citálása, túlzott mértékű önhivatkozás, nem független, lekötözött hivatkozások stb.)? • Nem támaszkodik a szerző megengedhetetlen mértékben más szerzők írásaira? • Túlmege a tanulmány a szakirodalom egyszerű ismertetésén, összefoglalásán? • Korrektek, pontosak a szerző hivatkozásai a cikkben belül és a cikk végén közölt hivatkozásjegyzékben?

KEDVES SZERZŐK!

Kérjük, hogy kéziratukat a következő előírások szerint nyújtsák be!

- Folyóiratunkban a tanulmányok átlagos hossza 1 ív (40 000 leütés szóközzel), ettől maximum ± 50 százalékkal lehet eltérni. (A cikk méretét a Word programokban a Fájl/Adatlap/Statistika mezőben lehet megnézni.)
- Szerzőink ügyeljenek tanulmányuk szerkezetére! A cikkek minden esetben körülbelül 800–1000 karakteres tartalmi összefoglalóval kezdődnek, amelyben a tanulmány főbb hipotéziseit és állításait kell ismertetni. (Ezt az összefoglalót **angolul is mellékelni kell.**)
- Az összefoglalót követő csillagos lábjegyzet tartalmazza a tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat és a köszönetnyilvánításokat. Utána következik a szerző foglalkozása (esetleg beosztása), munkahelye és e-mail-címe.
- A főszöveg legyen jól strukturált: a fejezetek élén vastag betűs, az alfejezetek élén dőlt betűs címek álljanak!
- A tanulmánynak minden esetben tartalmaznia kell a hivatkozási listát a szerző(k) teljes nevével (külföldiek esetében elég a keresztnév monogramja), a megjelenés évszámával, a mű pontos címével, kiadójával, kiadási helyével, illetve a folyóirat pontos címével, évszámával, kötetszámával, a megjelenés hónapjával, oldalszámmal, valamint ha van, a tanulmány **DOI-azonosítójával**. A szövegben elegendő a vezetéknevvel, évszámmal és oldalszámmal hivatkozni. Szó szerinti hivatkozás esetében az oldalszám feltüntetése elengedhetetlen.
- A táblázatokat a cikkben folyamatosan kell számozni (a számozás az új alfejezetekben, alpontokban nem kezdődik újra). Mindegyik táblázatnak címet kell adni, és a bennük szereplő mennyiségi értékek mértékegységét fel kell tüntetni. A táblázatokat a Word táblázatszerkesztőjével kell elkészíteni. A táblázatbeli megjegyzéseket és az adatok forrását közvetlenül a táblázat alatt kell elhelyezni.
- Az ábráknak címet kell adni, és folyamatosan be kell őket számozni (a számozás az új alfejezetekben, alpontokban nem kezdődik újra). Az ábrához tartozó megjegyzéseket és az ábra forrását közvetlenül az ábra alatt kell feltüntetni. **Kérjük, csatolják a kéziratához az eredeti Excel-fájlokat (ha nem Excel programban készültek az ábrák, akkor valamilyen vektoros – például pdf, eps – formátumban).**
- A képleteket a jobb oldalon zárójelben folyamatosan kérjük számozni (tehát az egyes alfejezetekben ne kezdődjön újra a számozás).
- Kérjük, a honlapunkról is letölthető felhasználási szerződést (www.kszemle.hu/utmutatas/szerzodes.pdf) aláírva juttassák el szerkesztőségünkbe.

Kedves Szerzőink!

Az MTA Könyvtár és Információs Központtal együttműködve cikkeinket ellátjuk a CrossRef-nél regisztrált DOI-azonosítóval. Ezért kérjük, hogy a *Hivatkozásokban* tüntessék fel a művek DOI-azonosítóját (természetesen sokszor előfordul, hogy nincs ilyen). A DOI a következő linkre kattintva kereshető meg: <http://search.crossref.org>.

Például:

BOLDRIN, M.–MONTES, A. [2005]: The intergenerational state. Education and pensions. Review of Economic Studies, Vol. 72. No. 3. 651–664. o.

A hivatkozott tételt bemásoljuk a keresőmezőbe, a találati listából pedig kiválasztjuk a megfelelő tételnél lévő hivatkozást, és beszurjuk a hivatkozás végére: BOLDRIN, M.–MONTES, A. [2005]: The intergenerational state. Education and pensions. Review of Economic Studies, Vol. 72. No. 3. 651–664. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-937x.2005.00346.x>.

Ne feledkezzenek meg a beszurrt hivatkozás hiperhivatkozásként való megjelöléséről a kéziratban!

A CrossRef-nél regisztrált DOI növeli a cikkek láthatóságát, könnyíti az adott, kapott hivatkozások összesámlálását!